

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY KRZCZONÓW
NA LATA 2024 – 2027**

Maj, 2024

Opracowanie:
ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp	2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	2
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami	26
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	31
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	38
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	39
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)	39
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	44
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Krzczonów	44
5.2.2 Zarys dziejów obszaru gminy	49
5.2.3 Znane postacie związane z gminą Krzczonów	60
5.2.4 Dziedzictwo niematerialne	61
5.2.5 Infrastruktura kultury	64
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	67
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	70
5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	72
5.4.2. Zabytki archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków	74
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	84
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	90
7. Założenia programowe	95
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki	95
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu	96
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	101
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	102
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	104
11. Bibliografia	110

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Krzczonów na lata 2024-2027 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: „*zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej*”.

Celem Programu jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Krzczonów. Program opieki nad zabytkami gminy Krzczonów jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

- 1) *(uchylony)*
- 2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,*
- 3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,*
- 4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,*
- 5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,*
- 6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,*
- 7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
2. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
3. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

(Dz. U. 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5.

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń, ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6.

1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86.

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej
(t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1893 ze zm.)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2021 r. poz. 1893, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
(t.j. Dz.U. 2022 poz. 840 ze zm.)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840 ze zm.) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

- 1) **zabytek** — *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową,*
- 2) **zabytek nieruchomy** — *nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1,*
- 3) **zabytek ruchomy** — *rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1,*
- 4) **zabytek archeologiczny** — *zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem,*
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** — *instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami,*
- 6) **prace konserwatorskie** — *działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań,*
- 7) **prace restauratorskie** — *działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań,*
- 8) **roboty budowlane** — *roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku,*
- 9) **badania konserwatorskie** — *działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich,*
- 10) **badania architektoniczne** — *działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń,*
- 11) **badania archeologiczne** — *działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego,*
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** — *przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg,*
- 13) **historyczny zespół budowlany** — *powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi,*
- 14) **krajobraz kulturowy** — *postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka,*
- 15) **otoczenie** — *teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu

i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami. Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2020 poz. 1333 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z. zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku archeologicznym, a w określonych przypadkach również przy innych zabytkach nieruchomych, wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza. Ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądaný stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdują się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, że rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza burmistrz w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione postanowieniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków”, który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków” mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na

nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych, ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast – artykuł ten stracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia (na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 Dz. U. poz. 951). Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku.

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z. nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Artykuł 32 u.o.z.o.z. kompleksowo reguluje kwestię zawiadomienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem. Zgodnie z ust. 1 pkt 3 tego artykułu wójt (burmistrz, prezydent miasta) przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, zgodnie z ust. 2 tego artykułu, ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt (burmistrz, prezydent miasta) przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt (burmistrz, prezydent miasta) ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora

zabytków lub do dyrektora urzędu morskowego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2020 r. poz. 1740), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą ze sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 02.08.2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021, poz. 81)

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wnioski o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytkach wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia. W przypadku zabytków archeologicznych administracyjne kary pieniężne dotyczą pozwoleń wydawanych na podstawie art. 36 ust. 1 pkt 1–5 oraz art. 36 ust. 1a ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U, z 2022 r. poz. 840 ze zm.). O prowadzeniu poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania bez wymaganego pozwolenia lub wbrew jego warunkom mówią Przepisy karne, tj. art. 109c ww. ustawy.

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadającą w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków. Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej

budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami.

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

- 1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.),
- 2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.),
- 3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.),
- 4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.),
- 5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.),
- 6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.),
- 7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecenie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie

miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomości, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną. Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynikała z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),

- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 02.08.2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t.j. Dz. U. 2021, poz. 81),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym

(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 40).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad

zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. 2023 poz. 344 ze zm.).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 977).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej,
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej,
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej,
- artykuł 11 stanowi, że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej,
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2023 r. poz. 1668).

Wraz z wejściem w życie tej ustawy w dniu 24 września 2023 r. polski system planowania przestrzennego przeszedł bardzo daleko idące zmiany. Zgodnie z ustawą plan ogólny zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin - plany ogólne powinny zostać przyjęte do dnia 1 stycznia 2026 roku. Plan ogólny będzie aktem prawa miejscowego. Jego ustalenia dadzą podstawę do uchwalania planów miejscowych oraz wydawania decyzji o warunkach zabudowy. W planie ogólnym zostaną określone strefy planistyczne oraz gminne standardy urbanistyczne.

W celu realizacji rozwoju przestrzennego zmieniona została hierarchia aktów planowania przestrzennego, a ustawa zmieniająca nałożyła na gminy obowiązek obligatoryjnego sporządzenia

strategii rozwoju gminy, co stanowi etap reformy planowania i zagospodarowania przestrzennego zapisanej w Krajowym Planie Odbudowy i Zwiększania Odporności.

VI. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane

(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 682).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VII. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska

(t.j. Dz. U. 2022 r. poz. 2556).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VIII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody

(t.j. Dz. U. 2023 r. poz. 1336).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym.

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

IX. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji

(Dz. U. 2021 r. poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny Program Rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący burmistrza miasta i gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

X. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu

(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.

Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku sztyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Burmistrz może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

XI. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami

(Dz. U. 2023 r. poz. 344).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XII. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej

(Dz. U. 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegającą na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XIII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach

(Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnienia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIV. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach

(Dz. U. 2022 r. poz. 2393).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych

(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

- 1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego,
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość,
- 3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych,
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych,
- 5) uchodźców z 1915 r.,
- 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.,
- 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów,
- 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakiegokolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

Na terenie gminy Krzczonów znajdują się następujące groby i cmentarze wojenne:

- cmentarz żołnierzy armii austro-węgierskiej z I wojny światowej (1915 r), położony w południowo-wschodniej części wsi Krzczonów,
- cmentarz żołnierzy rosyjskich i armii austro-węgierskiej z I wojny światowej (1915) w Krzczonowie,
- podwójna mogiła żołnierzy niemieckich z 1915 w obrębie wsi Walentynów.

XVI. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie

(Dz. U. 2023 r. poz. 571).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVII. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych

(Dz. U. 2023 r. poz. 70).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczypospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu,
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa),
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na

prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,

- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami),
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury,
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należy zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należytym stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące

się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- strategii rozwoju województw,
- planów zagospodarowania przestrzennego województw;
- planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu,
- strategii rozwoju gmin,
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin,
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Wśród najistotniejszych ustaleń międzynarodowych, przyjętych w Polsce należy wymienić:

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu (Dz. U. z 1976 r., nr 32, poz. 190).

Międzynarodowa umowa zobowiązująca państwa sygnatariuszy do identyfikacji, ochrony, konserwacji, rewaloryzacji i przekazania przyszłym pokoleniom dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ustanawia ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego o wyjątkowej powszechnej wartości, m.in. przez nadawanie międzynarodowego statusu ochrony i poprzez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

W Art. 1. Konwencja definiuje dziedzictwo kulturowe jako:

- zabytki: dzieła architektury, monumentalnej rzeźby lub malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
- miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy oraz stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

W rozumieniu Konwencji (Art.2) za dziedzictwo naturalne uważane są:

- pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne i biologiczne albo zgrupowania takich formacji przedstawiające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego,
- formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania,
- miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania naturalnego piękna.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. 2012 poz. 210)

Konwencja, która weszła w życie 1 grudnia 1987 r., a Polska ma obowiązek się do niej stosować od 1 marca 2012 r., obejmuje ochroną nie tylko zabytki, czyli wszelkie budowle i obiekty wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem, ale także takie dobra trwałe jak zespoły budynków czy tereny.

W przypadku zespołów budynków konwencja mówi o jednolitych zespołach zabudowy miejskiej lub wiejskiej, wyróżniających się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną, na tyle zwartych, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną.

Za dziedzictwo architektoniczne podlegające ochronie konwencja uznaje również tereny jako dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną, mającą szczególną wartość historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego z 16 stycznia 1992 r., La Valetta (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) – popularnie zwana konwencją maltańską

Najważniejszym rezultatem Konwencji Maltańskiej jest zapewnienie, że żadna inwestycja nie będzie niszczyła stanowisk archeologicznych bez przeprowadzenia wcześniejszych wykopalisk ratowniczych. Skutkiem wprowadzenia w życie tej zasady stało się:

- uwzględnianie obecności stanowisk archeologicznych w ocenach oddziaływania inwestycji na środowisko,
- zwiększenie liczby wykopalisk ratowniczych i radykalne zmniejszenie liczby wykopalisk podejmowanych w celach czysto badawczych (na stanowiskach archeologicznych niezagrażonych zniszczeniem),
- zwiększenie zapotrzebowania na instytucje i firmy archeologiczne, które mogą prowadzić wykopaliska ratownicze w trudnych warunkach (np. zimą), to z kolei doprowadziło w wielu krajach do powstania tzw. archeologii komercyjnej lub kontraktowej, czyli pojawienia się licznych prywatnych firm wykopaliskowych.

Europejska konwencja krajobrazowa – sporządzona we Florencji dn. 20 października 2000 r. (Dz.U. z 2006 Nr 14 poz. 98)

Wielostronna umowa przyjęta w ramach Rady Europy 20 października 2000 r. we Florencji, przez Polskę została ratyfikowana w roku 2004.

Głównym celem Konwencji jest promowanie działań na rzecz krajobrazu, jego ochrona, zarządzanie i planowanie oraz organizowanie europejskiej współpracy w tym zakresie (art. 3). Do Konwencji nawiązują polskie polityki krajowe dotyczące zagospodarowania przestrzennego i polityki ekologicznej.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585)

Cele konwencji to:

- ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego,
- tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać i oddziaływać na siebie w sposób przynoszący im wzajemne korzyści,
- zachęcanie do dialogu kultur oraz szerszej wymiany kulturalnej na świecie w oparciu o szacunek i kulturę pokoju,
- popieranie międzykulturowości, tj. wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania, rozwijania interakcji między kulturami i budowania pomostów między narodami,
- promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym,
- potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem na całym świecie, a zwłaszcza w krajach rozwijających się, oraz wspieranie krajowych i międzynarodowych działań ukierunkowanych na uznanie prawdziwej wartości tego związku,
- uznanie szczególnego charakteru działalności, dóbr i usług kulturalnych jako nośników tożsamości, wartości oraz znaczeń,
- potwierdzenie suwerennego prawa państw do wprowadzania w życie polityk oraz środków chroniących i promujących różnorodność form wyrazu kulturowego,
- umacnianie współpracy i solidarności międzynarodowej w duchu partnerstwa, ukierunkowanych w szczególności na zwiększenie potencjału krajów rozwijających się w zakresie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (przyjęta 8 lutego 2011 r., Dz.U. Nr 179, 2011, poz. 1018)

Konwencja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne UNESCO w październiku 2003 roku. Jest wyrazem zainteresowania kwestą ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jest pierwszym międzynarodowym traktatem, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe, umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenia jego rangi. Konwencję ratyfikowało 146 państw. Konwencja weszła w naszym kraju w życie 16 sierpnia 2011. Główne cele Konwencji:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa,

- zapewnianie poszanowania dla niematerialnego dziedzictwa wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane przez różne grupy,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy w zakresie realizacji wszystkich wymienionych wyżej celów.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE, (Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o infrastrukturze informacji przestrzennej Dz. U. 2010 nr 76 poz. 489)

Celem dyrektywy 2007/2/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 marca 2007 r. ustanawiającej infrastrukturę informacji przestrzennej we Wspólnocie Europejskiej (dyrektywy INSPIRE) jest utworzenie europejskiej infrastruktury informacji przestrzennej oraz ułatwienie dostępu do danych przestrzennych. Dyrektywa określa podstawowe zasady funkcjonowania infrastruktury w zakresie: metadanych, zbiorów danych przestrzennych i usług z nimi związanych. Reguluje zasady udostępniania i wspólnego korzystania z zasobów infrastruktury. Ponadto ustala mechanizmy koordynujące, monitorujące i raportujące wdrażanie INSPIRE w Unii Europejskiej.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Krzczonów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczypospolitej został przyjęty Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026” realizuje podmiot wiodący – Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – we współpracy z instytucjami podległymi MKiDN, m.in. z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, Narodowym Instytutem Konserwacji Zabytków oraz Narodowym Muzeum Morskim w Gdańsku. Krajowy program głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Głównym celem Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny: **Zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce** został dookreślony w trzech celach szczegółowych oraz w ośmiu kierunkach działań strategicznych.

Cel szczegółowy 1: weryfikacja wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości

Cel ten wynika z realizacją w Polsce celów strategicznych Unii Europejskiej: wprowadzania nowych technologii w budownictwie, termomodernizacji, modernizacji infrastruktury drogowej i kolejowej oraz dekarbonizacji. Ekologiczne i pasywne budownictwo oraz szybki transport tworzą normy, którym tradycyjne, „stare” rozwiązania budowlane nie są w stanie sprostać. Dlatego konieczna jest weryfikacja zasobu oraz stworzenie narzędzi kompleksowej ochrony zarządzania zwłaszcza obiektami najcenniejszymi i reprezentatywnymi dla wybranej kategorii i cech zasobu zabytkowego. Istotne jest więc włączenie Polski w najważniejsze programy międzynarodowe we współpracy z gremiami eksperckimi i wypracowanie spójnych narzędzi przeciwdziałania zagrożeniom. Wsparcia merytorycznego służb konserwatorskich, projektantów i właścicieli wymaga przygotowanie dokumentacji konserwatorskich na różnych szczeblach, zwłaszcza w przypadku obiektów objętych szczególną ochroną i opieką państwa. Doprecyzowanie przepisów i wzmocnienie ustawowych form ochrony zabytków w postaci pomnika historii i miejsc UNESCO dadzą podstawy prawne do zarządzania zasobem, który mimo swojej rangi ochrony systemowej, nie ma przepisów wykonawczych do realizacji koniecznych działań.

Cel szczegółowy 2: wzmocnienie potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków

Cel ten jest implikowany znaczącym wzrostem postępowań administracyjnych w zakresie ochrony zabytków (rocznie o 20—30%) wskazuje na konieczność poprawy efektywności i usprawnienia dostępu do baz danych cyfrowych w celu przyspieszenia weryfikacji dokumentów niezbędnych do formalnej i merytorycznej oceny zgromadzonych materiałów, a także niezbędnej reformy systemu finansowania ochrony i opieki nad zabytkami we współpracy międzyresortowej w zakresie m.in. kredytów preferencyjnych, crowdfundingu oraz ulg i zwolnień od podatku prac prowadzonych przy zabytku chronionym.

Cel szczegółowy 3: rola zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja)

Cel ten wynika z realizacji jednego z celów strategicznych Unii Europejskiej, jakim jest zrównoważony rozwój. Do realizacji tych celów zobligowane są wszystkie kraje UE, które na poziomie krajowym powinny zintensyfikować działania w ramach wyznaczonych priorytetów. Działania dotyczące klimatu w związku z nasilającymi się i trudnymi do opanowania zmianami klimatycznymi stanowią obecnie jedno z ważniejszych zadań również w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty strategiczne odnoszące się do ograniczenia zmian klimatycznych wymagają włączenia zasobu zabytkowego, tradycyjnych materiałów oraz technik budowlanych do zagadnień wspierających cele zrównoważonego rozwoju. Zadania mające na celu wypracowanie narzędzi przeciwdziałania zmianom klimatycznym powinny identyfikować i promować tradycyjne rozwiązania budowlane, ale także zrównoważone podejście do eksploataowania zabytków, ich roli w środowisku, stabilizowaniu ekosystemów, budowaniu bioróżnorodności i wspierania lokalnych samorządów i społeczności.

Plan finansowy przedstawiony w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opiece nad Zabytkami 2023-2026 zamyka się kwotą 55 796 050 złotych.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska 2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r. została przyjęta Uchwałą Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Dokument ten jest aktualizacją średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020 i jest obowiązującym, kluczowym dokumentem państwa polskiego w obszarze średnio- i długofalowej polityki gospodarczej. Strategia stanowi podstawę dla zmian w systemie zarządzania rozwojem, w tym obowiązujących dokumentów strategicznych: strategii, polityk, programów. Głównym celem Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju jest „Tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym”.

W poniższym opisie głównych obszarów koncentracji działań oraz obszarów wpływających na osiągnięcie Strategii odniesiono się jedynie do tych, które są związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego.

W celu szczegółowym III – skuteczne państwo wymieniono „**Obszar E-państwo**” i projektem strategicznym realizowanym w jego ramach jest digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej. Służyć temu ma kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

Wśród obszarów wpływającym na osiągnięcie celów Strategii wymieniono „Kapitał ludzki i społeczny” a czwartym z kierunków interwencji w tym obszarze wymieniono: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W działaniach do 2030 r. ma to się przejawiać w:

- ochronie i promocji dziedzictwa narodowego poprzez:
  - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty,
  - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez:
  - uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym),
  - likwidację „białych plam” w dostępie do kultury.

4.1.5. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030

Dokument został przyjęty uchwałą nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. i stanowi kontynuację oraz aktualizację Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego, przyjętej 26 marca 2013 r. i jest instrumentem realizacji Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.

W części Strategii poświęconej diagnozie obszaru „kultura” wskazano na:

- zły stan zabytków,
- niewykorzystany potencjał szlaków kulturowych,
- niewystarczający poziom ochrony zbiorów chodzących w skład narodowego zasobu bibliotecznego,
- brak spójnej i aktualnej krajowej koncepcji rozwoju cyfrowych zasobów kultury,
- deficyt kompetencji kulturowych,

ale wskazano także na rosnący potencjał muzeów w zakresie budowania kapitału społecznego. Jako główny cel Strategii przyjęto wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. W części poświęconej celom, kierunkom interwencji oraz narzędziom realizacji celu przyjęto trzy cele szczegółowe:

- Cel szczegółowy 1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne.
- Cel szczegółowy 2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich.
- Cel szczegółowy 3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W strategii podkreślono, iż podstawą budowania silnego kapitału społecznego jest wzmacnianie prospołecznych postaw i tożsamości opartych na wspólnym dorobku kulturowym, co osiąga się poprzez szacunek do tradycji oraz poczucie przynależności do wspólnoty i jej historii. Istotnym elementem Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego będą działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. Wśród zadań realizowanych w ramach celu szczegółowego 2 wyróżniono następujące priorytety:

- tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze,
- ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury poprzez:
  - dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków,
  - wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii, między innymi poprzez projekt strategiczny „Rozwój Turystyki Kulturowej” obejmujący działania na rzecz zabytków uznanych za Pomniki Historii na tych szlakach,

- kontynuację projektu „Krajobraz mojego miasta”, którego celem jest zapobieżenie chaosowi reklamowemu i zrównoważonemu planowaniu przestrzeni miejskiej,
- rozbudowywanie kolekcji dzieł sztuki współczesnej,
- poszukiwanie i odzyskiwanie zrabowanych podczas II wojny światowej dzieł sztuki,
- digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury poprzez między innymi realizację projektu strategicznego „Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej”, w ramach którego zostaną podjęte następujące zadania:
  - kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach,
  - systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji,
  - inwentaryzacja cyfrowych zasobów kultury, obejmująca instytucje kultury, archiwa i inne jednostki, w tym naukowe, prowadzące lub zlecające digitalizację i przechowujące cyfrowe zbiory,
  - podnoszenie kompetencji cyfrowych,
  - nowelizacja przepisów regulujących całość polskiej przestrzeni internetowej,
- umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, między innymi poprzez:
  - realizację do 2022 r. strategicznego projektu „Niepodległa” oraz wykorzystanie instrumentów „polityki pamięci” po 2022 r.
- wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

W Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego wymieniono szereg projektów strategicznych, które przypisano do zakresu interwencji, wśród których należy wymienić:

- Digitalizacja i Rozwój Kultury Cyfrowej.
- Dziedzictwo Buduje Wspólnotę (utworzenie sieci muzeów historycznych, których głównym celem jest opowiadanie o historii Polski z różnych perspektyw).
- Niepodległa (budowa kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100 rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego).
- Program Rozwoju Uniwersytetów Ludowych – których celem jest wzrost poziomu edukacji ustawicznej dorosłych mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko miejskich oraz zwiększenie poziomu kapitału społecznego na obszarach wiejskich i w małych miastach.
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.
- Rozwój Turystyki Kulturowej.

4.1.6. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d,

iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Samorząd Województwa Lubelskiego jako właściciel obiektów zabytkowych, oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego jest odpowiedzialny za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie opieki nad zabytkami na poziomie regionu. Do zadań samorządu województwa należy w szczególności:

1. w zakresie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

a. uwzględnianie zadań ochrony zabytków i opieki nad zabytkami: przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województwa i planu zagospodarowania przestrzennego województwa (art. 18 ustawy),

b. udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez sejmik województwa (art. 81 ustawy),

c. sporządzanie wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy).

2. w zakresie realizacji ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: uwzględnianie w planie zagospodarowania przestrzennego województwa i planie zagospodarowania przestrzennego obszaru metropolitalnego systemu obszarów krajobrazu kulturowego oraz dziedzictwa kulturowego i zabytków (art. 39 ust. 3 p. 2).

3. w zakresie ustawy „krajobrazowej”:

a. Sporządzanie dla obszaru województwa audytu krajobrazowego (art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Ponadto na podstawie odrębnych przepisów samorząd realizując swoje zadania w zakresie opieki nad zabytkami i dbałości o niematerialne dziedzictwo kulturowe może w szczególności:

- popularyzować dobre wzory aktywnej opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym;
- współpracować z jednostkami obu szczebli samorządu lokalnego w zakresie tworzenia prawnych form ochrony zabytków (parki kulturowe, plany miejscowe),
- organizować przedsięwzięcia edukacyjne związane z dziedzictwem kulturowym regionu oraz przedsięwzięcia promocyjne w tym zakresie,
- prowadzić promocję dziedzictwa materialnego i niematerialnego regionu,
- organizować współpracę z uczelniami na rzecz realizacji POnZ,
- obejmować patronatem Marszałka przedsięwzięcia w zakresie ochrony dziedzictwa.
- tworzyć katalogi wzorców budownictwa regionalnego charakterystycznego dla krajobrazów kulturowych poszczególnych części województwa
- wspierać promocyjnie tradycyjne produkty regionalne,
- organizować spotkania i konferencje dotyczących problematyki dziedzictwa,
- wspierać własne instytucje kultury w realizacji projektów i zadań dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu.
- przyznawać nagrody i stypendia osobom zajmującym się opieką nad zabytkami.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Krzczonów, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia rozwoju województwa lubelskiego do 2030 roku

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjęta została uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego w dniu 29 marca 2021 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. W dokumencie odniesiono się do nowych wyzwań, przed którymi stanęły regiony Polski oraz całej Unii Europejskiej, jak procesy globalizacji, niekorzystne procesy demograficzne polegające na masowej i niekontrolowanej migracji, skutki pandemii COVID-19 oraz zagrożenia związane ze zmianami klimatu.

Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego. Obszar woj. lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, jest bogaty w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. Bogactwo zasobów turystyczny województwa lubelskiego stanowią dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz będąca wynikiem styku cywilizacji spuścizna kulturowa. W 2020 r. w rejestrze zabytków nieruchomości województwa lubelskiego figurowało około 4,4 tys. obiektów. Na terenie woj. lubelskiego funkcjonują turystyczne szlaki dziedzictwa kulturowego, wśród których z uwagi na położenie gminy Krzczonów należałoby wymienić m.in. szlak: Sobieskiego, Partyzancki, Przenikania Kultur, Pamiątek Kultury Żydowskiej, Architektury Sakralnej, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Samorząd Województwa Lubelskiego przyjął następującą wizję rozwoju województwa do roku 2030: **Województwo lubelskie racjonalnie wykorzystując specyfikę społeczno-gospodarczą, zasoby środowiska, a także policentryczność sieci ośrodków miejskich rozwija się w sposób zrównoważony. Kreatywność i otwartość mieszkańców, aktywność naukowo-badawcza, tworzenie i stosowanie rozwiązań innowacyjnych oraz partnerstwo w zarządzaniu kształtują nowoczesny charakter regionu. Wzrasta jego znaczenie jako strategicznego producenta finalnych wyrobów bazujących na surowcach rolniczych, dostarczyciela usług prozdrowotnych i czasu wolnego. W efekcie region oferuje atrakcyjną przestrzeń do życia, pracy i inwestowania w zdrowym i bezpiecznym otoczeniu**

W Strategii wskazano cztery cele strategiczne i 18 celów operacyjnych. Z punktu widzenia wykorzystania i ochrony dziedzictwa kulturalnego najważniejszy jest cel operacyjny 3.4, który zdefiniowano jako *innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu*. Przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe walory województwa lubelskiego wymagają nowego podejścia do ich wykorzystania tak, by mogły stanowić istotny czynnik rozwojowy. Służyć temu mają między innymi komplementarne, atrakcyjne produktów turystyczne. Podejmowane będą działania na rzecz tworzenia i rozwijania kompleksowych produktów turystycznych, które w łańcuchach korzyści ekonomicznych włączać będą społeczności lokalne, a nie tylko właścicieli obiektów turystycznych. Coraz większego znaczenia będzie nabierało wykorzystanie nowych technologii i rozwiązań, nie tylko jako narzędzie dotarcia z informacją do klienta, ale jako istotny element kształtujący i promujący sam produkt, wpływający na jego kształt, wyjątkowość i atrakcyjność. Rozwijaniu funkcji turystycznej towarzyszyć będzie ochrona wartości będących podstawą budowania oferty turystycznej.

Wśród kierunków działań do realizacji tego celu w Strategii wymieniono:

- Kreowanie, rozwijanie oferty i infrastruktury ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce;

- Wspieranie tworzenia kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o marki regionalne i terytorialne – pakietowanie i sieciowanie, w tym kształtowanie spójnego układu szlaków rowerowych o znaczeniu europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym;
- Rozwijanie produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe) np. utworzenie Centrum Historyczno-Archeologicznego „Grodów Czerwieńskich”;
- Organizacja punktów usług i obsługi dla turystyki zmotoryzowanej (np. caravanning, turystyka motocyklowa);
- Upowszechnianie nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrodniczych;
- Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.);
- Wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;
- Integracja współpracy, promocji, informacji i zarządzania w turystyce w oparciu o działający w Polsce system: Polska Organizacja Turystyczna – Regionalne Organizacje Turystyczne – Lokalne Organizacje Turystyczne;
- Rozwój usług i infrastruktury sportowej, rekreacyjnej;
- Upowszechnianie i rozwój sportu wśród różnych grup społecznych i środowiskowych;
- Wspieranie przedsięwzięć sportowych w regionie oraz promowanie upowszechniania kultury fizycznej;
- Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

Efektom innowacyjnego podejścia do wykorzystania zasobów lokalnych będzie tworzenie produktów niestandardowych, kojarzonych wyłącznie z województwem lubelskim, co wzmocni pozytywny wizerunek i pozycję regionu jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku, przyjaznego gościnnością mieszkańców. Kreowanie nowych atrakcji w oparciu o niematerialne dziedzictwo kultury będzie sprzyjało zacieśnianiu więzi społecznych, integracji regionalnej, a także aktywizacji zawodowej mieszkańców. W znacznym stopniu przyczyni się do wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego w rozwoju lokalnym i regionalnym.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. wraz z Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego stanowią ramy dla realizacji polityk rozwojowych.

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego wyszczególniono szereg obszarów strategicznych interwencji (OSI), których delimitację przyjęto za Planem zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego.

Gmina Krzczonów zaliczona została do Żywicielskiej OSI, którego priorytetem rozwoju jest wykorzystanie zasobów naturalnych Wyżyny Lubelskiej do rozwoju konkurencyjnego rolnictwa. Wśród cech charakteryzujących obszar wymieniono:

- duża koncentracja gleb o najwyższej przydatności dla produkcji żywności oraz szczególnie przydatnych dla rozwoju rolnictwa towarowego,

- wykształcone specjalizacje gospodarstw rolnych ukierunkowanych na uprawę roślin o wysokich wymaganiach glebowych, tj. zbóż (pszenica), buraków cukrowych, rzepaku, chmielu, tytoniu, owoców, warzyw, ziół,
- znacząca rola w skali kraju w zakresie produkcji roślin takich jak: chmiel (70% upraw krajowych), tytoń (36,0%), rośliny strączkowe jadalne (48.3%), maliny (80,4%), porzeczki (36,5%),
- niewystarczająco rozwinięty sektor przetwórstwa rolno-spożywczego,
- wysokie nasłonecznienie, które z jednej strony stanowi sprzyjające uwarunkowanie przyrodnicze do rozwoju rolnictwa, z drugiej zaś stanowi istotny potencjał rozwoju energetyki opartej na źródłach odnawialnych,
- bardzo niska lesistość,
- koncentracja terenów cennych przyrodniczo objętych różnymi formami ochrony przyrody, mających szczególne znaczenie w kształtowaniu powiązań ekologicznych,
- znikome występowanie naturalnych i brak sztucznych zbiorników wodnych,
- istniejące naturalne powiązania funkcjonalne w układzie transgranicznym,
- walory krajoznawcze, które predestynują ten obszar do rozwoju aktywnych form wypoczynku, tj.: turystyki krajoznawczej, przyrodniczej, wędrówek pieszych i rowerowych, a także edukacji ekologicznej,
- koncentracja negatywnych procesów demograficznych.

W kontekście realizacji celów i kierunków działania Strategii dla tego Obszaru Strategicznej Interwencji przypisano, między innymi następujące kierunki działań:

- rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej, jako istotnego elementu regionalnej oferty turystycznej i zarazem ważnego czynnika poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych,
- ochrona wartości przyrodniczych, w tym krajobrazu, siedlisk i bioróżnorodności
- Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu:
  - Kreowanie, rozwijanie oferty i infrastruktury ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce
  - Rozwijanie produktów i oferty wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (np. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe)
  - Organizacja punktów usług i obsługi turystycznej dla turystyki zmotoryzowanej (np. caravanning, turystyka motocyklowa)
  - Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.)
  - Wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych
  - Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych

4.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego (PZPWL)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego został przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., i zastąpił Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego uchwalony 29 lipca 2002 przez Sejmik Województwa Lubelskiego.

W aktualnie obowiązującym Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego znajdziemy diagnozę zagrożeń dla stanu struktury zabytkowej na terenie ziem województwa:

- postępująca urbanizacja;
- brak kompleksowych działań rewitalizacyjnych (które powinny być uwzględniane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- brak powiązań obiektów nowoprojektowanych z obiektami zabytkowymi;

Z kolei główne potencjały rozwojowe regionu autorzy dokumentu widzą w:

- położeniu na międzynarodowych korytarzach komunikacyjnych;
- potencjale żywicielskim;
- potencjale turystycznym.

Wśród działań ukierunkowanych na zachowanie wartości obiektów dziedzictwa kulturowego jako priorytetowe uznaje się restaurowanie i zabezpieczanie zespołów zamkowych, dworskich, pałacowo-obronnych.

W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego w Planie wskazano pasma kulturowe, traktowane jako wielkoprzestrzenne struktury wyznaczone na obszarach koncentracji potencjału kulturowego pozwalającego na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej. Gmina Krzczonów została zaliczona do pasma Jana III Sobieskiego obejmujące miasta i gminy posiadające dziedzictwo związane z patronem, pasmo o zasięgu regionalnym.

W celu podkreślenia tradycji i tożsamości regionalnej w planie wskazano na eksponowanie obiektów w typie renesansu lubelskiego, występujących między innymi w Krzczonowie.

Ze względu na kierunki napływu turystów, natężenie i rodzaj ruchu turystycznego wskazuje się rozwój infrastruktury turystycznej i służącej ochronie walorów turystycznych w ośrodkach i strefach turystycznych, i gmina Krzczonów została zaliczona do ośrodków turystyki krajoznawczo-poznawczej:

- jako ośrodek etnograficzny, szczególnie w zakresie infrastruktury służącej zachowaniu i ekspozycji kultury ludowej, wspieraniu zanikających rzemiosł.

Gmina Krzczonów została zaliczona do wiejskich obszarów funkcjonalnych, których głównym kierunkiem rozwoju pozostaje produkcja rolna absorbująca większość zasobów pracy oraz będąca podstawą lokalnego PKB. Z uwagi na nierównomierne tempo rozwoju wyodrębnia się, między innymi obszary wiejskie uczestniczące w procesach rozwojowych. Obejmują one tereny gmin znajdujących się w fazie postępującej integracji funkcjonalnej z najważniejszymi ośrodkami miejskimi, a także tereny charakteryzujące się dobrą dostępnością komunikacyjną do usług wyższego rzędu oraz dobrym potencjałem rolniczym wykorzystywanym rynkowo i miejscami pracy w obsłudze rolnictwa.

Gmina Krzczonów została zaliczona obszaru funkcjonalnego rozwoju gospodarki żywnościowej obejmuje tereny Wyżyny Lubelskiej i Wyżyny Wołyńskiej charakteryzującego się dużą koncentracją gleb o najwyższej przydatności dla produkcji żywności oraz szczególnie przydatnych dla rozwoju rolnictwa towarowego.

Gmina Krzczonów znalazła się także w Krzczonowskim Parku Krajobrazowym wyróżniającego się dużymi walorami przyrodniczymi, krajobrazowymi, kulturowymi i historycznymi o bogatej rzeźbie lessowej i cennych kompleksach leśnych, mało przekształconymi lasami, rzadkimi w Polsce zespołami łąkowymi, resztkami stanowisk buka na północno-wschodniej granicy jego zasięgu oraz rzadkimi gatunkami roślin, funkcjonalną ochroną krajobrazową powiązań w otoczeniu rezerwatów przyrody: „Chmiel”, „Olszanka” i „Las Królewski”.

Gmina Krzczonów znalazła się także w Czerniejowskim Obszarze Chronionego Krajobrazu wyróżniającego się krajobrazem o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowy ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem, pełniącym funkcję korytarza ekologicznego.

4.2.3. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie Lubelskim na lata 2023–2026

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023-2026 został przyjęty uchwałą Nr LVI/813/2024 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 20 marca 2024 r.

Samorząd Województwa Lubelskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nie definiują jednoznacznie kompetencji oraz zakresu odpowiedzialności samorządu województwa w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Przyjmuje się, że jednym z obowiązków samorządu regionalnego jest kształtowanie polityki rozwoju województwa w sposób uwzględniający zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, polegające na ochronie zabytków, czyli podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi rejestr zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków:

- A – zabytki nieruchome (4331 obiektów zabytkowych, w tym historyczne układy przestrzenne, historyczne układy ruralistyczne, świątynie różnych wyznań, klasztory i inne

obiekty sakralne, budowle użyteczności publicznej, pałace i wille, dwory, domy mieszkalne, budynki przemysłowe, parki, zabytki archeologiczne, cmentarze),

- B – zabytki ruchome (22 400 zabytkowych obiektów ruchomych)
- C – zabytki archeologiczne (173 wpisy obejmujące pojedyncze obiekty zabytkowe oraz zespoły zabytków, jak cmentarzyska kurhanowe).

Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego.

W części poświęconej opisowi krajobrazu kulturowemu i wartościom niematerialnym, zróżnicowaniu regionalnemu i kulturze ludowej wymieniono strój krzczonowski – rozpowszechniony na styku południowej części powiatu lubelskiego i północnej partii krasnostawskiego, z centrum w Krzczonowie. Strój ten z uwagi na rozpowszechnienie go przez zespoły pieśni i tańca, uważany jest powszechnie za strój lubelski.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami Województwa Lubelskiego na lata 2023-2026:

Cel strategiczny : Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny, uwzględniające wymogi teraźniejszości i oczekiwania przyszłości, służące poprawie jakości życia mieszkańców województwa lubelskiego.	
Cel operacyjny 1	Zachowanie potencjału krajobrazu kulturowego województwa.
Opis celu:	Celowi temu przyświeca intencja zachowania dobrostanu zasobu dziedzictwa kulturowego, poprzez aktualizację oceny stanu zachowania oraz potrzeb konserwatorskich obiektów zabytkowych w regionie, w poszczególnych kategoriach, ze szczególnym zwróceniem uwagi na obiekty, w których zachodzi proces degradacji.
Działanie 1.	Zachowanie wartości krajobrazu kulturowego oraz miejsc i obiektów dziedzictwa.
Działanie 2.	Dbłość o zabytki własne województwa
Działanie 3.	Wspieranie działań służących ochronie dziedzictwa i krajobrazu kulturowego - aktywny udział w pozyskiwaniu środków na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych
Cel operacyjny 2	Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego oraz idei opieki nad zabytkami.
Opis celu:	Głównym założeniem działań zaplanowanych do realizacji w tym celu operacyjnym jest popularyzacja i promocja bogactwa dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny. Realizowanie i wspieranie aktywnego marketingu tych zasobów będzie miało także wpływ na rozwój gospodarczy regionu. Ekspozowanie odrestaurowanych obiektów zabytkowych zaplanowane w poniższych działaniach, będzie służyć także krzewieniu idei opieki nad zabytkami, ukazując efekty starań w przywracaniu pierwotnego piękna i wartości śladów naszej historii.
Działanie 1.	Utworzenie Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Lubelskiego
Działanie 2.	Przygotowywanie wydawnictw prezentujących bogactwo dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego.
Działanie 3.	Organizacja konkursu fotograficznego „Odkrywamy dziedzictwo Lubelszczyzny” z wydawnictwem pokonkursowym w formie kalendarza.
Działanie 4.	Upowszechnianie idei opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa kulturowego
Cel operacyjny 3	Żywa tradycja – inwentaryzacja i ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
Opis celu:	Lubelszczyzna jako obszar jest bardzo bogatym i wyrazistym kulturowo regionem. Co najważniejsze z ciągle żywymi przejawami funkcjonowania tradycji w wielu jej aspektach. Miała na to wpływ niewątpliwie specyfika regionu, ale także nie przerwana transmisja tradycji, która przekazywana bezpośrednio, w sposób ustny, jest warunkiem jej trwałości i autentyczności. Działania zaplanowane w tym celu mają za zadanie pomóc w określeniu tych

	przejawów, usystematyzowaniu i ochronie, a tym samym w odkrywaniu tożsamości regionalnej depozytariuszy tradycji i wzmacnianiu więzi społecznych.
Działanie 1.	Zacieśnienie współpracy ze środowiskiem naukowym służącej eksploracji, identyfikacji i dokumentacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego subregionów Lubelszczyzny.
Działanie 2.	Wpisy na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego unikatowych zjawisk występujących na terenie Lubelszczyzny
Działanie 3.	Wspieranie wydarzeń i inicjatyw służących ochronie i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz ich depozytariuszy.

Lubelszczyzna posiada ogromny potencjał w postaci zasobu zabytkowego, w tym grup zabytków, takich jak np. m.in. dziedzictwo przemysłowe, architektura szkolna, cmentarze wojenne I wojny światowej, które należy popularyzować, gdyż może ono stać się ważnym elementem krótkich (weekendowych) tras turystycznych pieszych i rowerowych dla mieszkańców województwa i szerzej całego kraju

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

4.3.1. Powiatowy Program opieki nad zabytkami powiatu lubelskiego na lata 2021-2024

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024 Powiatu Lubelskiego przyjęty został uchwałą nr XXVI/347/2021 Rady Powiatu w Lublinie z dnia 28 stycznia 2021 r.

Celem priorytetowym określono podjęcie działań zmierzających do poprawy stanu zachowania zabytków będących własnością Powiatu Lubelskiego.

W ramach programu wytyczone zostały dwa cele operacyjne podejmowanych działań:

Cel operacyjny 1: wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu zarządzanie dziedzictwem kulturowym, jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego, w ramach którego wskazano następujące zadania:

- Ochrona zabytków nieruchomych, nieruchomych zabytków archeologicznych, zabytków ruchomych, oraz opieka nad zabytkami powiatu lubelskiego;
- Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu lubelskiego;

Cel operacyjny 2: promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu lubelskiego.

W jego ramach wskazano następujące kierunki działań:

- popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu;
- podniesienie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego

Dla realizacji wymienionych celów operacyjnych w Programie zostały określone sposoby ich weryfikacji niezbędne przy sporządzaniu sprawozdań z realizacji Programu.

4.3.2. Inicjatywy Lokalne o charakterze regionalnym

Lokalna Grupa Działania „Kraina Wokół Lublina”

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania na Rzecz Rozwoju Gmin Powiatu Lubelskiego „Kraina wokół Lublina" powstało 16 kwietnia 2008 roku a 21 lipca 2008 r. zostało wpisane do KRS od nr 0000310386. Do Stowarzyszenia należy 68 członków reprezentujących sektory: publiczny, społeczny i gospodarczy, między innymi gminy Bełżyce, Borzechów,

Bychawa, Garbów, Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Krzczonów, Niedrzwica Duża, Niemce, Strzyżewice, Wólka, Wysokie, Zakrzew. Misją Stowarzyszenia jest podniesienie atrakcyjności obszaru LGD dla mieszkańców, partnerów w biznesie (inkubator przedsiębiorczości), rolnictwa oraz turystów. LGD zamierza w oparciu o zasoby przyrodnicze i kulturowe obszaru objętego działaniem sprawić, aby teren objęty działaniem stał się miejscem różnorodnych inicjatyw społecznych. Głównym zadaniem LGD jest wybór projektów do realizacji w ramach środków przyznanych na wdrożenie strategii.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Krzczonów zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.

Zagospodarowanie przestrzenne gminy Krzczonów

24 września 2023 weszła w życie Ustawa z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw. Część zapisów ustawy wejdzie w życie z początkiem 2025 i 2026 r. Zgodnie z ustawą plan ogólny zastąpi studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W przeciwieństwie do studium plan ogólny będzie aktem prawa miejscowego. Jego ustalenia dadzą podstawę do uchwalania planów miejscowych oraz wydawania decyzji o warunkach zabudowy. W planie ogólnym zostaną określone strefy planistyczne oraz gminne standardy urbanistyczne. Można będzie też ustalić obszary uzupełnienia zabudowy i obszary uzupełnienia zabudowy śródmiejskiej. Zgodnie z ustawą plany ogólne powinny zostać przyjęte do dnia 1 stycznia 2026 roku. Według aktualnie obowiązujących przepisów, w przypadku gdy gmina nie zdąży z uchwaleniem planu ogólnego do 2026 roku to nie będzie miała możliwości wydania nowych decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego lub warunkach zabudowy. Ważność natomiast zachowałyby decyzje wydane wcześniej (i wciąż w mocy), a także realizować można byłoby inwestycje w oparciu o miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Znowelizowana ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym utrzymała w mocy wszystkie obowiązujące w dniu wejścia ustawy w życie, to jest 24 września 2023 r., akty planowania przestrzennego, czyli również miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

W celu realizacji rozwoju przestrzennego zmieniona została hierarchia aktów planowania przestrzennego, a ustawa zmieniająca nałożyła na gminy obowiązek obligatoryjnego sporządzenia strategii rozwoju gminy, co stanowi etap reformy planowania i zagospodarowania przestrzennego zapisanej w Krajowym Planie Odbudowy i Zwiększania Odporności. Do momentu wejścia w życie ustawy zmieniającej strategia rozwoju gminy, przewidziana w art. 10e ust. 1 ustawy z 8.3.1990 r. o samorządzie gminy, była aktem fakultatywnym. Obecnie staje się to dokumentem, który musi być przyjęty w każdej gminie, a dodatkowo musi zawierać postanowienia uszczegóławiające zakres modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy oraz ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej, czyli strategia rozwoju gminy musi zawierać długookresową, strategiczną wizję rozwoju przestrzennego gminy,

wynikającą z uwarunkowań związanych z jej położeniem, trendami rozwojowymi (zarówno globalnymi, np. demograficznymi, klimatycznymi czy technologicznymi, jak i specyficznymi dla gminy), oraz kierunki zmian przestrzennych planowanych w związku z jej realizacją.

5.1.1. Miejscowy plany zagospodarowania przestrzennego gminy Krzczonów

Na terenie gminy Krzczonów brak jest miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Wszelkie inwestycje realizowane są i będą do końca 2025 roku na podstawie jednostkowo wydawanych decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz warunkach zabudowy. Zgodnie z Ustawą z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw, gmina Krzczonów ma obowiązek przyjęcia do dnia 1 stycznia 2026 r. planu ogólnego, któremu ustawodawca przyznał charakter prawa miejscowego.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Krzczonów

Do czasu przyjęcia planu ogólnego, to jest do końca 2025 r. na terenie gminy Krzczonów obowiązuje Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Krzczonów przyjęte Uchwałą Nr XXXI/154/2010 Rady Gminy Krzczonów z dnia 22 lutego 2010r.

W części studium poświęconej uwarunkowaniu kulturowemu, dokonana oceny stanu zasobu kulturowego: *Gmina Krzczonów charakteryzuje się dość skromnym zasobem dziedzictwa kulturowego i nasyceniem obiektami zabytkowymi. Brak jest również obiektów zabytkowych o wyjątkowych (wybitnych) cechach artystycznych. .... Stosunkowo dużo zachowało się na terenie gminy przykładów **budownictwa drewnianego** oraz kontynuacji jego form, nawet do połowy XXw. Liczne przykłady tej grupy obiektów, w postaci budownictwa mieszkalnego i gospodarczego, stanowiącego o tożsamości krajobrazu kulturowego zachowało się m.in. w: Krzczonowie (I-III), Kosarzewie Dolnym i Górnym, Kol. Żuków, Policzyźnie. Niestety w ostatnich latach obserwuje się bardzo szybkie sukcesywne zanikanie tradycyjnych form budownictwa mieszkalnego na rzecz współczesnych (zunifikowanych) rozwiązań architektonicznych, co powoduje zacieranie się różnic kulturowych i zanikanie tożsamości regionu. Częsta przypadkowa lokalizacja nowych budynków, bez utrzymania jednolitej linii zabudowy, charakteru, kubatury i zdobnictwa wprowadza chaos przestrzenny. Przyczyną zmian w architekturze wsi jest pogarszający się stan techniczny drewnianej zabudowy, nieopłacalność remontów, stosunkowo często brak użytkownika. Historycznie na obszarze gminy funkcjonowała jedna parafia w Krzczonowie, p.w. Wniebowzięcia NMP. Pierwszy **kościół** był prawdopodobnie drewniany, znajdował się we wschodniej części wsi, w pobliżu rzeczki. Świątynia ta zniszczona pod koniec XVIIw. spłonęła w 1633r. Budowa nowej, finansowanej przez parafian trwała 20 lat i powstała na przełomie 1633-1653. Ten kościół funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Kościół został usytuowany we wschodniej części wsi, po południowej stronie drogi prowadzącej z Żukowa do centrum wsi. Obecnie w gminie funkcjonują nowe świątynie w: Sobieskiej Woli, Kol. Żuków oraz dwa kościoły w Kosarzewie (rzymsko-katolicki i polsko-katolicki). Na terenie gminy jest stosunkowo dużo zabytków **małej architektury sakralnej** w postaci kapliczek i krzyży przydrożnych. Do najciekawszych należy zaliczyć kapliczki w: Piotrkówku, Kosarzewie Górnym, Teklinie, Policzyźnie, Gierniaku, krzyże w: Kosarzewie Trzecim, Sobieskiej Woli. Na przełomie XIX i XX w. na terenie gminy funkcjonowały **zespoły***

*dworskoparkowe w: Sobieskiej Woli I, Żukowie Kol., Policzyźnie. Przy dworze w Kol. Żuków funkcjonował rozbudowany zespół folwarczny, obejmujący zarówno zabudowę gospodarczą jak i mieszkalną. Historyczny krajobraz gminy uzupełniają **budynki przemysłowe**, tj. młyny w: Krzczonowie Pierwszym, Krzczonowie Sołtysach (2), jeden zachowany wiatrak w Żukowie oraz **obiekty użyteczności publicznej** – szkoły w Kosarzewie Górnym, Żukowie (2), Walentynowie, Piotrkówku. Nieodzownym elementem krajobrazu kulturowego wsi polskiej w okresie staropolskim były karczmy. Spełniały one wiele funkcji: jako miejsce odpoczynku podróżnych, miejsce sądów, składania danin. Były one także ośrodkiem życia społecznego i kulturalnego. Z przekazów archiwalnych wiemy o istnieniu karczmy w Krzczonowie, jednakże ich lokalizacja trudna jest do ustalenia. Uzupełnieniem krajobrazu kulturowego gminy są dobrze zachowane historyczne rozłogi pól – w obrębie Kosarzewa Górnego, Krzczonowa Wójtostwo, Sobieskiej Woli II, Policzyzny, Żukowa.*

W części poświęconej analizie krajobrazowej zawarto postulat nierozzerwalnego powiązania ochrony obiektów, zespołów zabytkowych i obszarów objętych ochroną konserwatorską z ochroną naturalnego krajobrazu i jego walorami przyrodniczymi. Podkreślono, iż środowisko przyrodnicze gminy ulegało zmianom na przestrzeni wieków, w związku z rozwojem osadnictwa. Jednakże przekształcany w wyniku użytkowania gruntów teren ten nie uległ silnym degradacjom, zarówno w sensie przyrodniczym jak i krajobrazowym. Ważną okolicznością jest brak zakładów przemysłowych w gminie. Ponadto dobre gleby i korzystne warunki klimatyczne sprzyjają regeneracji przekształconego środowiska. Walorem krajobrazowym gminy jest urozmaicona forma terenu (spadki terenu, silne rozcięcia dolinami denudacyjnymi i wąwozami). Przeważająca część gminy wchodzi w obręb Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego lub jego otuliny, poza terenem chronionym znajduje się jedynie zachodni fragment gminy o powierzchni kilkunastu kilometrów, obejmujący okolice Kosarzewa i Lewandowszczyzny. O objęciu ochroną tej części Wyżyny Lubelskiej zdecydowały cenne walory przyrodnicze, różnorodne formy krajobrazowe i środowisko kulturowe.

Przy ocenie zachowania i zagrożeń zabytków, wytycznych konserwatorskich dla obszarów i obiektów zabytkowych, dla historycznych układów przestrzennych wsi wskazano następujące zalecenia:

- Krzczonów
  - zahamowanie chaotycznej lokalizacji nowo wznoszonych budynków poprzez utrzymanie jednorodnej linii zabudowy, gabarytów i skali z nawiązaniem do historycznych rozwiązań;
  - należy bezwzględnie utrzymać charakter uliczki Rynkowej, poprzez ograniczenia wysokości zabudowy oraz jej uzupełnienia w formie zabudowy jednorodzinnej, rozproszonej;
  - proponuje się ograniczanie zabudowy zagrodowej w dolinie rzeki poprzez zakaz jej odnawiania i wykluczenie wprowadzania na jej teren jakiegokolwiek nowej formy osadnictwa;
  - dalszy rozwój Krzczonowa zgodnie z historycznymi przesłankami winien iść w kierunku wschodnim i zachodnim;
  - zasadą w zagospodarowaniu ośrodka gminnego powinno być ograniczanie skali nowej Zabudowy;
  - w celu określenia polityki przestrzennej miejscowości jest wskazane opracowanie koncepcji rewaloryzacji układu urbanistycznego lub miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
- Żuków:

- utrzymać historyczne rozplanowanie wsi, siatkę ulic, gabaryty i skalę zabudowy,
  - przy wznoszeniu nowych budynków zaleca się używanie tradycyjnych materiałów budowlanych –z wykluczeniem okładzin typu siding,
  - pozostawić otwarte tereny dolin rzecznych bez prawa wprowadzania zabudowy.
  - Zespół kościelny w Krzczonowie:
    - należy kontynuować prace remontowe we wnętrzu kościoła,
    - opracować program pielęgnacyjny zabytkowego drzewostanu rosnącego w obrębie cmentarza przykościelnego;
    - postuluje się wpisanie do rejestru zabytków pozostałych elementów zespołu kościelnego, ujętych w ewidencji zabytków.
  - Kapliczki i krzyże przydrożne:
    - obiekty te należy pozostawić w krajobrazie kulturowym miejscowości i chronić w celu zachowania tradycji,
    - teren wokół nich należy sukcesywnie porządkować i pielęgnować zieleń.
  - Historycznie ukształtowana zieleń:
    - obowiązkowe zachowanie zabytkowego drzewostanu oraz ewentualne jego odtworzenie w celu uczytelnienia kompozycji,
    - wykonanie inwentaryzację dendrologiczną zabytkowej zieleni dla zespołów, które jej nie posiadają,
    - właściciel terenu winien opracować program pielęgnacyjny i leczniczy zabytkowego drzewostanu.
  - Założenia dworsko – parkowe:
    - zespół w Sobieskiej Woli:
      - należy kontynuować prace budowlane i zabezpieczyć (zamknąć) obiekt przed sezonem zimowym i umożliwić dostęp osób trzecich,
      - nie prowadzi się żadnych prac porządkowych w obrębie parku, tym samym postępuje proces degradacji założenia, nieczytelne w terenie stają się wnętrza parkowe i układ alejek - zarastanie samosiewami, niezbędne jest podjęcie prac porządkowych – wykoszenie odrostów i samosiewów,
      - opracować program prac pielęgnacyjnych zabytkowego drzewostanu,
      - wskazuje się na dokonanie korekty granic ochrony konserwatorskiej w taki sposób, aby ochroną objąć również aleje zlokalizowane na działkach o nr ewid. 1095 i 1097,
      - niezbędne jest włączenie fragmentu działki nr 1098 – drogi, przebiegającej przez teren parku – do obszaru założenia.
    - Zespół dworsko parkowy w Kolonii Żuków:
      - należy w trybie pilnym podjąć prace zabezpieczające obiekt przed dostępem osób postronnych,
      - należy uporządkować teren wokół budynku z dzikiej roślinności i samosiewów,
      - opracować program prac zabezpieczających i budowlanych – i uzgodnić go z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
      - docelowo opracować koncepcję rewaloryzacji założenia.
- Dla położonego obok zespołu dworskiego zespołu folwarcznego niezbędne jest pilne zadokumentowanie pozostałości budynków – zinwentaryzowanie i wykonanie szczegółowej dokumentacji fotograficznej. Część zachowanych fragmentów budynków można wykorzystać przy odbudowie lub budowie nowych obiektów.
- Zespół dworsko – parkowy w Policzyźnie:

- niezbędne jest podjęcie prac remontowych obiektów,
- należy wykonać inwentaryzację obiektów,
- działaniem optymalnym dla pełniejszej ochrony byłoby wpisanie budynków dworu i lamusa do rejestru zabytków województwa lubelskiego.
- Obiekty przemysłowe i zabudowa gospodarcza (*młyny*, zachowane w: Krzczonowie Pierwszym, Krzczonowie Sołtysach i *wiatrak* w Żukowie):
  - do najpilniejszych prac remontowych należą prace zabezpieczające te obiekty przed opadami, zamknięcie otworów okiennych i drzwiowych i uniemożliwienie wstępu osobom trzeci. Z uwagi na pogarszający się stan techniczny obiektów, a w przypadku wiatraka stan katastrofalny, należy wykonać szczegółową dokumentację fotograficzną i inwentaryzację budowlaną
- Obiekty użyteczności publicznej (*szkoły* w: Kosarzewie Górnym, Żukowie (2), Walentynowie, Piotrkówku):
  - należy utrzymać je w krajobrazie kulturowym miejscowości jako element tożsamości tego lokalnego krajobrazu.

5.1.3. Strategia Rozwoju Gminy Krzczonów na lata 2022-2030

Strategia rozwoju jest jednym z najważniejszych dokumentów programowych. Strategia rozwoju Gminy Krzczonów na lata 2022 – 2030 jest dokumentem strategicznym Gminy Krzczonów wpisującym się w horyzont czasowy względem dokumentów nadrzędnych. Strategia rozwoju Gminy Krzczonów na lata 2022 – 2030 jest instrumentem długofalowego zarządzania Gminą. Strategia rozwoju jednostki terytorialnej jest dokumentem definiującym jej najważniejsze przedsięwzięcia społeczne, gospodarcze i środowiskowe. Dokument zawiera zapis misji i wizji rozwoju i prezentuje plan działania wyznaczający strategiczne cele rozwoju Gminy w perspektywie do 2030 roku. Horyzont czasowy niniejszej strategii został dostosowany do obecnej perspektywy finansowej UE 2021 – 2027. Nowa perspektywa finansowa Unii Europejskiej zakłada kontynuację programów Polska Wschodnia, Inteligentny Rozwój oraz Wiedza, Edukacja i Rozwój. Nowe programy obejmą takie dziedziny, jak innowacje, badania i rozwój, kwestie infrastrukturalne, środowiskowe oraz transformację cyfrową. Dodatkowo środki przewidziane w nowym długoterminowym budżecie mają posłużyć również odbudowie po pandemii Covid-19.

W Strategii przedstawiono wizję gminy Krzczonów: *W 2030 roku Gmina Krzczonów jest miejscem dobrym do życia, pracy i wypoczynku o szerokim wachlarzu dobrej jakości usług publicznych. To obszar, na którym respektuje się zasady ochrony środowiska i wykazuje dbałość o posiadany unikalny zasób przyrodniczy jednocześnie wykorzystujący swoje walory turystyczne. Gmina Krzczonów to obszar turystyczny rozpoznawalny zarówno na Lubelszczyźnie jak i w całym kraju.*

Wyznaczone w strategii 4 cele strategiczne stanowią główne obszary interwencji, w ramach których będą podejmowane działania, służące rozwojowi gminy Krzczonów w długofalowej perspektywie. Obszary wynikają bezpośrednio z przyjętej wizji rozwoju i są odpowiedzią na główne wyzwania rozwojowe, przed którymi stoi Gmina i jej społeczność w perspektywie do 2030 roku.

Cel strategiczny 2: Rozwinięta turystyka i zróżnicowana oferta spędzania czasu wolnego, będzie realizowany poprzez następujące cele operacyjne:

- 2.1 Rozwój dostępności komunikacyjnej Gminy
- 2.2 Rozwój i promocja infrastruktury turystycznej oraz oferty turystycznej

- 2.3 Rozwój oferty i promocja w zakresie kultury i rekreacji dla mieszkańców
- 2.4 Rozwój i upowszechnianie sportu oraz aktywności ruchowej
- 2.5 Wzmocnienie tożsamości lokalnej i integracji mieszkańców.

Cel strategiczny nr 2 zakłada działania w zakresie wykorzystania potencjałów przyrodniczych i kulturowych Gminy. Obszar gminy Krzczonów stanowi atrakcyjny teren turystyczno-rekreacyjny położony w pobliżu dużego miasta jakim jest Lublin. Należy w pełni wykorzystać ten potencjał i rozwijać inicjatywy poszerzenia oferty kulturowo-rekreacyjnej. Duże znaczenie ma również budowanie wspólnej oferty turystycznej wraz z sąsiednimi JST, organizacjami turystycznymi oraz kapitałem prywatnym. Niezbędne jest prowadzenie zrównoważonego rozwoju bazy turystyczno-rekreacyjnej i rozbudowywanie jej zasobu.

Z obszarem Gminy wiąże się bogate niematerialne dziedzictwo kulturowe kształtujące tożsamość społeczną. Strój krzczonowski jak również zdobnictwo ludowe stanowiące wyznacznik kultury ludowej Lubelszczyzny. Bogate walory kulturowe i tożsamość lokalna stanowią znakomitą podstawę rozwoju oferty imprez kulturalnych. Zasoby naturalne, walory krajobrazowe, twórczość ludowa i produkty lokalne (w tym spożywcze) dostępne w Gminie Krzczonów, dają podstawę do budowy gospodarki lokalnej z większą wartością dodaną. Potencjałem Gminy są również duże zasoby związane z historią konfliktów oraz miejsca upamiętniające (pola bitew, pomniki, tablice pamiątkowe oraz miejsca pamięci narodowej, cmentarze), co może zostać wykorzystane do rozwoju turystyki kwalifikowanej.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Krzczonów

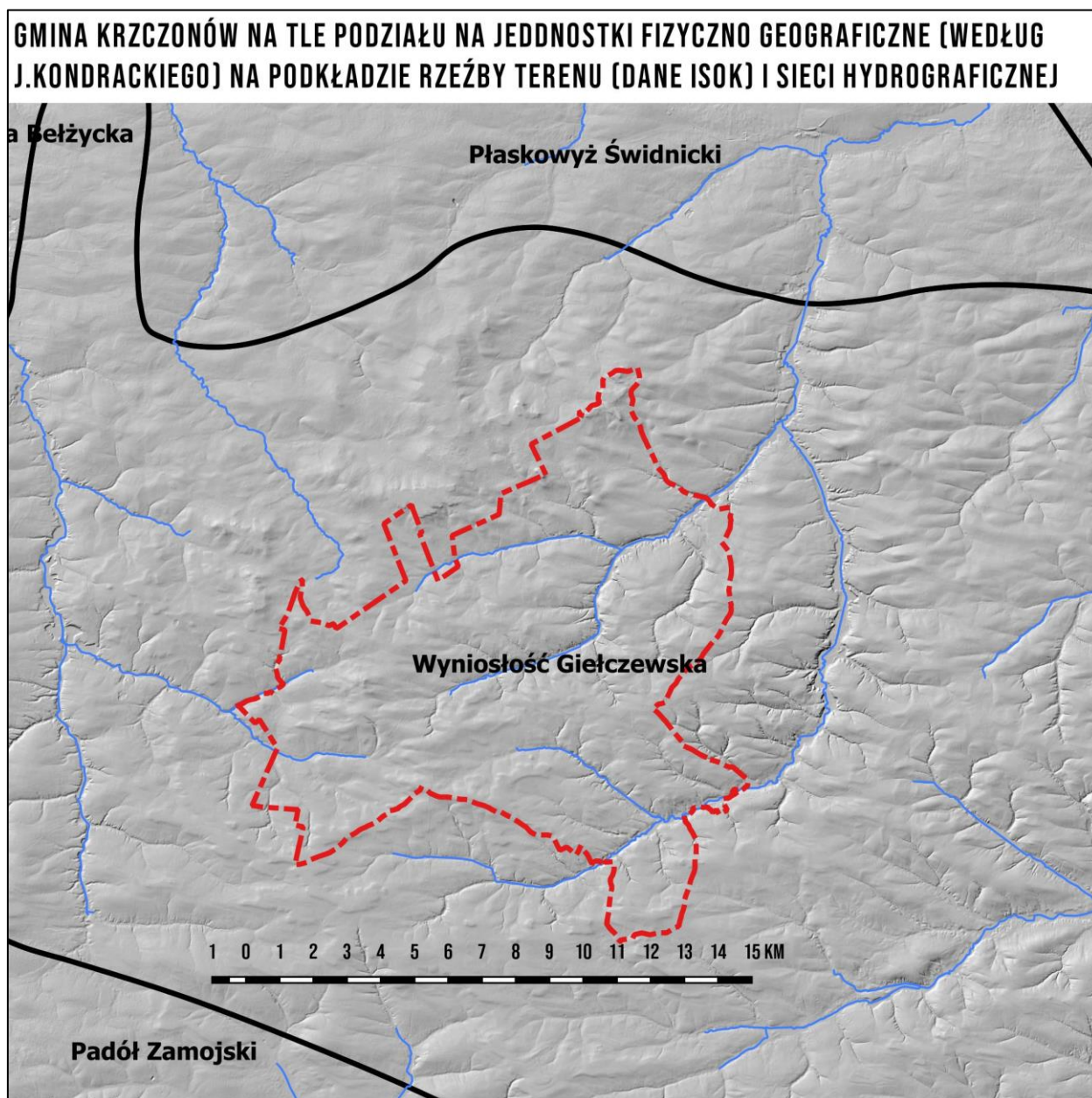
Wiejska gmina Krzczonów jest położona w centralnej części województwa lubelskiego, na południu powiatu lubelskiego. Od północy, zachodu i południa graniczy z gminami powiatu lubelskiego: Jabłonna, Bychawa i Wysokie. Od wschodu sąsiaduje z gminami Piaski i Rybczewice z powiatu świdnickiego oraz Żółkiewka-Osada z powiatu krasnostawskiego.

Pod względem fizycznogeograficznym gmina w całości leży w mezoregionie Wyniosłości Giełczewskiej, należącej do makroregionu Wyżyny Lubelskiej, w prowincji Wyżyn Polskich. Wyniosłość Giełczewska rozpościera się pomiędzy dolinami Wieprza od wschodu, jego dopływów- Bystrzycy od zachodu i Poru od południa. Jest to falista równina z deniwelacjami dochodzącymi do 90 m. Teren wznosi się ku południowi, gdzie osiąga kulminację około 300m. Region jest wzniesieniem zbudowanym z przewarstwionych marglami opok z licznymi wzgórzami ostańcowymi, które stanowią dominanty w krajobrazie gminy. Wzgórzka ostańcowe mają powierzchnię szczytową na wysokości 280-285 m n.p.m., wysokości te przewyższa jedynie Boży Dar. Cechą charakterystyczną ostańców są spłaszczone wierzchołki i przeważnie strome zbocza o nachyleniu do 20o (Szabałowa Góra), przez to są dobrze czytelne w terenie. Najniżej położony punkt znajduje się we wschodniej części gminy w okolicach Żukowa i Policzynny, natomiast najwyższy położony stanowi kulminację Bożego Daru w wysokości ponad 306 m n.p.m., w zachodniej części gminy.

Obszar gminy należy do dorzecza Wieprza a przez jej teren przechodzi dział wodny pomiędzy dorzeczami Giełczwi oraz Bystrzycy. Teren odwadniany jest przez Giełczew, która przepływa w południowej części gminy oraz stanowiącą jej dopływ Radomirkę, do której uchodzi struga Olszanka. Ponad 80% powierzchni gminy leży w dorzeczu Giełczwi. Radomirka swój

początek bierze na zachodnim krańcu Krzczonowa, jej długość osiąga 15 km. Rzeka od Lasu Królewskiego aż do końca jej występowania została uregulowana. Olszanka to uboga w wodę 7 km struga będąca lewobocznym dopływem Radomirki. Rzeki te charakteryzują się zróżnicowanym i zmiennym spadkiem, w przeszłości sprzyjało to wykorzystaniu rzek na potrzeby

młynów wodnych. Zachodnią część gminy odwadnia Kosarzewka, dopływ Gałęzówki uchodzącej do Bystrzycy.

Obszar gminy Krzczonów charakteryzuje się znacznym udziałem gleb wysokich klas bonitacyjnych. W obrębie gleb chronionych (klasy I-IVa) występują gleby kompleksu pszennego bardzo dobrego, dobrego i wadliwego oraz kompleksu żytniego bardzo dobrego i dobrego. Skałą macierzystą rozwoju gleb w tym regionie są głównie utwory czwartorzędowe i trzeciorzędowe.

Pod względem typologicznym są to gleby brunatne oraz gleby bielnicowe i pseudobielnicowe. Pośród gleb pochodzenia organicznego w przewadze występują gleby torfowe i murszowo-torfowe oraz mułowo-torfowe i torfowo-mułowe. Gleby brunatne zajmują skłony i tereny wypukłe, natomiast gleby pseudobielnicowe występują na obszarach płaskich lub lekko falistych

równinach. Na wierzchowiskach i zboczach spotyka się niewielkie płyty rędzin, wytworzonych ze zwietrzliny margli kredowych. W obniżeniach u podnóży stoków oraz w zagłębieniach wykształciły się czarne ziemie, charakteryzujące się dużą miąższością poziomu próchnicznego, w dnach dolin na pyłowych i ilastych osadach aluwialnych powstały mady.

Gmina ma ubogą bazę surowcową, w rejonie Krzczonowa eksploatowano piaskowce krzemionkowe, wykorzystywane między innymi do wyrobu kół młyńskich i żaren.

Tereny gminy Krzczonów są słabo zalesione, nie przekraczając 13% powierzchni, przy średniej krajowej wynoszącej prawie 31%. Z większych kompleksów leśnych na obszarze należy wymienić: Las Królewsczyzna, Las Dadyjka, Las Kosarzewski. Najbardziej wylesione są położone centralnie i południowo-wschodnie tereny gminy. Lasy w obszarze gminy są pozostałością naturalnych kompleksów leśnych, które jeszcze na początku XX w. pokrywały znaczne obszary Wyniosłości Giełczewskiej. Najbardziej rozpowszechnione są lasy grądowe, drzewostan zbudowany jest z dębu szypułkowego i bezszypułkowego oraz sosny zwyczajnej i lipy drobnolistnej. W domieszce występuje brzoza brodawkowata, grab, niekiedy świerk i topola osika.

Pod względem klimatycznym gmina Krzczonów charakteryzuje się klimatem umiarkowanie kontynentalnym, część południowo – zachodnia czyli obszar Wyżyny Lubelskiej na którym znajduje się Krzczonowski Park Krajobrazowy posiada łagodniejszy i nieco suchszy klimat od części północnej województwa który jest bardziej wilgotny i surowy. Średnia suma opadów rocznych na Wyżynie Lubelskiej wynosi od 550 do 600 mm, natomiast średnia roczna temperatura to około 7,5°C, średnia temperatura lipca 19°C, a średnia temperatura stycznia około -4,5°C. Okres wegetacyjny trwa od 200 do 210 dni. Opad śnieżny pojawia się w grudniu, a pokrywa śnieżna utrzymuje się długo, ponad 80 dni. Długie zaleganie pokrywy śnieżnej uwarunkowane jest wstępowaniem na tym terenie lasów, wąwozów i suchych dolin, które sprzyjają gromadzeniu się śniegu i opóźnieniu jego topnienia, co ma korzystny wpływ na uwilgotnienie gleb i uzupełnienie zasobów wód podziemnych wiosną.

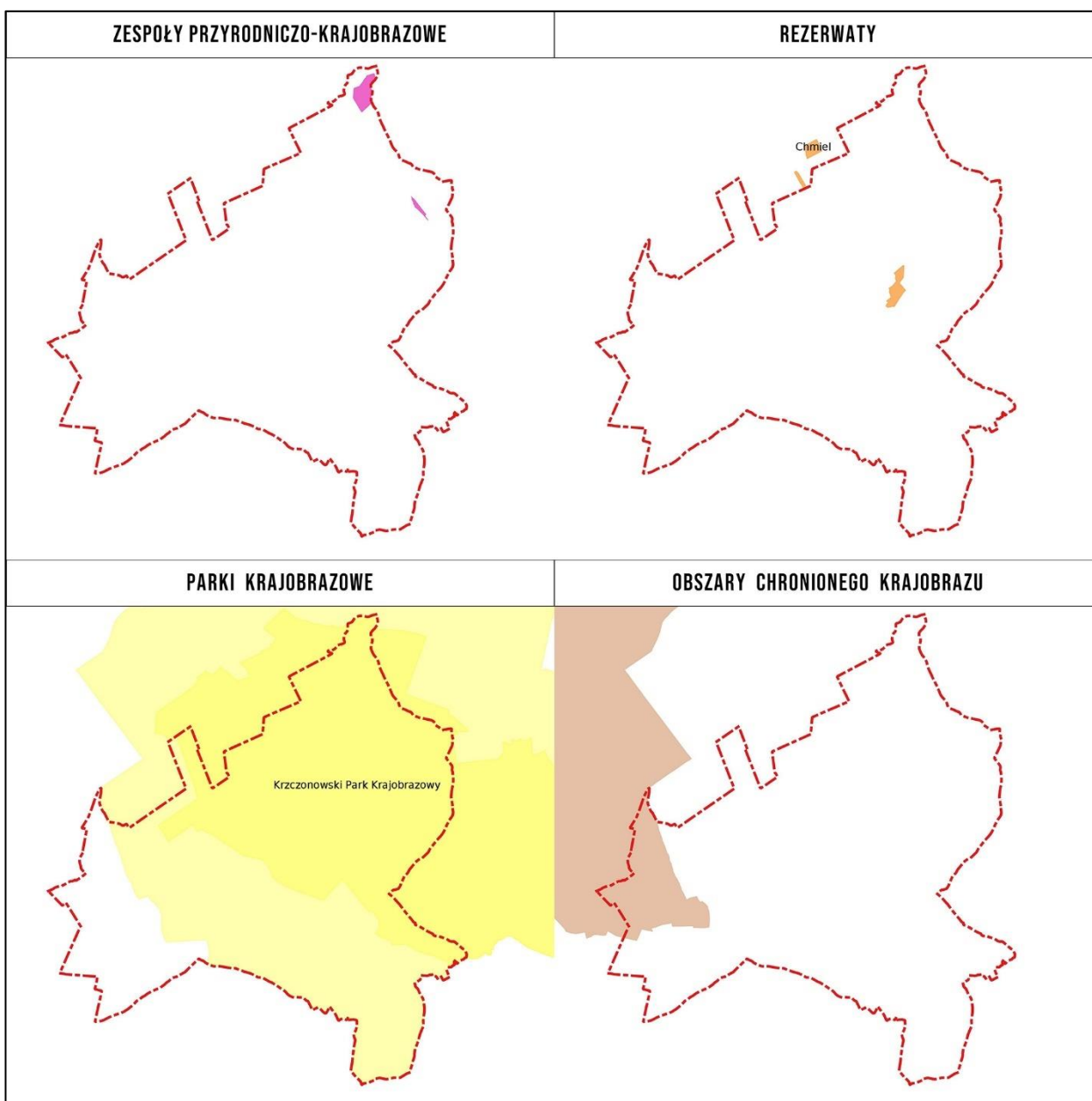
Z istniejących, prawnych form ochrony przyrody na obszarze gminy Krzczonów znajdują się: Krzczonowski Park Krajobrazowy - utworzony został na mocy Uchwały Nr XI/56/90 WRN w Lublinie z dnia 26 lutego 1990 r. Szczególnym celem ochrony parku jest zachowanie walorów przyrodniczych, krajobrazowych, kulturowych, historycznych i turystycznych środowiska ze szczególnym uwzględnieniem bogatej rzeźby lessowej oraz cennych przyrodniczo kompleksów leśnych. Krzczonowski Park Krajobrazowy charakteryzuje się najbardziej typowymi dla Wyżyny Lubelskiej krajobrazami, silnym urzeźbieniem terenu i wysokościami bezwzględnie sięgającymi do 300 m n.p.m. Teren parku obejmuje 124,21 km² powierzchni, natomiast otulina zajmuje 13 8,54 km² i bezpośrednio styka się z Czerniejowskim Obszarem Chronionego Krajobrazu. Szerokość otuliny parku sięga od 1 do 6 km. Park charakteryzuje się występowaniem suchych dolin denudacyjno-erozyjnych oraz wąwozów. Duże wąwozy znajdują się w okolicach Pilaszkowic i Rybczewic, osiągają długość do 1 km i głębokość do 15 m. Znajduje się tu także kilkanaście ostańców denudacyjnych zbudowanych z piaskowców. Teren Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego jest ważnym rejonem źródłiskowym, na którym znajduje się 45 źródeł. Ponad 80% powierzchni parku mieści się w dorzeczu rzeki Giełczwi. Czyste wody rzek i strumieni (głównie I klasy czystości) oraz liczne źródła niespotykane w innych częściach Wyżyny, przyczyniają się do atrakcyjności parku.

Czerniejowski Obszar Chronionego Krajobrazu – w jego granicach znajduje się zachodni skrawek gminy. Obszar chroniony ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowy ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem, a także pełnią funkcję korytarzy ekologicznych. Na jego terenie

obowiązują przepisy określone Rozporządzeniem nr 40 Wojewody Lubelskiego z dnia 17 lutego 2006 r. w sprawie Czerniejowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu (Dz. Urz. Woj. Lub. nr 65 z dnia 31 marca 2006 r, poz. 1225.).

Rezerwat Las Królewski: utworzony został w 1997 roku na podstawie Zarządzenia Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 25 lipca 1997 r. w sprawie uznania za rezerwat przyrody (M. P. z 1997 r. Nr 56, poz. 540). Powierzchnia rezerwatu wynosi 48,64 ha, i jest największym rezerwatem na terenie Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego. Jest to rezerwat fitocenotycznym, a celem ochrony jest zachowanie ze względów naukowych, dydaktycznych i krajobrazowych zbiorowisk rzadkich roślin kserotermicznych oraz wielogatunkowych drzewostanów o charakterze naturalnym. Las na terenie rezerwatu to głównie grąd z domieszką sosny, modrzewia i świerku. Na terenie rezerwatu znajduje się nisza źródłiskowa z niewielkim ciekim i zbiornikiem, nazywane „Śmierdzącym Źródłem”. Na terenie rezerwatu występują zbiorowiska kserotermiczne, a wśród nich zawilec wielkokwiatowy, powojnik prosty, oman wąskolistny. Najcenniejszy obiektem przyrodniczym

znajdującym się na terenie rezerwatu jest płat cieszyńnianki wiosennej, która występuje tu na jednym z kilku stanowisk w kraju. Roślina ta jest symbolem Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego. Rezerwat swoim zasięgiem obejmuje strome zbocza po prawej stronie rzeki Radomirki, okolice „Śmierdzącego Źródełka” i zalesioną część Łysej Góry. To najlepiej zachowany i najbardziej atrakcyjny przyrodniczo rezerwat przyrody znajdujący się na terenie parku. Jest on pozostałością naturalnego kompleksu leśnego, który jeszcze na początku XIX wieku pokrywał znaczne obszary Wyniosłości Giełczewskiej. Pozostała część lasu ocalała z uwagi na silne urzeźbienie terenu, a tym samym niewielką przydatność rolniczą. Skalami macierzystymi gleb są utwory lessowe i margle kredowe. Na terenie parku spotkać można ssaki charakterystyczne dla Wyżyny Lubelskiej: jeże, ryjówki aksamitne, kuny, lisy, borsuki i drobne gryzonie: mysz leśną, orzesznicę, nornicę rudą, badylarkę. Na polach i w zagajnikach występują zające. Z kopytnych spotykane są tu sarny, dziki oraz coraz częściej łosie oraz jelenie.

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Szabałowa Góra”, który znajduje się we wsi Majdan Policki, powstał na mocy Uchwały Nr XI/65/95 Rady Gminy Krzczonów z dnia 29 września 1995 r. w sprawie utworzenia zespołów przyrodniczo-krajobrazowych na terenie gminy Krzczonów. Zespół położony jest na gruntach prywatnych a jego powierzchnia zajmuje 64,2 ha. Obejmuje on ostaniec denudacyjny - wzgórze o wysokości 282,8 m n.p.m. zbudowane z twardych geozem paleoceńskich, przykrytych piaskowcami. „Szabałowa Góra” góruje nad okolicą, do połowy porośnięta lasem, a do połowy „łysa”. Z tego punktu widokowego można podziwiać panoramę na pola pobliskiej Antoniówki oraz Felina. Na terenie zespołu znajduje się ostaniec - wzniesienie powstałe w wyniku procesów wietrzenia i erozji (a także denudacji terenów przyległych, co powoduje odsłonięcie i pozostawienie ostańca). Ostańce występują jako wyizolowane formy terenu, często o stromych, skalistych stokach, stanowiące pozostałość większego masywu skalnego.

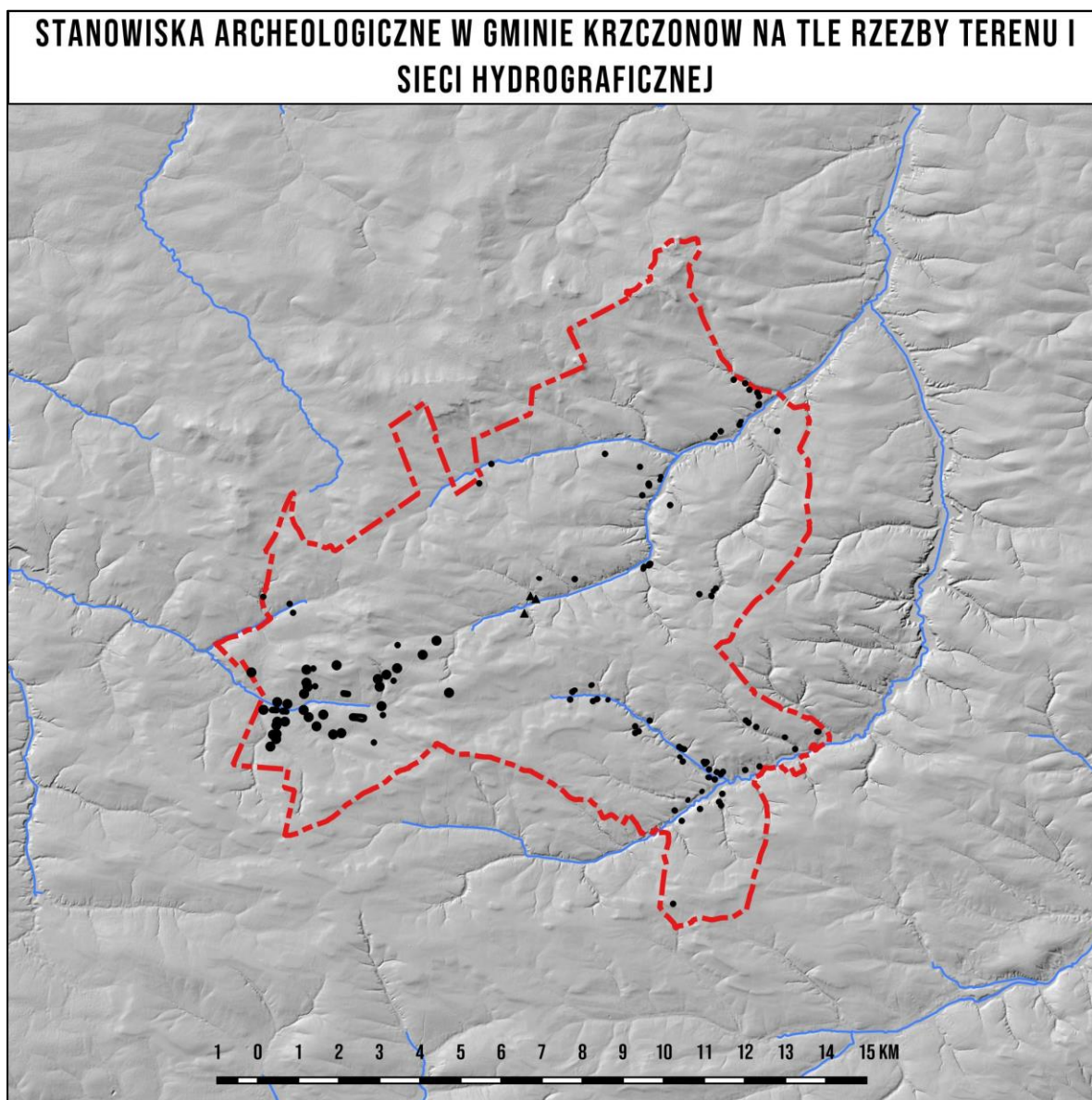
Zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Kamienny Wąwóz”, który znajduje się we wsi Żuków Kolonia, powstał na mocy Uchwały Nr XI/65/95 Rady Gminy Krzczonów z dnia 29 września 1995 r. w sprawie utworzenia zespołów przyrodniczo-krajobrazowych na terenie gminy Krzczonów. Obejmuje fragment południowego zbocza głęboko wciętej doliny denudacyjno-erozyjnej o powierzchni 8,41 ha. Ważnym elementem znajdującym się w obrębie zespołu przyrodniczo-krajobrazowego jest nieczynne wyrobisko opoki nazwane „bielejącym zboczem”. Występuje tu minerał o nazwie lublinit oraz okazy skamieniałości: belemnitów, łodzиковatych i amonitowatych, czyli grupy wymarłych głowonogów. Opoka (kredowa) – opoka to skała mieszana zbudowana z krzemionki i węgla wapnia. W wyniku wietrzenia chemicznego może ulec odwapnieniu, powstaje wtedy tzw. opoka lekka. W Polsce opoki lekkie występują na Wyżynie Lubelskiej i w okolicach Gór Świętokrzyskich.

5.2.2. Zarys dziejów obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Krzczonów od pradziejów do średniowiecza

Tereny gminy Krzczonów były zasiedlane od pradziejów do czasów nam współczesnych, potwierdzeniem tego są stanowiska archeologiczne odkryte podczas badań powierzchniowych prowadzonych według metodologii Archeologicznego Zdjęcia Polski w latach 80-90-tych XX w. i na początku XXI w. Na przestrzeni dziejów obserwowany jest ścisły związek osadnictwa z siecią hydrograficzną. Stanowiska archeologiczne zlokalizowane są przede wszystkim wzdłuż cieków wodnych. Z analizy materiału zabytkowego odkrytego podczas badań powierzchniowych można stwierdzić, że tereny gminy Krzczonów były chętnie zasiedlane w pradziejach, szczególnie od okresów neolitu, poprzez epokę żelaza, okres lateński, wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze i okres nowożytny. Dzięki znaleziskom z okresów pradziejowych z terenu gminy Krzczonów, możliwe jest przedstawienie zarysu pradziejów gminy. W próbie tej posiłkować się możemy dodatkowo licznymi znaleziskami zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Lubelszczyzny czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisać procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Paleolit i mezolit – starsza i środkowa epoka kamienia

Jak do tej pory na terenach gminy Krzczonów nie natrafiono na znaleziska związane z pobytem najstarszych paleolitycznych łowców, których obecność została potwierdzona choćby na sąsiadujących z gminą terenach.

Okres mezolitu, nazywany środkową epoką kamienia, na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8300 do około 4000 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa, które skupiało się w okolicach większych rzek i ich dopływów, z licznymi piaszczystymi pagórkami. W okresie mezolitu panował typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, wymuszający przemieszczanie się grup ludzkich, w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Na terenie gminy Krzczonów w Krzczonowie Sołtysach oraz Policzyźnie natrafiono na ślady pobytu ludności z okresu mezolitu.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Najstarszymi rolnikami - kolonizatorami ziem Polskich w okresie neolitu była ludność pochodzenia południowego tzw. kręgu kultur naddunajskich, których śladów na terenie gminy Krzczonów jak do tej pory nie stwierdzono. Na terenie Gminy natrafiono na trzech stanowiskach: w Kosarzewie Górnym, Policzyźnie oraz Żukowie na ślady kolonizatorów pochodzących z rolniczej **kultury pucharów lejkowatych (KPL)**, która reprezentowała już zaawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężaną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zaawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Chronologicznie kolejną grupą ludności neolitycznej, reprezentowaną na terenie gminy Krzczonów na 1 stanowisku archeologicznym w Żukowie, jest ludność reprezentująca **kulturę amfor kulistych**. Badacze przyjmują, że kultura ta powstała na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury. Okres neolitu zamyka na opisywanym obszarze **kultura ceramiki sznurowej**. Ludność tej kultury, posługiwała się już przedmiotami i ozdobami metalowymi (miedź, brąz, srebro i nawet złoto). Ludność tej kultury, jak się przypuszcza, zajmowała się pasterstwem, a kultura ta jest szeroko rozpowszechniona w Europie środkowej i wschodniej. Okres jej występowania to w przybliżeniu 2800 – 1900 p.n.e. Ludność reprezentująca tą kulturę wypełniła terytoria opuszczane przez społeczności KPL. Na terenie gminy Krzczonów zabytki tej kultury zostały stwierdzone na stanowisku w Policzyźnie.

Epoka brązu

Znaleziska z epoki brązu na terenie gminy Krzczonów należą do licznych, chociaż jak do tej pory udało się wydzielić jedynie dwie jednostki kulturowe. Na ślady najwcześniejszych osadników związanych z ludnością **kultury trzcinieckiej** (około 1900 -1000 p.n.e) natrafiono jak do tej pory na jednym stanowisku w Sobieskiej Woli. Ludność tej kultury posiadała umiejętność wytopu metali, w szczególności brązu i wytwarzała z niego zarówno narzędzia, broń jak i ozdoby. W obrzędku pogrzebowym ludności kultury trzcinieckiej obok grobów szkieletowych,

wśród których nie stosowano szczególnych zasad ułożenia zmarłego w grobie, stosowano ciałałalenie. Spalone kości składano bądź to bezpośrednio do jam ziemnych (groby ciałałalne jamowe) jak i do popielnic. Niektórzy badacze utożsamiali ją z ludnością prasłowiańską co nie jest jednoznaczne i do dziś toczą się spory o jej przynależność etniczną. Licznie na terenie gminy Krzczonów reprezentowane są stanowiska ludności **kultury lużyckiej**, potwierdzona na terenie gminy znaleziskami w Sobieskiej Woli, Teklinie, Żukowie i Żukowie Kolonii. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciałałalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Ludność zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są także grodziska tej kultury.

Okres lateński

Wśród stanowisk zarejestrowanych na podstawie znalezionych na powierzchni materiałów zabytkowych na terenie gminy Krzczonów znalazły się cztery stanowiska datowane na okres lateński trwający od 400 p.n.e. do początku naszej ery. W tym czasie Europa znajdowała się pod kulturowymi wpływami stylu lateńskiego wywodzącymi się z obszarów zamieszkałych przez Celtów. Również do kręgu związanego z tzw. zespołem kultur pól popielnicowych należą występujące na terenie gminy Krzczonów 3 stanowiska ludności kultury pomorskiej, znane z terenów Polski głównie z grobów popielnicowych znajdujących nierzadko pod „kloszami” z dużych naczyń glinianych. Charakterystycznym elementem, są popielnice, na których umieszczano, w górnej części naczynia, schematyczne przedstawienie twarzy ludzkiej, czasem z dodatkowymi scenami rodzajowymi lub wyobrażeniami przedmiotów codziennego użytku i uzbrojenia (miecze, oszczepy, tarcze) umieszczanymi na brzuscu. Popielnice przykryte były pokrywkami niekiedy stylizowanymi na nakrycie głowy. Dodatkowo czasami nakładano na nie naszyjniki lub napierśniki, a plastyczne przedstawienia uszu zdobiono kolczykami. Trzy stanowiska związane ze śladem osadnictwa ludności tej kultury zarejestrowano na terenie Sobieskiej Woli (na 2 stanowiskach) oraz Żukowie.

Okres Wpływów Rzymskich

Z terenu gminy Krzczonów pochodzi 5 znalezisk z tego okresu, zamykającego się w przedziale czasowym III wieku pne do V wieku naszej ery, z których 3 zostały przypisane ludności kultury przeworskiej: w Żukowie oraz Żukowie Kolonii (2 stanowiska). Znamy niewiele osad ludności kultury przeworskiej, zaś wiedzę czerpano głównie z badań ich cmentarzysk. Kultura ta powstała prawdopodobnie na bazie kultury pomorskiej okresu lateńskiego. Tworzyły ją plemiona zaliczane przez starożytnych autorów do, między innymi ludów germańskich. Dla terenów Polskich mieli to być Wandalowie. Nie brak jednak teorii o miejscowym - autochtonicznym pochodzeniu ludności, pozostającej pod wpływem starożytnego Rzymu i ludów migrujących przez jego prowincje. Liczni badacze sugerują że, ludność zamieszkująca w tym czasie tereny w dorzeczu Wisły mogła stanowić element protosłowiański. Znaleziska przedmiotów kultury materialnej to elementy uzbrojenia, jak miecze, „umba” tarcz, noże, groty włóczni i strzał, oraz ozdoby: głównie różnego rodzaju zapinki (fibule), guzy, pierścienie itp. Często spotykane są rzymskie denary zarówno z okresu Republiki jak i cesarstwa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres ten jest nierozdzielnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej. Najstarsze znaleziska z terenu gminy Krzczonów pochodzą z Żukowa gdzie na stanowisku z okresu wczesnego średniowiecza rozpoznano ceramikę datowaną na VI-IX w. oraz z Żukowa i Żukowa Kolonii, gdzie znaleziono ceramikę datowaną na VII-VIII w., pozostałe stanowiska z późniejszych wieków wczesnego średniowiecza odkryto praktycznie w każdej miejscowości na terenie gminy. Jak wspomniano we wstępie tego rozdziału, stanowiska z tego okresu należą do dość licznie reprezentowanych na terenie gminy. W okresie tym dominowały osady otwarte w formie mniejszych lub rozległych osad, niekiedy wzmocnionych ostrokołem. Cechą specyficzną terenów gminy Krzczonów jest występowanie licznych cmentarzysk kurhanowych, z których dwa są datowane na okres wczesnego średniowiecza a pozostałe 4 mogą pochodzić z tego okresu. Cmentarzysko kurhanowe w Krzczonowie Sołtysach składa się z kilku kopców, blisko z sobą sąsiadujących. Pierwotnie kurhany na stanowisku w Krzczonowie Sołtysach (AZP 82-83/29) były wysokie na około 2 metry, u podstawy miały od 5 do 10 metrów. Prawdopodobnie są miejscem pochówków odrębnych rodów lub rodzin, w kurhanach bowiem składano szczątki kilku lub kilkunastu osób. Najczęściej stosowną formą pochówku były groby nakurhanowe. Spopielone szczątki ludzkie zebrane w specjalnie do tego celu przeznaczonym glinianym naczyniu składano na szczycie kopca albo umieszczono na lekkiej słupowej konstrukcji postawionej na jego obrzeżu. Niekiedy jednak rozsypywano prochy po powierzchni kurhanu albo też zakopywano w pojemnikach z materiałów organicznych, które jednak nie zachowały się do naszych czasów. Od obrządku całopalnego i sypania grobowców w formie kurhanów zaczęto odchodzić w drugiej połowie X wieku. Przyjęcie chrześcijaństwa przez Słowian spowodowało bowiem wprowadzenie nowych zwyczajów pogrzebowych i zaniechania kremacji.

Ślady archeologiczne w postaci fragmentów ceramiki związane z późniejszym osadnictwem po XV w. są jak do tej pory najliczniejsze na terenie gminy, co jest związane z metodologią wykonywania badań AZP w tamtym okresie. Stanowiska te są związane z rycerskimi nadaniami, które z czasem przechodzą w większe jednostki tworzące majątki szlacheckie zaliczane do okresu Staropolskiego. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisanyymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie. Dla porządku poniższe informacje dotyczące najstarszych wzmianek o miejscowościach w gminie podajemy w porządku alfabetycznym a dane skąd je zaczerpnięto pochodzą ze źródeł: *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, pod red. Kazimierza Rymuta, *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna* (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>) oraz *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (http://dir.icm.edu.pl/Slownik_geograficzny/)

Antoniówka nazwa pojawia się po raz pierwszy w 1933 w: Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie ich właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych. Pod red. T. Bystrzyckiego. Przemysł-Warszawa 1933.

Boży Dar nazwa pojawia się po raz pierwszy w 1967 w: Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. Pod redakcją W. Taszyckiego, powiat Bychawski (107)

- Gierniak** nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1883 r, w IV tomie Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: *Gierniak-Lipniak*,
- Krzczoneń** nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1359 *Krzczoneń kop.*, 1409 *Croszoneńwicz*, 1414 *Crzsrzoneńwicz*, 1415 *Chroczoneń*, 1419 *Chreczoneń*, 1427 *Chrczoneń*, 1439 *Crsczoneń*, 1454 *Crsczanow*, 1491 *Chrczanow*.
W XIV w. własność szlachecka, następnie królewska. W 1359 dziedzic Pszonka. Po 1386 Władysław Jagiełło zostawszy królem skonfiskował Piotrowi Pszonce włości Krzczonowskie. 1491 Kazimierz Jagiellończyk zezwala Mikołajowi z Ostrowa staroście lubelskiemu wykupić włości Krzczonowskie za 200 florenów węgierskich z rąk Żegoty Suchodolskiego. 1510 Zygmunt I zapisuje Janowi Milanowskiemu 200 florenów na Krzczonowie z folwarkiem Żuków. Zygmunt I zezwala Jakubowi Morawcowi staroście lubelskiemu na wykupienie Krzczonowa z folwarkiem Żuków z rąk Jana Milanowskiego. 1514 Zygmunt I zezwala Janowi Pileckiemu staroście lubelskiemu na wykupienie Krzczonowa z folwarkiem Żuków z rąk Jakuba Morawca.
W dokumencie z 1359 wymienieni kmiecie: Mikołaj, starzec obecny przy rozgraniczeniu ziemi lubelskiej i chełmskiej. 1521 Zygmunt I zezwala Jakubowi Rzepce na wykupienie 6 łanów pod Krzczonowem za kościołem, nad rzeką płynącą z Krzczonowa do Żukowa, z rąk braci Jana, Andrzeja, Stanisława Sarnickich.
1413 Władysław Jagiełło nadaje szlachcicowi Bartoszowi z Wiązownicy [powiat sandomierski] sołectwo w Krzczonowie z 3 łanami, 2 stawami, karczmą, dąbrową, z prawem urządzenia młyna i osadzenia zagrodników, z obowiązkiem konnej służby z kuszą. 1421 Władysław Jagiełło powierza Bartoszowi z Krzczonowa osadzenie wsi Wola Wilkołaska. 1439 Władysław Warneńczyk przenosi wieś Krzczonów na prawo magdeburskie. Według Stefana Wojciechowskiego nazwa Krzczonów pochodzi od staroczeskiego słowa *krcon*, które określa teren o wielu źródłach i osada ta prawdopodobnie leżała na pograniczu biskupstwa krakowskiego, na terenie którego znajdowały się 4 miejscowości o nazwie Krzczonów i wspólną ich cechą było położenie w obszarze źródłiskowym, gdzie źródła wytryskują ze skalistych podłożu u stóp wzgórz.
- Kosarzew** nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1388 r, jako *Korzarzow kop.*, 1409 *Cozarzow*, 1414 *Kosszyerow*, 1417 *Coszarzow*, 1529 *Kozyarzow*.
Granice: 1409 Zbigniew z Kosarzewa zastawia Bernardowi z Krzczonowa łąkę z niwą w Popławiu między Kosarzewem a Gielczwią za 8 grzywien. 1413 Dąbrowa między Kosarzewem a Krzczonowem. 1418 Zdieszek z Kosarzewa sprzedaje dąbrowę w Kosarzewie przy granicy z Pickowicami za 20 grzywien Markowi z Radawca. 1419 dąbrowa w Kosarzewie pod Bychawą. 1430 Piotr z Dominowa część w Kosarzewie zwanym

Jeżykowska, między drogą z Krzczonowa a działem Zbigniewa, odstępuje bratu Wojciechowi. 1447 granice z Bychawą i Gałęzowem.

Władysław Jagiełło przenosi Kosarzew na prawo magdeburskie, co wiązało się z ustanowieniem wspólnego wójta pomiędzy dziedzicami oraz uporządkowaną zabudowę wsi. Kosarzew należał do drobnej szlachty. W 1499 r. pojawia się nazwisko Kosarzewski. Jadwiga, wdowa po Jakubie z Kosarzewa sprzedaje za 130 grzywien część Kosarzewa Stanisławowi Kosarzewskiemu.

W XV w. na liście studentów Akademii Krakowskiej figurowali następujący uczniowie z Kosarzewa: 1400 Jakub syn Andrzeja, 1423 Andrzej, 1428 Marcin syn Jana, 1432 Paweł, 1449 Mieczko syn Jana

Lewandowszczyzna nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1887 r, w I. Zinberg, Skorowidz Królestwa Polskiego czyli Spis alfabetyczny miast, wsi, folwarków... I-II. Warszawa 1877.

Nowiny Żukowskie jako Policzyzna - część wsi Nowiny Żukowskie, Notowany w 1884 r., gdzie zapisano, że Majdan Policki zwany inaczej Policzyzna był osadą w gm. Krzczonów (Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, tom V s. 908). Jako Majdan Policki figuruje w 1899 r., w 1921 r. była to wieś o 16 domach i 106 mieszkańcach. Notowana w l. 1933, 1961, 1967. W 1967 r. spisano ją jako część wsi Nowiny Żukowskie.

Olszanka nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1529 r, jako *Wola Olszowa*, 1565 *Olszanka vel Krzizowa Wolia*.

Własność królewska, starosta lubelski w 1529 dziesięcinę z pewnych ról 18 groszy biskupowi. W 1565 we wsi 14 zagrodników, 2 karczmy.

Do XVI w. wieś nazywała się Krzyżowa Wola. Nazwę wsi zmieniono w XVII w., od rzeki Olszanki płynącej przez wieś.

Policzyzna część wsi Nowiny Żukowskie, Notowany w 1884 r., gdzie zapisano, że Majdan Policki zwany inaczej Policzyzna był osadą w gm. Krzczonów (Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, tom V s. 908). Jako Majdan Policki figuruje w 1899 r., w 1921 r. była to wieś o 16 domach i 106 mieszkańcach. Notowana w l. 1933, 1961, 1967. W 1967 r. spisano ją jako część wsi Nowiny Żukowskie.

Pustelnik nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1887 r, w VIII tomie Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, s. 594

Sobieska Wola dopiero w XVII w. otrzymała od Sobieskich obecną nazwę (Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, tom VIII s, 129; przedtem różnie ją nazywano. W 1462 r. *Wola Gielczowiczka* własność Kaszowskiego granoczyła polami z Żółkiewką, w 1465 r.

występowała jako *Wola Wyszumuntowska* własność Stanisława i Jana Pełków oraz jako *Wolia Gielczowska*, podobnie zapisano ją w 1476 r. Była to duża wieś, miała początkowo kilku właścicieli, z których każdy inaczej nazywał swoją część. W 1494 r. pisano ją *Wolia Gielczwiczka*, zaś w 1496 r. także *Wolia Gielczewska*. W 1529 r. zapisywano raz *Gielcziczka Wola*, drugi raz *Wolya domini Sobyenski*, w 1531 r. zanotowano *Wola Gielczewska Wyszumuntowska dicta*, z czego widać, że na początku XVI w. dalej nazwa jej była zmienna. Jako *Wola Gielczewska* zapisana w l. 1531, 1563, 1564 zaś w 1565 r. raz *Wolia Gielczowska*, drugi raz *Wolya, własność Sobieskiego*. W 1573 r. zapisano ją *Wolya Pielaskowska*, gdyż w 1547 r. Sobiescy nabyli niedaleko położone *stare Pielaskowice*, stąd nowa nazwa *Woli Gielczewskiej*. W 1626 r. była to jeszcze *Wola Gielczewska*, zaś w l. 1663, 1668 i 1673 zapisano ją: *Wola Gielczewska seu Sobieska*, co oznacza, że przyjęła nową nazwę od właścicieli. Pod tą nazwą figuruje już w 1674 r., gdzie zapisano *Wola Sobieska*. Nazwa ta utrwaliła się w wiekach następnych i obowiązuje do dzisiaj. Po II wojnie światowej notowano kolonię *Sobieska Wola*, wieś *Sobieska Wola Pierwsza* i wieś *Sobieska Wola Druga*, które w 1970 r. stanowiły jedną wieś pod nazwą *Sobieska Wola*

Teklin

nazwa po raz pierwszy pojawia się w 1892 r, w XII tomie Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, s. 278

Walentynów

Pamięcin - część wsi Walentynów. W 1870 r. w parafii Krzczonów odnotowano wieś *Majdan Walentynów* oraz folwark tej nazwy zwany inaczej *Pamięcin*. W 1921 r. *Pamięcin* był kolonią w gminie Krzczonów, liczącą 23 domy i 161 mieszkańców. W dwa lata później zapisano *Pamięcin* jako samodzielną wieś, podobnie w l. 1933 i 1967. W 1967 r. stanowił część wsi *Walentynów*.

Żuków

jedna z najstarszych miejscowości na terenie Gminy, odnotowana w 1388 r. pod zmienioną nazwą *Zucoulcze*. Od początku stanowiła własność królewską należącą do starostwa lubelskiego. W I ćw. XV w. wielokrotnie przebywał tu król *Władysław Jagiełło*, który odbywał tu tzw. roczki czyli sądy królewskie. Wieś folwarczna, w 1510 *Zygmunt I* zapisuje *Janowi Milanowskiemu* 200 florenów na *Krzczonowie* z folwarkiem *Żuków*. *Zygmunt I* zezwala *Jakubowi Morawcowi* staroście lubelskiemu na wykupienie *Krzczonowa* z folwarkiem *Żuków* z rąk *Jana Milanowskiego*. 1514 *Zygmunt I* zezwala *Janowi Pileckiemu* staroście lubelskiemu na wykupienie *Krzczonowa* z folwarkiem *Żuków* z rąk *Jakuba Morawca*. W 1547 r. wieś królewska *Żuków* w parafii *Krzczonów* miała 2 łany. W 1676 r. płacono podatek od osób pracujących na folwarku (pogłównie). W 1827 r. we wsi było 56 domów i 397 mieszkańców. W 1887 r. dobra *Żukowa* składały się z folwarków: *Żuków*, *Walentynów*, *Zastawie*, *Ignasin*, nomenklatury *Zaścieżki*, *Józefów* i *Felicjanów*. We wsi było 17 budynków murowanych oraz 23 drewnianych.

Historia osadnictwa zaobserwowana w źródłach pisanych dotyczących osad w gminie Krzczonów powiela sytuację zaobserwowaną także na pozostałych terenach województwa lubelskiego. Bardzo niewiele jest źródeł historycznych zwłaszcza do końca XIV w. dotyczących osadnictwa na tych terenach, a według historyków jedynie 1/6 osad wyłania się z mroków historii. Historycy wysuwają przypuszczenia, że w II i III ćwierci XIV w. szczególnie dotkliwe były zniszczenia spowodowane walkami z Litwą o opanowanie Rusi południowo-zachodniej. Doskonałe źródło do poznania najwcześniejszych dziejów Polski, jakim jest *Liber beneficiorum* Jana Długosza (powstałe w latach 1470 – 1480), w którym podawano dane dotyczące świętopietrza (denar od osoby dla papieża – stąd świętopietrze) w odniesieniu do każdej osady, ma w przypadku Lubelszczyzny największe braki. Najpełniejsze dane dotyczące osadnictwa interesujących nas terenów przynoszą późniejsze źródła o charakterze fiskalnym: *Liber Retaxationum* z 1529 r. i Rejestry poborowe z lat 1531 i 1533. Nieocenionym źródłem wiedzy o mieszkańcach są księgi metrykalne. Postanowienia Soboru Trydenckiego (1543-1546) nakazały, aby księgi zawierały imię dziecka, datę chrztu, imiona rodziców, imiona rodziców chrzestnych i imię szafarza chrztu. Nakaz ten wprowadzono w 1593 przez synod diecezjalny krakowski. Dzięki temu księgi stanowią jedne z głównych źródeł historycznych w badaniach demograficznych, genealogicznych, socjologicznych czy też dotyczących nazewnictwa.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze to okres burzliwych wydarzeń a historia ziem w tym okresie wiąże się ściśle z tak zwanymi Grodami Czerwieńskimi. Historycy uważają, że do X w. tereny te były pod władzą państwa wielkomorawskiego lub Czechów. Następnie teren ten przeszedł we władania Mieszka I. Według letopisu Nestora, w 981 r. Grody Czerwieńskie opanował książę kijowski Włodzimierz a w 1018 r. zdobył je Bolesław Chrobry, ale już w 1031 r. przyłączył je do Rusi Jarosław Mądry, i w ten sposób weszły one w skład silnego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Ziemie te to tereny pogranicza, na którym dwa kształtujące się państwa feudalne Polski i Rusi toczyły walkę. W 1240 r. tereny te zostały dodatkowo spustoszone najazdem tatarskim.

W XIV w. nastąpiły pierwsze lokacje miast. W 1317 r. nastąpiło nadanie przywileju lokacyjnego dla Lublina przez Władysława Łokietka. Po zawarciu unii polsko-litewskiej w Krewie nastąpiła stabilizacja polityczna i pokój, co oczywiście miało korzystny wpływ na rozwój gospodarczy regionu. Z połowy XIV w. pochodzą pierwsze informacje o Krzczonowie, wówczas to wieś stanowiła własność szlachecką, należąca do Morisza i Mikołaja Pszonków. W 1326 r. w Krzczonowie istniał już drewniany kościół - parafia w Krzczonowie istnieje w 1425 r. W 1357 roku król Kazimierz Wielki lokował Krzczonów na prawie magdeburskim, wieś otrzymała samorząd z wójtem i ławnikami. W 1413 roku król Władysław Jagiełło potwierdził tę lokację. Funkcję administracyjną sprawowali wyposażeni w ziemię sołtysi. Krzczonów położony wśród rozległej puszczy stał się ośrodkiem łowieckim, a jego mieszkańcami osacznikami, strażnikami łowieckimi itd. Zwolnieni z wielu powinności pańszczyźnianych odbywali służbę wojskową w formacjach strzelców konnych i piechocie łanowej.

Województwo lubelskie zostało utworzone w 1474 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Wcześniej ziemie te należały do województwa sandomierskiego. W przeciwieństwie do większości województw staropolskich, które jako jednostki podziału administracyjnego powstały z XIII wiecznych księstw dzielnicowych, województwo lubelskie powstało na drodze stopniowego wyodrębniania się z województwa sandomierskiego. Podczas panowania Kazimierza Jagiellończyka ziemia lubelska posiada osobnego starostę, sędziego, chorążego, wojskiego pomimo formalnej przynależności do województwa sandomierskiego, a w

połowie XV w. posiadała już pełną hierarchię urzędniczą, co prawda bez wojewody, ale który pojawia się w 1474 r.. Ustalone wówczas granice województwa lubelskiego trwały niezmiennie do rozbiórów Polski. Przyczyny wyodrębnienia się samodzielnego województwa lubelskiego upatruje się między innymi w eksplozji demograficznej i gospodarczej ziemi lubelskiej do tej pory wyniszczanej wojnami, a po unii jagiellońskiej z Litwą ziemia lubelska znalazła się w bezpiecznym środku wielkiego państwa. Powstałe w 1474 r. województwo objęło powiat lubelski, który wkrótce wchłonął powiaty wąwolnicko-kurowski, parczewski i urzędowski. Granice powiatów są trudno uchwytnie, ponieważ ponownie, jak i w przypadku początków powstania województwa lubelskiego, brak jest wczesnych źródeł pisanych a pierwsze pojawiają się dopiero około 1531 r. a w rejestrze z 1546 powiat parczewski jest wymieniany z okazji rozgraniczenia Korony z Wielkim Księstwem Litewskim. Pierwsze sejmiki szlacheckie nowopowstałego województwa lubelskiego odbyły się w Urzędowie, a od 1532 r. odbywały się w Lublinie.

Podczas panowania Kazimierza Jagiellończyka ziemia lubelska posiada osobnego starostę, sędziego, chorążego, wojskiego pomimo formalnej przynależności do województwa sandomierskiego, a w połowie XV w. posiadała już pełną hierarchię urzędniczą, co prawda bez wojewody, ale który pojawia się w 1474 r.. Ustalone wówczas granice województwa lubelskiego trwały niezmiennie do rozbiórów Polski. Przyczyny wyodrębnienia się samodzielnego województwa lubelskiego upatruje się między innymi w eksplozji demograficznej i gospodarczej ziemi lubelskiej do tej pory wyniszczanej wojnami, a po unii jagiellońskiej z Litwą ziemia lubelska znalazła się w bezpiecznym środku wielkiego państwa.

Rozwój gospodarczy Ziemia Lubelska zawdzięczała szlakom kupieckim, które przezeń przebiegały na przełomie XII i XIII przez ziemie wschodnie, ciągnął się szlak, który łączył handel arabski z Europą Zachodnią. Jego znaczenie jeszcze bardziej wzrosło po niszczących najazdach mongolskich. Natomiast w wieku XV znaczenia nabrał szlak kupiecki Wrocław – Lublin – Lwów, który konkurował ze starszą drogą handlową Wrocław – Kraków – Lwów. Szlak omijający stołeczny Kraków na korzyść Lublina miał charakter europejskiej drogi kulturowej. W 1450 r. oraz 1454 r. król polski Kazimierz Jagiellończyk wystawił dokumenty, w których zezwolił kupcom jeździć z Rusi do Wrocławia. Wskazał w nich trasę pomiędzy Śląskiem a Lwowem: Bolesławiec – Wieluń – Brzeźnica – Radomsko – Przedbórz – Żarnów – Opoczno – Skrzynno – Radom – Zwoleń – Kazimierz – Lublin – Krasnystaw – Hrubieszów. W 1455 r. polecił urzędnikom respektować swobodę podróżowania nią wobec wszystkich kupców. Dokumenty te zapoczątkowały międzynarodową karierę nowego szlaku handlowego, łączącego najważniejsze ośrodki Śląska (wówczas w Królestwie Czeskim) oraz Rusi (w granicach Królestwa Polskiego). Trakt Wrocław – Lublin – Lwów wykorzystywali kupcy do prowadzenia handlu: suknem, wołami, woskiem, futrami. Na otwarciu drogi radomsko-lubelskiej, która umożliwiała omijanie uciążliwego składu w Krakowie, zyskali przede wszystkim mieszczanie lubelscy. Dzięki dogodnemu położeniu miasta oraz przywilejom królewskim, stali się pośrednikami w wielkim handlu, zwłaszcza podczas jarmarków. Na szlaku bogacili się również kupcy z Wrocławia, utrzymujący żywe kontakty z Europą zachodnią, jak również kupcy ze Lwowa, uczestniczący w handlu wschodnim. Trakt łączący Wrocław i Lwów za pośrednictwem Lublina odgrywał międzynarodową rolę i umożliwiał wymianę kulturową pomiędzy cywilizacją łacińską i bizantyńską, a więc Zachodem i Wschodem Europy.

W XV wieku wyodrębniły się sądy ziemskie jako sądy w sprawach cywilnych dla stanu szlacheckiego. Okręgi sądowe nazwano powiatami – ponieważ sądy ziemskie nie miały stałych siedzib, ale dokonywały objazdów całego terytorium zatrzymując się na pewien czas

w znaczniejszych ośrodkach i właśnie te ośrodki utworzyły powiaty a sama nawa wywodzi się od „dnia wietnego”, czyli wiecu – zgromadzenia sądowego.

W 1549 r. Jan Tęczyński, wojewoda lubelski uzyskał połączenie kościoła parafialnego w Krzczonowie z parafią św. Trójcy na Zamku Lubelskim. W XVI i XVII w. parafia liczyła około tysiąca dusz i w skład parafii poza Krzczonowem wchodziły wsie: Olszanka, Giełczew, Wola Giełczewska, Żuków, Chmiel, Piotrków, Policzka (później Policzyna). W inwentarzach XVII w. pleban w Krzczonowie posiadał browar, obok młyna borecznika i karczmy, ulokowanych na wschód od kościoła. Na plebańskim gruncie mieszkało kilkunastu chałupników, którzy odrabiali kościołowi pańszczyznę, aż do odebrania plebanom gruntów zasiedlonych przez chłopów 19. 02.1864 r. i ich nadaniu chłopom na własność z dniem 2 marca 1864 r.

Od czasu podpisania Unii Lubelskiej (w 1569 r.) województwo zaczęło odgrywać znaczącą rolę polityczną. Lublin był miejscem obrad sejmików oraz od chwili utworzenia Trybunału Koronnego (w 1578 r.) stał się również stolicą sądową dla całej Małopolski. Nastąpił znaczny rozkwit miast, rozwój handlu i rzemiosła oraz wzrost liczby ludności. Tworzyły się wielkie majątki rodów magnackich m.in. Zamoyskich, Czartoryskich, Potockich, Firlejów, Tarnowskich. Kwitła kultura i sztuka, np. renesans lubelski - popularna odmiana stylu renesansowego w architekturze sakralnej, która objęła zasięgiem swojego występowania obszar od Grodna aż po Kalisz. Mieszkańcy Krzczonowa, jako wsi królewskiej wsi służyli w utworzonej przez króla Stefana Batorego piechocie wybranieckiej. W dowód wdzięczności król w 1582 r. ufundował dzwon dla parafii w Krzczonowie. Z epoką Batorego wiąże się nazwa *Krzczoneń Sołtysy*. Pochodzi ona od sołtysów wybranieckich (czyli „wybrańców”), obdarowanych ziemią, zwolnionych od pańszczyzny i wszelkich powinności na rzecz starosty.

Druga połowa XVII w. rozpoczyna okres upadku gospodarczego ziem województwa lubelskiego, a początkiem jest powstanie Chmielnickiego w 1648 r., które kończy okres prosperity Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a rozpoczyna kilkudziesięcioletni okres wojen z Kozakami i Tatarami (1648-1654), Rosjanami (1654-1656), Szwedami (1655-1656), Węgrami (1657) i Turkami, w czasie których zarówno Korona jak i Litwa poniosły duże straty ludnościowe i materialne. W XVII w. zanotowano w Polsce jedynie 32 dni pokoju.

Zgodnie z legendą wojska koronne pod dowództwem wojewody wileńskiego Pawła Sapiehy oraz partyzantki chłopskiej rozbiły duży oddział armii szwedzkiej pod dowództwem płk Torneskolda (lub Torneskieldha), zwanego „Sokołem Skandynawii”. Oddział ten podążał od Lublina w stronę Piask. 21 lutego 1656 r. Szwedzi zdobyli Lublin. Płk Torneskold i jego oddział zatrzymali się w lesie pomiędzy Krzczonowem, a Żukowem w pobliżu źródelka w tym lesie. Rano oddział został zaatakowany przez wojska koronne partyzantką chłopską. Bitwa miała miejsce w lutym 1656 r. Wtedy to zostali zabici wszyscy Szwedzi z tego oddziału włącznie ze swoim dowódcą. Nikogo nie oszczędzono. Ciała żołnierzy szwedzkich leżały na polu bitwy do maja 1656 r. rozkładając się i zatruwając powietrze nieznosnym fetorem. Taki stan rzeczy mógł doprowadzić do wybuchu zarazy wśród miejscowej ludności. Dopiero na prośbę miejscowego plebana chłopci pochowali żołnierzy szwedzkich na polu bitwy, zaś starszyznę (oficerów) przewieziono do Krzczonowa i jako innowierców pochowano na starym cmentarzu pogańskim (słowiańskim). Od tego czasu ten cmentarz zaczęto nazywać „szwedzkimi mogiłami”. Według tradycji król Jan Kazimierz wycofując się z wojskami z Lublina przez kilka dni zatrzymał się w Krzczonowie gdzie był gościnnie i serdecznie przyjęty. Z tego okresu ma pochodzić obraz znajdujący się w kościele p.w. WNMP w Krzczonowie. Jest to obraz Matki Bożej Różańcowej z Dzieciątkiem z koronami i srebrnym płaszczem (XVI–XVII w.). Obraz ten został ufundowany przez króla Jana Kazimierza po połowie XVII w. jako wotum dziękczynne i подарowany kościołowi p.w. WNMP w

Krzzonowie. Darując ten obraz król Jan Kazimierz chciał być może podziękować za zwycięską bitwę ze Szwedami koło źródła „Śmierdzące” lub też podziękować za gościnne przyjęcie w czasie pobytu w Krzzonowie.

Krzzonów i jego okolice pozostawały królewszczyzną aż do końca I Rzeczypospolitej. W Królestwie Kongresowym stanowiły tzw. dobra rządowe, a po upadku Powstania Listopadowego zostały nadane rosyjskiemu generałowi.

Lubelszczyzna podczas I wojny światowej była areną krwawych zmagania pomiędzy państwami zaborczymi. Na początku I wojny światowej, w końcu sierpnia 1914 r. armia austriacka gen. Viktora Dankla zaatakowała wojska rosyjskie mając na celu zdobycie Lubelszczyzny i doszło do 3 dniowej pierwszej bitwy pod Kraśnikiem, po której wojska rosyjskie zostały zmuszone do odwrotu. Jednak już we wrześniu 1914 wskutek kontrofensywy wojska austriackie zostały odrzucone za San. Ponownie front dotarł do Lubelszczyzny latem 1915 roku, kiedy to armie niemiecka i austro-węgierska ruszyły w pościg za armią rosyjską, na obszarze odpowiadającym dzisiejszemu województwu lubelskiemu doszło do ogromnych zniszczeń, wywołanych zarówno działaniami wojennymi, jak i celowym podpalaniem wsi i miasteczek przez cofającą się armię rosyjską. Na cmentarzach w Krzzonowie spoczywają polegli żołnierze armii austro-węgierskiej i rosyjskiej. W tym czasie wypierana przez wojska austro-węgierskie i niemieckie 4 armia rosyjska, która stanowiła prawe skrzydło frontu południowo-zachodniego stoczyła bitwę. Wskutek natarcia wojsk austro-węgierskich i niemieckich pod dowództwem feldmarszałka Augusta von Mackensena ziemie Lubelszczyzny zostały zajęte i okupowane przez armię austro-węgierską do końca I wojny światowej. Świadectwem zmagania żołnierzy wszystkich armii są rozrzucone na terenie całej Lubelszczyzny cmentarze wojenne, które były zakładane przez specjalne oddziały armii austro-węgierskiej począwszy od 1915 r. Podczas I wojny światowej w 1915 roku na terenie tym toczyły się walki z udziałem wielu tysięcy żołnierzy trzech armii.

Wskutek działań wojennych niewielkich zniszczeń doznały zabudowania kościelne: kościół, kaplica oraz dzwonnica. Wycofujące się wojska rosyjskie zrabowały cztery dzwony.

Krótko po odzyskaniu niepodległości, w 1920 r. pojawiło się nowe, śmiertelne zagrożenie ze strony sowieckich wojsk I Konnej Armii Budionnego, której wcześniej nie udało się zdobyć Lwowa. W sierpniu załoga Zamościa odparła szturm Armii Konnej Budionnego. Przełomową dla bezpieczeństwa miasta okazała się bitwa pod Komarowem 31 sierpnia, w wyniku której armia Budionnego wycofała się na wschód.

W 1925 r. parafia Krzzonów liczyła około 10000 mieszkańców i w jej skład wchodziły wsie: Krzzonów, Krzzonów-Folwark, Krzzonów I, II, III, Borzęcin, Gierniak, Teklin, Kosarzew Górny Wieś i Kolonia, Urszulin, Stróża Kosarzewska, Lewandowszczyzna, Piotrkówek, Piotrków Wieś i Kolonie, Policzynza, Pamięcin z Walentynowem, Pustelnik, Wola Sobieska oraz liczne przysiółki.

Na początku II wojny światowej miał miejsce krótki epizod okupacji sowieckiej, kiedy to w wojska sowieckie zaatakowały Polskę 17 września 1939 r. Wojska sowieckie przebywały na terenie gminy od 29 września roku do 11 października 1939 roku. Podczas II wojny światowej w okolicach Krzzonowa rozwijała się działalność konspiracyjna, a tutejsze lasy stały się bazą dla oddziałów partyzanckich Armii Krajowej, Batalionów Chłopskich – do formacji tej należeli między innymi członkowie rodziny Siemionów, razem z Wojciechem Siemionem, późniejszym znanym aktorem polskim. Po zakończeniu wojny władze komunistyczne prześladowały żołnierzy podziemia i działaczy ludowych związanych z Polskim Stronnictwem Ludowym. W latach 1944 – 1946 oddziały Urzędu Bezpieczeństwa oraz Milicji Obywatelskiej dokonały mordu na

kilkunastu opozycjonistach. Ostatni partyzant II Rzeczypospolitej, major Józef Franczak ps. „Lalek”, ukrywał się w przysiółku między Piaskami a Krzczonowem, zginął w 1963 roku w walce z oddziałem ZOMO.

5.2.3. Znane postacie związane z gminą Krzczonów

Z gminą Krzczonów związane są następujące postacie: Kazimierz Dadej, etnograf amator; Tomasz Małek, malarz ludowy, Józef Małek, ludowy poeta, Wojciech Siemion, aktor.

Kazimierz Dadej pochodził z Krzczonowa. Po przekazaniu gospodarstwa swoim synom zajął się spisywaniem historii i rozwoju kultury ludowej rodzinnej wsi. Zebrane przez niego materiały: opowiadania starszych ludzi, materiały z archiwów kościelnych, gminnych, miejscowych twórców ludowych dotyczące szycia strojów, ozdób upiększających wnętrza chat, wykonywania pajaków, pisania pisanek, zapisywał pieśni ludowe. Jego prace i zbiory były wykorzystywane przez profesjonalnych badaczy, jak na przykład profesor Janusz Świeży, który opracował broszurę „Strój krzczonowski”.

Tomasz Małek pochodził z Olszanki. Dzięki pomocy nauczyciela w Szkole Powszechnej rozwijał swoje zainteresowania rysunkiem i po ukończeniu czwartej klasy rozpoczął naukę rysunku w Urzędowie, którą jednak porzucił i powrócił do domu. W urządzonej w domu pracowni malował farbami olejnymi, pastelami, kredkami. Często inspiracją były widokówki, kartki, które powiększał i przenosił na płótno lub płytę pilśniową. Malował także kopie obrazów Wojciecha Kossaka. Częstym motywem była tematyka religijna, malował obrazy przedstawiające Świętą Rodzinę, a także scenki z życia prostych ludzi na tle barwnej scenerii polskiej wsi: dziesiątki zboża ustawione na polu, sianokosy, żniwa, wiejska chata z ogródkiem z malwami. Bardzo ceniono jego obrazy przedstawiające kwiaty: róże, maki, chabry tworzące bukiet. Tomasz Małek wystawiał swoje prace i istotnym osiągnięciem było zdobycie II miejsca na wystawie w Katowicach za obraz Żniwa i Malwy.

Józef Małek pochodził z Bożego Daru, był poetą, rzeźbiarzem, zajmował się metaloplastyką. Do jego twórczości należą wiersze osobiste, okolicznościowe, patriotyczne, wojenne, agrarne, auto pejzażowe, pisał fraszki, aforyzmy, przysłowia, satyry, kołysanki, a także teksty dożynkowe, przyśpiewki, kolędy. W 1970 r. założył z innymi osobami kabaret Rzep, do którego pisał teksty. W 1969 został członkiem – założycielem Stowarzyszenia Twórców Ludowych.

Wojciech Siemion, pochodził z Krzczonowa. Jego ojciec był wiejskim nauczycielem, kierownikiem Szkoły Powszechnej w Krzczonowie. Podczas II wojny światowej cała rodzina brała udział w ruchu oporu, a 15 letni Wojciech był partyzantem Batalionów Chłopskich. Po wojnie przeprowadził się do Kalisza, gdzie ukończył liceum. Studiował na Wydziale Prawa KUL oraz był słuchaczem Studia Teatralnego przy lubelskim teatrze, po ukończeniu którego zdał do Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej, którą ukończył w 1951 r. Był wieloletnim aktorem, nauczycielem – profesorem Sztuk Teatralnych. W Petrykozach niedaleko Mszczonowa, w swoim domu – staropolskim dworku zgromadził kolekcję malarstwa oraz utworzył Wiejską Galerię Sztuki Ludowej. Opracował i był głównym wykonawcą widowiska teatralnego „Wieża Malowana”, do którego teksty zaczerpnął między innymi z rodzinnego Krzczonowa

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Ochrona dziedzictwa niematerialnego definiowana jest jako środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego: identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym, postrzegane obecnie jako „ginące zawody”;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Dziedzictwo niematerialne na terenie gminy ma bardzo bogatą historię. Tereny te należały do bardzo żywych i twórczych ośrodków folkloru i sztuki ludowej. Kobiety z terenów gminy Krzczonów zdobiły izby chałup własnoręcznie wykonanymi wycinkami, bibułkowymi kwiatami i pajakami. Krzczonowskie wesela słynęły w okolicy z hucznych obchodów, pięknych obrzędów oraz przyśpiewek. Spuścizna ta nadal kultywowana jest głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych – na przykład doroczne dożynki, tradycje związanych ze świętami kościelnymi, silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną uroczystości i imprez.

Wśród tradycyjnych zwyczajów i obrzędów, których pamięć wciąż jeszcze jest żywa należy wymienić:

- „Majówki”, nabożeństwa majowe, odprawiane pod przydrożnymi krzyżami i kapliczkami. Podczas nabożeństwa odmawiano Litanię do Matki Bożej i śpiewano pieśni Maryjne;
- „Wianki”, w oktawę Bożego Ciała, podczas ostatniej mszy – niesporów, dokonywano święcenia wianków, które były przygotowywane przez kobiety od rana tego dnia (około 12 lub więcej wianków). Wianki wito z ziół, kwiatów, kwiatostanów lipy, mchu, które

łączono wstążką lub sznurkiem. Po mszy, ksiądz święcił wianki. Dym ze spalonych wianków służył do okadzania chorych, wierząc w ich szybkie wyzdrowienie. W tym samym okresie, po procesji Bożego Ciała zabierano do domu gałązki brzoza, którymi zdobiono ołtarze podczas procesji, i wkładano je za obrazy świętych, co miało chronić domostwa przed uderzeniami pioruna;

- „Sobótka”, obchodzone od 24 do 29 czerwca, pomieszenie tradycji chrześcijańskiej z z pogańską, wieczorem młodzież tańczyła wokół zapalonego ogniska śpiewając piosenki o św. Janie (24 czerwca – Jana), ale także o Ładzie, Kupale. Dziewczęta i chłopcy wyplatali wianki z kwiatów, w środek wkładając zapalone świece i puszczano na wodę. Jeśli wianek dziewczyny zetknął się w wodzie z wiankiem chłopaka to wróżony rychły ich ożenek;
- „Tabaka”, do końca XIX w. w Krzczonowie był zwyczaj wśród mężczyzn zażywania tabaki (silnie rozdrobnionych liści tytoniu), którą kupowano w sklepie, i którą częstowano się podczas odwiedzin, czemu towarzyszyła swoista obrzędowość: mówiono „idę na tabakę”;
- „Matki Boskiej Zielnej”, 15 sierpnia Wniebowzięcie Marii Panny, w tym dniu odpustu parafialnego odbywała się uroczysta procesja obowiązkowo w strojach krzczonowskich, w kościołach w tym dniu święcono polne kwiaty, zioła, zboża, len, proso, warzywa, a ziarno z poświęconych zbóż dodawano do zboża siewnego, zioła zaś wykorzystywano do leczenia przeziębień, bólem żołądka. Wierzono, że zioła chronią przed czarami i urokami oraz dawano je zmarłym do trumny. Poświęcone makówki z makiem zapobiegały suszy w polu, jabłka symbolizowały hojność Matki Boskiej, która je rozdawała.

Obrzędowość kościelna także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne, które miejscowa ludność pieczołowicie pielęgnuje, porządkuje oraz odnawia.

W latach 50-tych XX w. żywe były jeszcze tradycje ozdabiania wnętrza chałup w okresie świąt Bożego Narodzenia. Podłogi wykładano wówczas sianem lub słomą, przy drzwiach stał „król” – snop słomy, w którym przechowywano świąteczny opłatek. W zestawie opłatków znajdował się kolorowy opłatek: czerwony lub zielony, przeznaczony dla zwierząt. W wieczór wigilijny opłatek dawano do zjedzenia zwierzętom: krowom, koniom, owcom. Zwyczaj ten był wyraz szacunku dla zwierząt, oraz wierzenia że opłatek chroni zwierzęta od chorób, złych uroków, zdarzeń. Wierzono, że podczas burzy z piorunami należy wystawić w oknie obrazek z wizerunkiem Matki Boskiej lub zapaloną gromnicę. Żniwa letnie rozpoczynano zwyczajowo w sobotę, dzień uważany za dzień Matki Boskiej, a rozpoczęcie koszenia wraz z Matką Boską miało sprzyjać pogodzie w żniwa.

Na terenie gminy Krzczonów przetrwało bardzo wiele tradycji, które są nadal kultywowane. Należą do nich, między innymi:

- krzczonowskie pisanki,
- zwyczaj wicia palm wielkanocnych,
- haft krzczonowski,
- strój krzczonowski
- krzczonowskie wesela,

Pisanie pisanek uważane jest za najstarszą dziedzinę sztuki ludowej Krzczonowa. Pisanki przechowywano od Wielkanocy do Zielonych Świąt i chroniły one dom od nieszczęść. Od XIX w. pisanki stają się formą prezentu, którym obdarowywano dzieci, rodzice chrzestni dawali chrześniakom, gospodarze gościom. W okresie Wielkanocy, gdy młodzież chodziła na „meus” dziewczęta obdarzały chłopaków pisankami a o powodzeniu kawalera świadczyła liczba

otrzymanych pisanek. Pisanki zdobiono techniką batikową, która polegała na pisaniu pisakiem na jajku roztopionym woskiem. Kolory pisanek otrzymywano z barwników naturalnych: zieleń z młodego żyta, brąz z łusek cebuli, czern z kory dębu, żółty z kory jabłoni. Wzory komponowano dzieląc powierzchnię jajka na połowy, ćwiartki, ósemki w układzie „równoleżnikowym” i „południkowym”. Koncentracja elementów zdobniczych często występuje na skrzyżowaniu linii podziałowych. Krzczonowskie pisanki są znane także poza granicami kraju, wiele muzeów etnograficznych posiada je w swoich zbiorach. W 1956 r. Instytut Wzornictwa Przemysłowego przeprowadził kurs pisankarski, a prace wystawione w 1957 r. na wystawie w Szwajcarii otrzymały wyróżnienie.

Krzczoneński strój ludowy upowszechnił się na terenie całej środkowej Lubelszczyźnie i wyróżnia się spośród tradycyjnych strojów ludowych. Swoim zasięgiem obejmował miejscowości: Piotrków, Olszanka, Chmiel, Borzęcin. Strój ten także ulegał zmianom pod względem formy i kolorystyki, dawne lniane materiały własnej produkcji były zastępowane materiałami bawełnianymi oraz wełnianymi nabywanymi w mieście. Pod koniec XIX w. lniany ubiór noszony był już jedynie przez starszą ludność. Jedynie sukmany, parcianki, humełki i chustki wiązane przetrwały do końca istnienia stroju krzczonowskiego. Ubiór kobiecy w XIX w. składał się z koszuli, spódnicy, zapaski, pasa wełnianego, obruska (chustki), kożucha, odzienia, chustki wiązanej, humełki i chodaków. Ubiór męski składał się z koszuli, spodni, pasa, parcianki, sukmany, kożucha, kapelusza słomianego, czapki baraniej i butów. Cechą wyróżniającą stroju był haft krzczonowski, którego ściegi biegnęły w obu kierunkach- pionowym lub poziomym i składał się z kilku motywów, łączonych ze sobą i grupowanych rytmicznie, tworząc zespoły, biegnące w jednym kierunku, bez załamań, wzdłuż lub w szereg materiału lnianego. Najstarszymi motywami haftu były: stebnowka, którą usztywniano i zdobiono kołnierze i mankiety koszul, obrzucka, którą wykańczano brzegi kołnierza i mankietów, obrzucka, ciskanka w kawałki, wenclik, łapki, kula. Pod koniec XIX w. pojawia się haft krzyżykowy i do kolorów czerwonego i białego dodawano kolor niebieski i żółty, a w czasach późniejszych kolor pomarańczowy i ciemny granat.

Tradycje kulinarne to także część dziedzictwa niematerialnego będąc także istotną częścią tożsamości kulturowej, a pielęgnowanie dziedzictwa kulinarnego w oparciu o produkty tradycyjne i regionalne jest kluczem do rozwoju regionu i szansą dla jego mieszkańców. Tereny gminy Krzczonów mają niezwykle bogate tradycje kulinarne. W okresie postu mieszkańcy jadano bardzo skromnie: żur, kapuśniak z chlebem, kaszę gryczaną i jęczmienną na oleju. Zwykłym pożywieniem były ziemniaki. Po zakończeniu postu jedzono na przemian to z nabiałem lub tzw. okrasą - słoniną. Po żniwach więcej potraw jedzono z dodatkiem mleka: barszcz zimny z krojoną zieloną cebulką, placki z ciasta z żytniej mąki często przekładane sadłem i skwarkami, polewkę z gruszek z „przaśnym” plackiem, placek „klepak”, groch z kapustą, kasza „pęcak” jęczmienna z mlekiem. Popularne w tym czasie były na wsi tzw. „pryszczce”, które pieczone były z mąki gryczanej w pieczonej w piecach chlebowych, maczanych w świeżym roztopionym maśle, które podawano na ciepło. Sposób odżywiania zależał od zamożności gospodarstwa. Z reguły jedzono 3 posiłki dziennie. Na śniadania spożywano barszcz z buraka ćwikłowego przyprawiony mąką żytnią lub otrębami, zakwaszonego kwasem z chleba razowego. Ugotowany barszcz zabelano mlekiem lub śmietaną. Podawano go również ze skwarkami ze słoniny. Spożywano kluski grubsze z „rwanego” ciasta albo drobne, tzw. „zacierki” z mąki żytniej, jęczmiennej, rzadziej z pszennej. Czasami gotowano na śniadanie krupnik z kaszy jęczmiennej lub gryczanej okraszony słoniną. Latem jadano przeważnie mleko z chlebem a w okresie żniw sery. Niezależnie od pory roku na obiad podawano kapustę, kasze jęczmienne i gryczane, czasami jaglane, pęcak z grochem, kluski z serem, lemieszkę, groch. Potrawy te zabierano także do pracy w polu. Na kolacje jadano mleko

z chlebem, kluski z polewką, krupnik jęczmienny, gryczany albo jaglany. Powszechnie używanym tłuszczem była słonina, rzadko masło. Spożywanym mięsem była wieprzowina i baranina. Tłuszcz z młodych baranów przetapiano z dodatkiem słoniny i cebuli i używano do smarowania chleba. W okresie postów do potraw dodawana olej rzepakowy lub konopny. W czasie upałów pito kwas ogórkowy. Posiłki składały się z reguły z jednego dania, do przyprawiania używano pieprzu, soli, czosnku, cebuli, grzybów

Produkty tradycyjne, dzięki nieziennej od lat recepturze wytwarzania, gwarantują wyjątkowe cechy i właściwości wyrobu. Produkt, który wśród mieszkańców jest najbardziej rozpoznawalny i kojarzony z gminą Krzczonów powinien być zgłoszony na Krajową Listę Produktów Tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa. Krajową Listę Produktów Tradycyjnych utworzono na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Jednym z głównych celów powstania tej listy jest promocja i rozpowszechnianie informacji o produktach wytwarzanych tradycyjnymi, historycznie ugruntowanymi metodami na terenie kraju, po to, aby następnie móc je skuteczniej promować także za granicą. Z terenu gminy Krzczonów na liście znajduje się wpisany w dniu 2015-07-03 w kategorii Gotowe dania i potrawy W województwie woj. lubelskim Żur żukowski. który oparty jest na lokalnych surowcach i przygotowywany tradycyjnymi metodami. Potrawa ta wywodzi się z okresu międzywojennego i przygotowywana jest do dnia dzisiejszego zazwyczaj na święta Wielkanocne oraz niedzielny obiad. Jest to klarowna zupa o specyficznym charakterystycznym zapachu czosnku i chrzanu, z dodatkiem kawałeczków białego sera oraz gotowanego mięsa. Ser biały podsuszany jest w piecu, zaś mięso pozyskiwane jest z łopatki wieprzowej, najlepiej z rodzimej rasy świni puławskiej. Inną tradycyjną potrawą z terenu gminy jest Krzczonowska Kapusta Parzybroda. W Krzczonowie odbywa się coroczny festiwal „Kwaszeniaki i Kiszeniaki”

5.2.4. Infrastruktura kultury

Regionalny Ośrodek Kultury i Sportu w Krzczonowie (ROKiS)

ROKiS prowadzi działalność kulturalną organizując wszelkiego rodzaju warsztaty i imprezy kulturalne. Współpracuje z twórcami ludowymi i dba o zachowanie tradycji regionu lubelskiego, tj.: malowania pisanek metodą batikową (tzw. krzczonowskie pisanki), wicia 5m palem wielkanocnych, krzczonowskiego wesela, czy haftu krzczonowskiego. Wspomaga koła gospodyń wiejskich w promocji produktów tradycyjnych. ROKiS uczestniczy w corocznym Festiwalu Kiszonek i Kwaszonek w Krzczonowie współfinansowanym przez KSOW. Corocznie organizuje dożynki gminne, jasełka, warsztaty ozdób tradycyjnych związanych ze świętami Wielkiej Nocy i Bożego Narodzenia. W roku 2000 ROKiS zainicjował „szkołę haftu ludowego”, „szkołę wyrobów ludowych”. Ta cenna inicjatywa instruktorów GOK ma na celu naukę tej sztuki wśród dzieci i młodzieży. W 2022 r. ROKiS znalazł się wśród 50 najlepszych instytucji kultury z całej Polski, beneficjentów Programu „Dom Kultury+ Inicjatywy lokalne 2022”.

W 1999 r. z inicjatywy ROKiS powstała szkołka twórczości ludowej z haftem ludowym, pisaniem pisanek, wyrobów ze słomy. Z czasem prace wykonywane w szkółce stały się bardziej profesjonalne – do wzorów krzyżkowych zaczęto wprowadzać wzory haftu krzczonowskiego: kulę, stebnowkę, ciskanekę, obrzuckę, łapki, wężyki, które wykorzystywano do koszul krzczonowskich: mankietów, kołnierzy, przodów, przyramek.

Regionalny Ośrodek Kultury i Sportu w Krzczonowie jest organizatorem i współorganizatorem szeregu imprez, jak na przykład:

- Wigilia Regionalna,
- Powiatowy Przegląd Jasełek,
- Gminny Dzień Kobiet,
- „Kiermasz wielkanocny”,
- Warsztaty pisania pisanek, mające na celu podtrzymywania tradycji wielkanocnych tworzenia pisanek metodą batiku;
- Warsztaty palm Wielkanocnych
- Warsztaty plastyczne z wykonywania ozdób świątecznych,
- Festiwal Promocyjno-Edukacyjny Kiszeniaki i Kwaszeniaki;
- Przegląd Małych Form Teatralnych,
- Gminny Dzień Dziecka
- Noc Bibliotek
- Gminne Dożynki
- Międzypokoleniowe Spotkania Wokalno-Muzyczne,

Na terenie gminy działają także następujące świetlice środowiskowe: w Żukowie, Lewandowszczyźnie, w Krzczonowie Pierwszym, Krzczonowie Drugim, Krzczonowie Trzecim, Olszance, Piotrkówku, Kosarzewie, Sobieskiej Woli i Walentynowie.

Organizacje pozarządowe prowadzące oraz działalność pożytku publicznego.

Miarą aktywności społecznej Mieszkańców danego obszaru jest przede wszystkim liczba aktywnie działających organizacji pozarządowych na terenie gminy. Organizacje te funkcjonują równolegle do sektora publicznego i prywatnego, działając na rzecz mieszkańców, integrują i aktywizują społeczność lokalną, wspomagając tym samym samorząd. Gmina Krzczonów posiada duży potencjał kapitału społecznego i rozwija się także dzięki działalności grupy sprawdzonych i doświadczonych organizacji pozarządowych. Zdecydowana większość organizacji NGO to kluby sportowe czy też organizacje działające w zakresie sportu. Obok nich funkcjonują także organizacje zajmujące się kulturą. Wspierają one lokalny patriotyzm, aktywizują obywateli. Gmina Krzczonów realizuje zadania ze sfery publicznej we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na podstawie podejmowanych Uchwał Rady Gminy Krzczonów „w sprawie uchwalenia rocznego programu współpracy gminy Krzczonów z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego”. Na rok 2024 obowiązuje Uchwała nr XXXVII/268/2023 Rady Gminy Krzczonów z dnia 27 listopada 2023. W przyjętej uchwale jako priorytetowe zadania publiczne uznano między innymi Zadania z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i tradycji mające na celu wzbogacenie życia kulturalnego regionu, ułatwienie mieszkańcom dostępu do dóbr kultury i sztuki, wzmacnianie tożsamości i tradycji regionalnej oraz ochrony dziedzictwa regionu realizowane poprzez:

- a) propagowanie, pielęgnowanie i prezentowanie tradycji narodowych, regionalnych i lokalnych (warsztaty, festyny, pikniki, konkursy, wystawy),
- b) wspieranie i promocja twórczości ludowej oraz działań i inicjatyw lokalno-muzycznych, teatralnych, kółek zainteresowań i innych,
- c) zapewnienie zagospodarowania wolnego czasu dzieci, młodzieży i seniorów,
- d) organizacja zajęć pozaszkolnych, pozalekcyjnych w formie kółek zainteresowań i grup tematycznych.

Turystyka.

Prawie cały obszar gminy Krzczonów należy do prawnie chronionego krajobrazu: Krzczonowski Park Krajobrazowy oraz Czerniejwski Obszar Chronionego Krajobrazu. Lasy zajmują jedynie 13% powierzchni gminy.

Na terenie Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego znajdują się ścieżki edukacyjne:

- w rezerwacie Las Królewski piesza ścieżka edukacyjna, ze zbiornikiem retencyjnym, który stał się ostoją ptactwa wodnego i roślinności typowej dla terenów podmokłych. Trasa ścieżki prowadzi równolegle do koryta płynącej obok rzeki, której źródłisko to tzw. „Śmierzące Źródło”. Kierując się w jego stronę można napotykać roślinność chronioną m.in. parzydło leśne, łuskiewnik różowy, groszek wschodniokarpacki i inne. Regionalny Ośrodek Kultury i Sportu wydał broszurę informacyjną „Rezerwat Las Królewski – piesza ścieżka edukacyjna”.
- Ścieżka edukacyjna „Cieszynianka – Kamienny Wąwóz”, o długości prawie 8 km. Została opracowana przez pracowników Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych w oparciu o już istniejącą w rezerwacie Las Królewski pieszą ścieżkę edukacyjną oraz ścieżkę dydaktyczną opisaną, lecz nie wyznaczoną w terenie, w 1996 roku przez dr Marię Wawer i mgr. inż. Romana Dejnekę. Początkowy odcinek ścieżki stanowi wspomniana wcześniej piesza ścieżka edukacyjna po rezerwacie przyrody Las Królewski, dalszy odcinek to zmodyfikowana propozycja z połowy lat 90. XX w.

Na terenie Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego wytyczono ścieżki rowerowe: „niebieską” z Zalewu Zemborzyckiego, przez Skrzynice – Chmiel - Rezerwat Chmiel (około 25 km); ścieżka „fioletowa” – Rezerwat Chmiel – Olszanka – Krzczonów Sołtysy - Walentynów – Pamięcin - Chodyłówka – Bazar (około 18 km); „pomarańczowa” – Krzczonów - Sobieska Wola – Dąbie – Pilaszkowice – Stryjno – Wygnanowice (około 28 km); „czerwona” – Olszanka – Kolonia Żuków – Żuków – Policzyzna – Stryjno (około 15 km); „żółta” – Rezerwat Chmiel – Nowiny Żukowskie – Szabałowa Góra – Majdan Policki – Felin – Wygnanowice (około 10 km).

W Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie eksponowana jest na terenie ekspozycyjnym Wyżyny Lubelskiej wielobudynkowa zagroda z Żukowa. Jest to zagroda o luźnej zabudowie, należy do typowych siedlisk, które od 2 poł. XIX w. powszechnie występowały na terenie Lubelszczyzny, a szczególnie na Wyżynie Lubelskiej. Reprezentuje okolice Krzczonowa, uznane za „serce” Ziemi Lubelskiej. Zagrodę tworzą: chałupa – stojąca na froncie siedliska, stodoła – usytuowana na przeciwległym końcu oraz spichlerz i obora zamykające działkę po bokach. Przed chałupą ogródek kwiatowo-warzywny. Całość otoczona jest płotem plecionym (od frontu) i żerdziowym (po bokach). Chałupa drewniana, zbudowana przypuszczalnie w końcu XVIII w., jest przykładem trójwnętrznego, szerokofrontowego mieszkania o konstrukcji zrębowej, z dachem krytym słomą. Mieści izbę i komorę z przedzielającą je sienią. Przy kuchni z paleniskiem zamkniętym jest piec chlebowy a w sieni wędzarnia. Izbę zdobią odświętne dekoracje ze słomy i bibułki. W komorze i izbie – oprócz różnych sprzętów i odzieży – znajdują się instrumenty muzyczne (harmonia, skrzypce, bęben), świadczące o zainteresowaniach członków rodziny. Stodoła drewniana, zbudowana na przełomie XIX i XX w., o konstrukcji węglowej, ma dwa równiej wielkości zapola po bokach przejezdnego bojowiska (klepiska) i przykryta jest słomianym dachem. Inny, pochodzący z końca XIX w., drewniany budynek gospodarczy – spichlerz z nadwieszonym podcieniem, posadowiony jest na sklepionej piwnicy wykonanej z białego kamienia i posiada poddach, czyli pomieszczenie na narzędzia i przedmioty nie wymagające zamknięcia. Stanowi on przykład nielicznych chłopskich budowli zanikających w 2 poł. XIX w. na terenie Wyżyny

Lubelskiej. Murowana z kamienia wapiennego (opoki) jest natomiast obora zbudowana w muzeum jako kopia obórki Pawła Kury z Żukowa, wzniesionej w 1912 r. Do obiektu przylega drewniany kurnik i buda dla psa.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Na obszarze gminy Krzczonów funkcjonuje jedna forma ochrony zabytków wymieniona w ustawie z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, to jest wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;*
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;*
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;*
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;*
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;*
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;*
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;*
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;*
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;*
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.*

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Krzczonów znajdują się trzy zespoły zabytków i zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Wszystkie zostały wymienione w tabeli nr 1 poniżej. Są to tym samym najcenniejsze element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Krzczonów

	MIJSCOWOŚĆ	ZAKRES WPISU	NR WPISU
1.	KRZCZONÓW WÓJTOSTWO	kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP z wyposażeniem w zabytki ruchome, cmentarz kościelny z drzewostanem w gran. ogrodzenia oraz dzwonnica z kaplicą w przyziemiu, budynek bramny, kryte schody z	A/191

		kapliczką procesyjną, ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi – na działce wskazanej w dec., w gran. wg zał. mapy	
2.	SOBIESKA WOLA	- zespół dworsko-parkowy: dwór, park, w gran. działek wskazanych w dec., wg zał. mapy	A/882
3.	KRZCZONÓW - SOLTYSY	cmentarzysko kurhanowe, na działce wskazanej w decyzji, w granicach wg załącznika graf.	C/15

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zgodnie z art. 6 ust. 2 ww. ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania: zabytki ruchome będące, w szczególności: a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479), f) instrumentami muzycznymi, g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zgodnie z art. 10.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 poz. 840) „Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku”. Czyli w przypadku postępowania o wpis do rejestru zabytku ruchomego, może być ono wszczęte jedynie na wniosek właściciela tego zabytku. Kompetencja Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków do wszczęcia postępowania z urzędu ograniczona jest do wyjątkowych sytuacji wskazanych w art. 10 ust. 2, tj. w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zależnie od charakteru zabytku ruchomego, materiału, z jakiego został wykonany i jego przeznaczenia oraz przechowywania, zagrożenia mogą być różne. Do zagrożeń należą: ryzyko uszkodzeń mechanicznych, przechowywanie w niesprzyjających warunkach – zbyt duża wilgotność i nieodpowiednia temperatura (wówczas może dojść do puchnięcia i przesuszania się drewna, spękania płótna, korozji metali itd. itp.); mogą pojawić się także różnego rodzaju insekty czy grzyby niszczące substancję zabytkową). Dalej, zagrożeniem są katastrofy naturalne, takie jak pożar czy powódź, w przypadku zabytków przechowywanych na zewnątrz – duże zmiany temperatury, zmiany pogodowe – opady deszczu, gradu, śniegu itd., wichury. Zagrożeniem mogą być również badania i prace konserwatorskie i restauratorskie, przeprowadzone niewłaściwie i/lub przez nieodpowiednią osobę bez właściwych uprawnień, wykształcenia. Zabytki ruchome mogą także zostać skradzione lub celowo zniszczone w aktach wandalizmu.

5.3.3. Zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2018 r. poz. 2067). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. 2021 poz. 56).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest potrzebna w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomości. Wykaz zabytków nieruchomości z terenu gminy Krzczonów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków jest opublikowany na stronie <https://wkz.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/03/powiat-lubelski-gmina-Krzczonow-aktualizacja-04.03.2024.pdf> (dostęp 24/05/2024).

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie gminy Krzczonów brak jest miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków” w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchomości wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków – z zastrzeżeniem, że zapis ten utracił moc w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia (na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18, Dz. U. poz. 951)..

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Kolejnym etapem obowiązku informacyjnego jest obowiązek powstający na etapie wykonywania gminnej ewidencji zabytków. O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem na gminy, które zamierzają prowadzić gminną ewidencję zabytków, obowiązek informacyjny o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty, wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej takiego zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej

takiego zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz.U. 2022 poz. 840*) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków**. W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (tekst jednolity Dz. U. z 2021 r. poz. 56)

Gmina Krzczonów posiada Gminną Ewidencję Zabytków, przyjętą Zarządzeniem Wójta Krzczonowa nr 64/2017 z dnia 10 listopada 2017 r.

5.4.1. Zabytki nieruchomości ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Krzczonów

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Tabela nr 2: Zabytki nieruchomości w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Krzczonów – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne zostały ujęte w tabeli nr 3.

	Miejscowość	Obiekt	Czas Powstania	Forma własności
1.	KOSARZEW GÓRNY	Kapliczka przydrożna – drewniana,	1906 r.	Skarb Państwa
2.	KOSARZEW GÓRNY	Kapliczka przydrożna – murowana,	I poł. XX w.	Skarb Państwa, Zarząd Dróg Powiatowych, Prywatna
3.	KRZCZONÓW	Cmentarz parafialny,	I ćw. XIX w.	kościelna
4.	KRZCZONÓW	Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy armii austro-węgierskiej,	1914 r.	Prywatna
5.	KRZCZONÓW	Cmentarz z I wojny światowej żołnierzy armii austro-węgierskiej i rosyjskiej,	1914 r.	Kościelna
6.	KRZCZONÓW	Zespół kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	XVII-XX w.	Kościelna
7.	KRZCZONÓW	Kościół parafialny w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	1633-1653	Kościelna
8.	KRZCZONÓW	Cmentarz kościelny z drzewostanem w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	XVII – poł. XIX w.	Kościelna
9.	KRZCZONÓW	Dzwonnica z kaplicą w przyziemiu w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	XIX-XX w.	Kościelna
10.	KRZCZONÓW	Brama w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	XIX-XX w.	Kościelna

11.	KRZCZONÓW	Kryte schody z kapliczką procesyjną w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	1880 r.	Kościelna
12.	KRZCZONÓW	Ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	lata 80-te XIX w.	Kościelna
13.	KRZCZONÓW	Ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	lata 80-te XIX w.	Kościelna
14.	KRZCZONÓW	Kostnica w zespole kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP,	XIX-XX w.	Kościelna
15.	KRZCZONÓW	„Szwedzka mogiła”,	XVII w.?	Skarb Państwa PGL-Lasy Państwowe Nadleśnictwo Świdnik
16.	KRZCZONÓW	Kapliczka przydrożna Jana Nepomucena – drewniana, z drewnianą figurą świętego, I ćw.	XX w.	Prywatne samorządowa
17.	KRZCZONÓW	Pomnik poświęcony ofiarom mordu dokonanego na żołnierzach BCh i AK przez UB	II ćw. XX w.	Samorządowa, Szkoła Podstawowa
18.	KRZCZONÓW	Pomnik poświęcony poległym i walczącym w II wojnie światowej	II ćw. XX w.	Samorządowa, Szkoła Podstawowa
19.	KRZCZONÓW PIERWSZY	Kapliczka przydrożna – murowana,	I poł. XX w.	Skarb Państwa, Zarząd Dróg Powiatowych, Samorządowa
20.	KRZCZONÓW TRZECI	Kapliczka przydrożna – murowana,	I poł. XX w.	Samorządowa
21.	OLSZANKA	Pomnik pamięci ofiar pacyfikacji wsi Olszanka	I poł. XX w.	Prywatna
22.	PIOTRKÓWEK	Kapliczka przydrożna – murowana,	I poł. XX w.	Prywatna
23.	POLICZYŻNA	Zespół dworski, k. XVIII w.	I poł. XIX w.	Prywatna
24.	POLICZYŻNA	Dwór w zespole dworskim,	I poł. XIX w.	Prywatna
25.	POLICZYŻNA	Lamus w zespole dworskim,	k. XVIII w.	Prywatna
26.	POLICZYŻNA	Kapliczka przydrożna – murowana,	I poł. XX w.	Prywatna
27.	SOBIESKA WOLA PIERWSZA	Zespół dworsko – parkowy,	XIX/XX w.	Prywatna
28.	SOBIESKA WOLA PIERWSZA	Dwór w zespole dworsko – parkowym,	XVIII/XIX w.	Prywatna
29.	SOBIESKA WOLA PIERWSZA	Park w zespole dworsko – parkowym,	XIX w.	Prywatna
30.	SOBIESKA WOLA PIERWSZA	Kościół parafialny p.w. Św. Stanisława Biskupa, drewniany,	1958 r.	Kościelna
31.	SOBIESKA WOLA PIERWSZA	Krzyż przydrożny, drewniany,	I poł. XX w.	Prywatna
32.	TEKLIN	Kapliczka przydrożna – drewniana,	I ćw. XX w.	Prywatna
33.	WALENTYNÓW	Mogiły wojenne 2 żołnierzy niemieckich,.	1915 r	Prywatna
34.	ŻUKÓW	Mogiły żołnierzy Batalionów Chłopskich,	I poł. XX w.	Prywatna, Skarb Państwa, PGL-Lasy Państwowe Nadleśnictwo Świdnik
35.	ŻUKÓW KOLONIA	Zespół dworsko – folwarczny,	1833 – 1840 r.	Prywatna Skarb Państwa
36.	ŻUKÓW KOLONIA	Dwór w zespole dworsko – folwarcznym,	1833 – 1840 r.	Prywatna
37.	ŻUKÓW KOLONIA	Stodoła z oborą w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna

38.	ŻUKÓW KOLONIA	Obora i chlewnia w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
39.	ŻUKÓW KOLONIA	Budynek gospodarczy w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
40.	ŻUKÓW KOLONIA	Dom mieszkalny (d. spichlerz) w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
41.	ŻUKÓW KOLONIA	Budynek gospodarczy w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
42.	ŻUKÓW KOLONIA	Ogrodzenie z bramą i furtką w zespole dworsko - folwarcznym w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
43.	ŻUKÓW KOLONIA	Czworak w zespole dworsko – folwarcznym,	I poł. XIX w.	Prywatna
44.	ŻUKÓW KOLONIA	Remiza OSP, budynek murowany	1932	OSP

5.4.2 Zabytki archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Krzczonów

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to „zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”. Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. W ramach nieruchomych zabytków archeologicznych pojawia się także określenie stanowiska archeologicznego. Jest to zwarty przestrzennie obszar, w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi. Z uwagi na zagrożenia, jakie dla stanowisk archeologicznych niesie ze sobą rozwój cywilizacyjny i nowoczesne metody uprawy ziemi (na przykład głęboka orka) stanowiska archeologiczne najlepiej zachowują się w lasach oraz na terenach nieużytkowanych rolniczo. Dlatego też wszelkie planowane prace związane z gospodarczym użytkowaniem tych terenów (lasy, nieużytki) powinny uwzględniać potencjalne zagrożenie dla nieujawnionych stanowisk archeologicznych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Ta sama konwencja w preambule podkreśla, że europejskie dziedzictwo archeologiczne, stanowiące dowód pradawnej historii, jest poważnie zagrożone zniszczeniem z powodu wzrastającej liczby projektów zagospodarowania przestrzennego, zagrożeń naturalnych, nielegalnych lub nienaukowych wykopalisk i niewystarczającej świadomości publicznej. Rozwój cywilizacyjny przynosi coraz to nowe zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego. Stanowiska archeologiczne są obiektami dziedzictwa szczególnie narażonymi na zniszczenie. Wraz z intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej wzrasta zagrożenie dla stanowisk archeologicznych oraz pojawiają się nowe. Wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Zasięg większości stanowisk archeologicznych został wyznaczony przez archeologów na podstawie występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego (ruchomych zabytków archeologicznych) odnajdywanymi podczas badań powierzchniowych, przede wszystkim prowadzonych w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Jednak

nie zawsze może odpowiadać rzeczywistemu zasięgowi stanowiska, stąd też należy traktować go indykatywnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie stanowiska wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej.

Dobra koniunktura gospodarcza powoduje przyspieszony rozwój inwestycji budowlanych w całej Polsce. Duże inwestycje „liniowe”, takie jak budowa sieci autostrad i dróg szybkiego ruchu, niosą ze sobą szybkie i nieodwołalne zniszczenie ogromnych połąci stanowisk archeologicznych, które muszą być zawczasu zbadane i zadokumentowane dla przyszłych pokoleń. Wszelkie inwestycje przemysłowe lub budowlane prowadzą do gwałtownych i często dużych w sensie przestrzennym zniszczeń i w przypadku ich prowadzenia szczególnie groźne jest lekceważenie pozostałości o wartości historycznej. W celu zapobieżenia tym zjawiskom na miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego nanoszone są przez służby konserwatorskie wszelkie dane o sytuacji archeologicznej na danym terenie. Także na terenach użytkowanych rolniczo następuje postępujące niszczenie stanowisk archeologicznych, które są rozorywane przez głęboką orkę a stanowiska często zlokalizowane na stokach i cyplach terenowych ulegają intensywnej erozji.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP, na którą składają się karty ewidencyjne reprezentujący ewidencję zasobów archeologicznych, jest otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Ochrona stanowisk archeologicznych i nawastrzeń kulturowych przy inwestycjach związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, powinna mieć swoje odbicie w ujmowaniu zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowaniu zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz

badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas, kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Krzczonów znajdują się 122 stanowiska archeologiczne, które zostały ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, z których 118 stanowisk posiada dokładną lokalizację w terenie. Wszystkie stanowiska ujęte w GEZ gminy Krzczonów zostały zweryfikowane pod kątem zgodności z aktualnymi danymi adresowymi, to jest aktualną nazwą miejscowości (obrębu geodezyjnego). Prezentowane w tabeli nr 3 lista 122 stanowisk zawiera wszystkie stanowiska występujące w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków łącznie ze stanowiskami znanymi z relacji archiwalnych, czyli wcześniejszych odkryć, które podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski nie zostały zlokalizowane w terenie.

Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. arkusze i tereny gminy Krzczonów znajdują się na następujących arkuszach AZP – w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania powierzchniowe w ramach AZP:

- 81-83 (jesień 1991 r., z terenu gminy pochodzą 3 stanowiska),
- 82-82 (jesień 1988 r., z terenu gminy pochodzą 3 stanowiska),
- 82-83 (jesień 1984 r., z terenu gminy pochodzą 33 stanowiska),
- 83-82 (wiosna 1996 r., z terenu gminy pochodzi 40 stanowisk),
- 83-83 (jesień 1991 r., z terenu gminy pochodzi 39 stanowisk),
- 83-84 (jesień 1997 r., z terenu gminy pochodzą 3 stanowiska).
- 84-83 (wiosna 2001 r., z terenu gminy pochodzi 1 stanowisko).

W efekcie badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski, które uwzględniały także wcześniejsze badania oraz luźne znaleziska ujawniono na terenie całej gminy 122 stanowisk na których zarejestrowano 181 faktów osadniczych. Część terenów

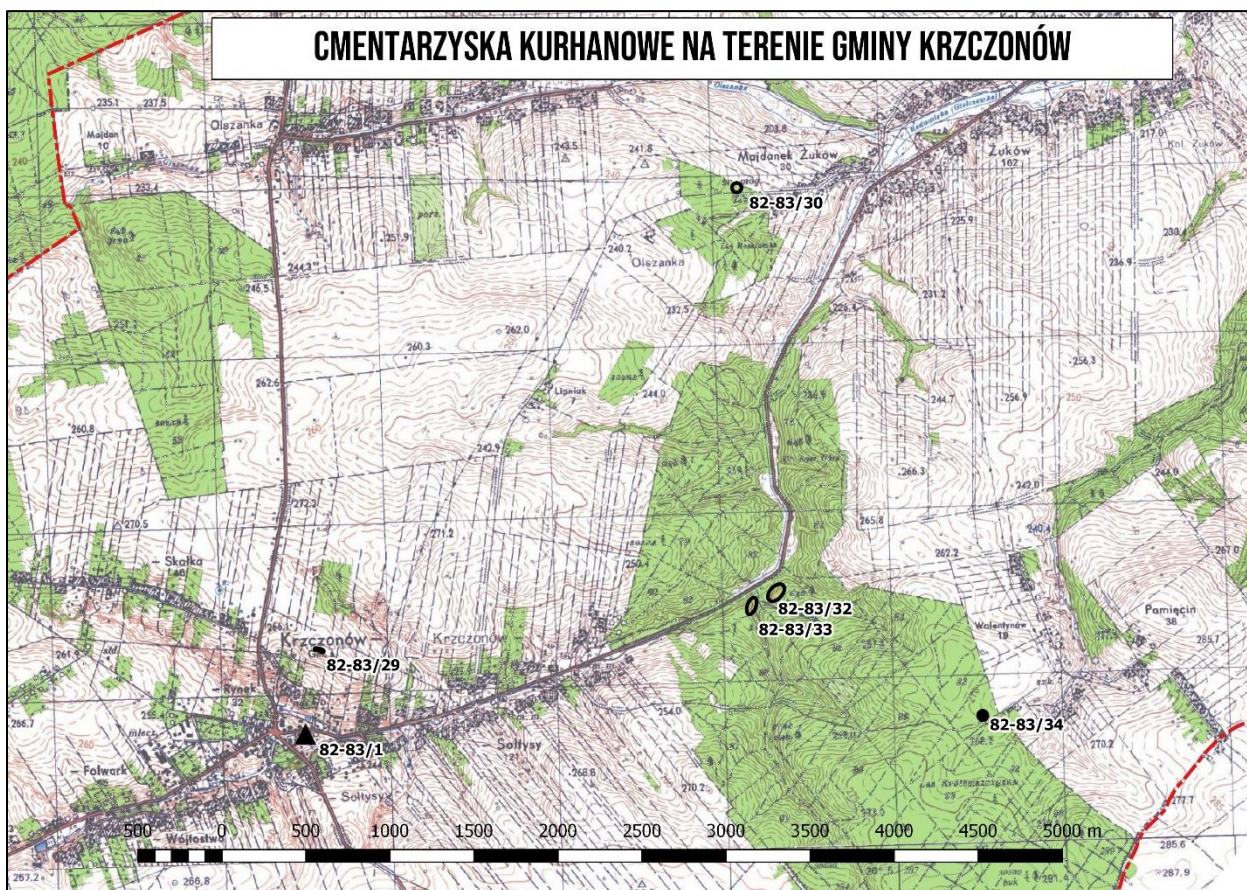

gminy była także niedostępna badaniom z uwagi na zalesienie, zajęcie terenów pod zabudowę i działalność rolniczą oraz nieużytki. Występujący na stanowiskach archeologicznych z reguły mało charakterystyczny materiał zabytkowy (ceramika, a przede wszystkim narzędzia i półwytwory z krzemienia) często nie dawał możliwości dokładnego rozpoznania kultur archeologicznych a jedynie szerokie ramy chronologiczne, na przykład: pradzieje, neolit wczesny okres epoki brązu. Na wyszczególnionych w tabeli 3, 122 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 181 zespołów chronologiczno-funkcjonalnych zabytków (na niektórych stanowiskach reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż jednej jednostki chronologiczno-kulturowej) a wyszczególnione w tabeli rozróżnienie na osady i ślady osadnictwa związane jest jedynie z liczebnością materiału zabytkowego który wystąpił na powierzchni stanowiska, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę”, co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość zasiedlania danego miejsca.

Najliczniej na terenie gminy reprezentowane są znaleziska datowane według badaczy na czasy „historyczne”, czyli okres od wczesnego średniowiecza (41 zespołów), poprzez średniowiecze i późne średniowiecze (13 zespoły) i czasy nowożytne (72 zespoły), które w sumie stanowią więcej niż 2/3 znalezisk. Niestety ale zdecydowana większość znalezisk z wczesnego średniowiecza datowana jest w obrębie „wczesnego średniowiecza, to jest okresu czasu zamykającego się na ziemiach polskich od VI do końca XIII w., a więc okresu niezwykle ważnego, w którym powstawały zręby Państwa Polskiego. Relatywnie duża liczba zespołów zabytków nowożytnych odzwierciedla także fakt, że podczas badań powierzchniowych AZP w czasie ich wykonywania obowiązywała instrukcja nakazująca rejestrowanie znalezisk z tego okresu (we wczesnych etapach badań powierzchniowych AZP materiał nowożytny nie był zbierany). Relatywnie ubogo przedstawiają się ślady osadnictwa z najstarszych okresów pradziejowych. Brak rozpoznanych znalezisk z okresu paleolitu. Okres mezolitu reprezentują dwa stanowiska okres neolitu reprezentuje 11 stanowisk, z których 3 należą do kultury pucharów lejkowatych, 1 do kultury amfor kulistych i 1 kultury ceramiki sznurowej. Bardzo ciekawie prezentują się znaleziska z wczesnej epoki brązu – 7 stanowisk, wśród których rozpoznano materiały kultury trzcinieckiej, z okresu epoki brązu do lateńskiego 7 stanowisk, z których 4 należące do ludności kultury łużyckiej oraz 3 kultury pomorskiej. Z okresu wpływów rzymskich ogółem 5 stanowisk, wśród których rozpoznano 3 należące do kultury przeworskiej.

Jak zwykle w przypadku materiału zebranego z powierzchni stanowisk liczną grupę stanowią znaleziska określane przez archeologów jako: „nieokreślone” – 9 zespołów, „pradzieje” (9 zespołów). Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczułych” na ich datowanie.

Specyfiką terenów gminy Krzczonów jest występowanie dużej liczby - w porównaniu z innymi gminami województwa lubelskiego - stanowisk archeologicznych tworzących własne formy terenowe. Są to czytelne w krajobrazie kopce i grupy kopców, będące najprawdopodobniej pozostałościami cmentarzyk kurhanowych. Do chwili obecnej zarejestrowano 6 cmentarzysk kurhanowych, z których 4 znajdują się na gruntach Krzczonowa Sołtysy (AZP 82-83/29, AZP 82-83/32, AZP 82-83/33, AZP 82-83/34), jedno na terenie Krzczonowa Wójtostwo (AZP 82-83/1) oraz na terenie Żukowa (AZP 82-83/30). Cmentarzysko kurhanowe w Krzczonowie Sołtysach (AZP 82-83/29) zostało wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego pod nr C-19. Jest

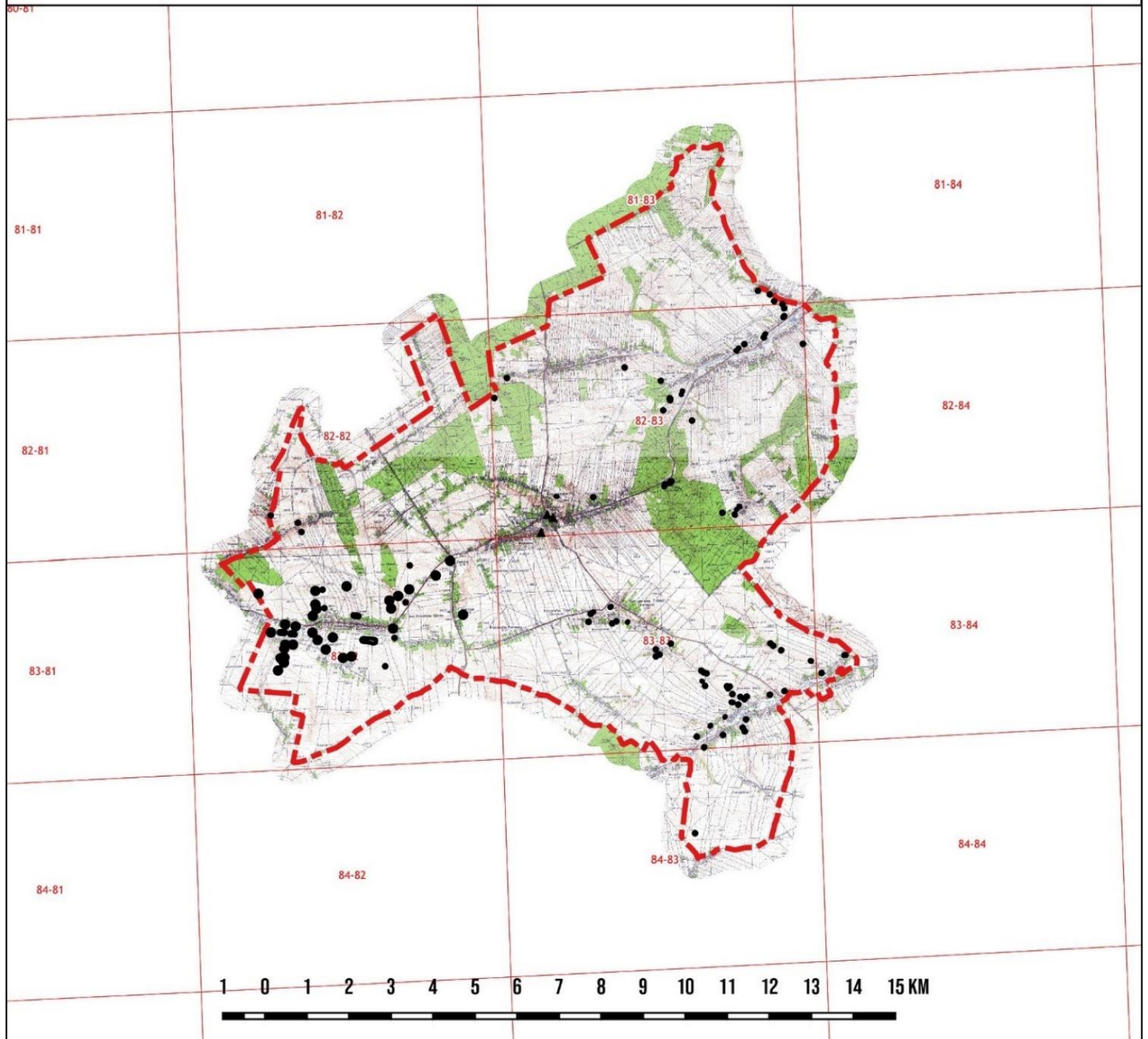
ono datowane, podobnie jak znane z danych archiwalnych cmentarzysko w Krzczonowie Wójtostwie na czasy wczesnego średniowiecza. Pozostałe z wymienionych cmentarzysk są datowane w bardzo szerokim zakresie czasowym, na neolit/wczesną epokę brązu/wczesne średniowiecze – przede wszystkim z uwagi na brak przeprowadzonych badań wykopaliskowych, które mogłyby uściślić ich czas powstania. Tak szerokie ramy chronologiczne wynikają z faktu, że w wymienionych okresach pradziejowych i wczesnego średniowiecza spotyka się na terenie ziem Polski formy pochówków.

Dokumentacje z badań AZP na wymienionych obszarach zawierają rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych. Materiał kartograficzny z lokalizacją nowoodkrytych stanowisk odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzonym w danym okresie i niestety nie zawsze jest wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Jak wspomniano w efekcie wymienionych badań zarówno terenowych jak przeprowadzonej kwerendy źródeł archiwalnych na terenie gminy ujawniono 122 stanowiska archeologicznych, co jest w miarę dużą liczbą mając na uwadze, że część powierzchni terenu gminy była niedostępna prospekcji terenowej z uwagi na obszary leśne oraz użytkowane rolniczo. Odkryte stanowiska dostarczały najczęściej materiału zabytkowego, który w części przypadków pozwalał na datowanie w ramach okresów archeologii Polski a także często przypisanie konkretnym kulturom archeologicznym.

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE W GMINIE KRZCZONÓW NA TLE PODZIAŁU NA OBSZARY ARCHEOLOGICZNEGO ZDJĘCIA POLSKI (AZP)

Tabela 3 : Wykaz stanowisk archeologicznych z terenu gminy w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków. Cieniowaniem wyróżniono te stanowiska, których lokalizacja nie została potwierdzona podczas badań Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP)
Cieniowaniem zaznaczone są stanowiska znane z danych archiwalnych, które nie zostały zlokalizowane w terenie podczas badań AZP.

	Miejscowość	Nazwa miejscowości na karcie KESA w woj. ewid. zabytków	obszar AZP	Nr stan. na obsz.	Nr stan. w miej.	UWAGI
1.	Gierniak	Gierniak	83-82	19	1	okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII-XVIII w.) – ślad osadniczy
2.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	2	1	okres nowożytny (XVII w.) - osada
3.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	3	2	neolit – ślad osadnictwa okres nowożytny (XVII w.) - osada
4.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	4	3	okres nowożytny (XVI w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
5.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	5	4	okres nowożytny (XVII w.) – osada
6.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	6	5	okres nowożytny (1 poł. XVII, XVIII w.) – osada
7.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	7	6	okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy
8.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	8	7	okres nowożytny (XVI w., XVII w.) – ślad osadniczy
9.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	64	8	późne średniowiecze – osada okres nowożytny (XVI w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
10.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	65	9	okres nowożytny (XVI w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
11.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	66	10	wczesne średniowiecze (VIII-IX w.) – osada okres nowożytny (XVII-XVIII w.) - osada
12.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	67	11	późne średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny (XVII w.) - osada
13.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	68	12	późne średniowiecze – osada okres nowożytny (XVI w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
14.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	69	13	późne średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny (XVII w.) - osada
15.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	70	14	okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XIX w.) – ślad osadniczy
16.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	71	15	późne średniowiecze – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII-XIX w.) – osada
17.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	72	16	okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XIX w.) – ślad osadniczy
18.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	73	17	późne średniowiecze – ślad osadnictwa okres nowożytny (XVII w.) - osada
19.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	74	18	wczesne średniowiecze (VIII-IX w.) – ślad osadnictwa okres nowożytny (XVII w.) - osada

20.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	75	19	okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVIII-XIX w.) – ślad osadniczy
21.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	76	20	okres nowożytny (XVII-XVIII w.)- osada
22.	Kosarzew Dolny	Kosarzew Dolny	83-82	77	21	późne średniowiecze – osada okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – osada
23.	Kosarzew Dolny	Romanów	82-82	4	(1)*	neolit (KPL) – ślad osadnictwa
24.	Kosarzew Górny	Boży Dar	82-82	2	(1)*	nieokreślony – ślad osadnictwa
25.	Kosarzew Górny	Boży Dar	82-82	3	(2)*	okres wpływów rzymskich – ślad osadnictwa
26.	Kosarzew Górny	Kosarzew Górny	83-82	9	3	okres nowożytny (XVII w., XVIII w.) – osada
27.	Kosarzew Górny	Kosarzew Górny	83-82	10	4	późne średniowiecze (XV w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVII/XVIII w.) – ślad osadniczy
28.	Kosarzew Górny	Kosarzew Górny	83-82	11	5	nieokreślony – ślad osadnictwa późne średniowiecze (XV w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
29.	Kosarzew Górny	Kosarzew Górny	83-82	12	6	późne średniowiecze (XIV-XV w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada
30.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	13	(1)*	późne średniowiecze – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
31.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	14	(2)*	okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
32.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	15	(3)*	późne średniowiecze – osada okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
33.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	16	(4)*	okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy
34.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	17	(5)*	okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XIX w.) – ślad osadniczy
35.	Kosarzew Górny Kolonia	Zielona	83-82	18	(6)*	późne średniowiecze – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII – XVIII w.) – osada
36.	Kosarzew Stróża	Kosarzew Stróża	83-82	78	1	okres nowożytny (XVI-XVII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy
37.	Kosarzew Stróża	Kosarzew Stróża	83-82	79	2	późne średniowiecze (XIV-XV w.) – osada okres nowożytny (XVII w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
38.	Kosarzew Stróża	Kosarze Stróża	83-82	80	3	okres nowożytny (XVIII w.) - osada
39.	Kosarzew Stróża	Kosarze Stróża	83-82	81	4	okres nowożytny (XVI w.) – ślad osadniczy okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XVIII w.) – ślad osadniczy
40.	Kosarzew Stróża	Kosarze Stróża	83-82	82	5	okres nowożytny (XVII w.) - osada
41.	Kosarzew Stróża	Kosarze Stróża	83-82	84	7	okres nowożytny (XVII w.) – osada

42.	Kosarzew Stróża	Kosarze Stróża	83-82	85	8	okres nowożytny (XVII w.) – osada okres nowożytny (XIX w.) – ślad osadniczy
43.		Krzzonów	82-83	2	2	renesans – osada
44.		Krzzonów	82-83	3	3	pradzieje – ślad osadnictwa okres wpływów rzymskich – osada? renesans – osada
45.		Krzzonów	82-83	6	6	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
46.	Krzzonów Skalka	Krzzonów Skalka	82-83	26	8	pradzieje – ślad osadnictwa
47.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów	82-83	4	(4)*	pradzieje - osada
48.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów	82-83	25	(7)*	mezolit? – ślad osadnictwa
49.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów	82-83	29	(9)*	wcz. średn. (VI-VIII w.) – cmentarzysko kurhanowe (4 kopce)
50.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów Sołtysy	82-83	32	10	neolit/wcz. ep. brązu/wczesne średniowiecze – cmentarzysko kurhanowe? (3 kopce)
51.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów Sołtysy	82-83	33	11	neolit/wcz. ep. brązu/wczesne średniowiecze – cmentarzysko kurhanowe? (3 kopce)
52.	Krzzonów Sołtysy	Krzzonów Sołtysy	82-83	34	12	neolit/wcz. ep. brązu/wczesne średniowiecze – kopiec/kurhan?
53.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	7	(1)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
54.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	8	(2)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa nowożytność – ślad osadnictwa
55.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	9	(3)*	nieokreślony – ślad osadnictwa
56.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	10	(4)*	nowożytność – ślad osadnictwa
57.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	11	(5)*	nowożytność – ślad osadnictwa
58.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	12	(6)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
59.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	13	(7)*	wczesne średniowiecze – osada?
60.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	14	(8)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
61.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	15	(9)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
62.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	16	(10)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
63.	Krzzonów III Kolonia	Krzzonów III	83-83	17	(11)*	wczesna epoka brązu – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
64.	Krzzonów Wójtostwo	Krzzonów	82-83	1	(1)*	wczesne średniowiecze – cmentarzysko (3 kurhany)
65.	Krzzonów Wójtostwo	Krzzonów	82-83	5	(5)*	neolit – ślad osadnictwa
66.	Olszanka	Majdan	82-83	24	(1)*	wczesne średniowiecze (X w.) – ślad osadnictwa
67.	Olszanka	Olszanka	82-83	27	1	pradzieje – ślad osadnictwa
68.	Policzyzna	Policzyzna	82-83	20	1	mezolit? – ślad osadnictwa
69.	Policzyzna	Policzyzna	81-83	3	1	nieokreślony – ślad osadnictwa
70.	Policzyzna	Policzyzna	81-83	4	2	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa średniowiecze – ślad osadnictwa

71.	Policzyzna	Policzyzna	81-83	5	3	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
72.	Policzyzna	Kolonia Żuków	82-83	18	(5)*	neolit? – ślad osadnictwa
73.	Policzyzna	Kolonia Żuków	82-83	21	(7)*	neolit (KPL) – ślad osadnictwa neolit (KCSz) - osada
74.	Policzyzna	Kolonia Żuków	82-83	22	(8)*	pradzieje – ślad osadnictwa
75.		Sobieska Wola	83-83	1	1	wczesne średniowiecze - mogiła
76.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-83	18	1	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
77.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	19	(1)*	wczesna epoka brązu? – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
78.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	20	(2)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
79.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	21	(3)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
80.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	22	(4)*	epoka brązu (k. trzcieniecka) – ślad osadnictwa
81.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	23	(5)*	epoka żelaza (k. pomorska?) – ślad osadnictwa
82.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	24	(6)*	nieokreślony – ślad osadnictwa
83.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	25	(7)*	wczesna epoka brązu – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
84.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	26	(8)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
85.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	27	(9)*	nowożytność – ślad osadnictwa
86.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola II	83-83	28	(10)*	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
87.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-83	29	2	nieokreślony – ślad osadnictwa
88.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-83	30	3	epoka żelaza (k. pomorska?) – ślad osadnictwa
89.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-83	31	4	neolit – ślad osadnictwa
90.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-83	32	5	nieokreślony – ślad osadnictwa
91.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-84	36	11	pradzieje – ślad osadnictwa
92.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-84	38	13	pradzieje – ślad osadnictwa okres nowożytny – osada?
93.	Sobieska Wola I	Sobieska Wola I	83-84	39	14	okres nowożytny – osada?
94.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola	84-83	13	(23)*	epoka brązu (k. łuzyccka) – ślad osadnictwa
95.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	37	11	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
96.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	38	12	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
97.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	39	13	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
98.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	40	14	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
99.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	41	15	wczesne średniowiecze – osada?

100.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	42	16	wczesne średniowiecze – osada?
101.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	43	17	nieokreślony – ślad osadnictwa
102.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	44	18	neolit (KPL) – ślad osadnictwa
103.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	45	19	nieokreślony – ślad osadnictwa
104.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	46	20	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
105.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	47	21	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
106.	Sobieska Wola II	Sobieska Wola II	83-83	48	22	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
107.	Teklin	Kosarzew Stróża	83-82	83	(6)*	epoka brązu (k. łużycka lub trzciniecka) – ślad osadniczy
108.	Walentynów	Walentynów	82-83	10	1	neolit – osada? epoka brązu (k. łużycka) – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze (VII-VIII w.) – osada
109.	Walentynów	Walentynów	82-83	11	2	wczesne średniowiecze (VI-IX w.) – osada
110.	Walentynów	Walentynów	82-83	12	3	wczesny okres epoki brązu – osada? wczesne średniowiecze (IX-X w.) – osada
111.	Żuków	Żuków	82-83	28	1	okres rzymski (k. przeworska) – osada
112.	Żuków	Żuków	82-83	7	2	neolit (KAK?) – ślad osadnictwa epoka brązu (k. łużycka) – ślad osadnictwa wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
113.	Żuków	Żuków	82-83	8	3	okres lateński (k. pomorska) – osada? wczesne średniowiecze (VII-VIII w.) – osada?
114.	Żuków	Żuków	82-83	9	4	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
115.	Żuków	Żuków Domańszczyzna	82-83	13	5	okres rzymski (k. przeworska) – ślad osadnictwa
116.	Żuków	Żuków	82-83	30	6	schył. neolit/ep. brązu/wczesne średniowiecze – kopiec/kurhan?
117.	Żuków	Żuków	82-83	31	7	wczesne średniowiecze – cmentarzysko (4 lub 5 kopców)
118.	Żuków Kolonia	Kolonia Żuków	82-83	14	1	wczesne średniowiecze (VII-VIII w.) – osada
119.	Żuków Kolonia	Kolonia Żuków	82-83	15	2	pradzieje – ślad osadnictwa okres rzymski (k. przeworska?) – osada? średniowiecze – ślad osadnictwa
120.	Żuków Kolonia	Kolonia Żuków	82-83	16	3	pradzieje – ślad osadnictwa
121.	Żuków Kolonia	Kolonia Żuków	82-83	17	4	wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa
122.	Żuków Kolonia	Kolonia Żuków	82-83	19	6	neolit – ślad osadnictwa epoka brązu (k. łużycka) – ślad osadnictwa

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Niewątpliwie do najcenniejszych zabytków na terenie gminy Krzczonów należą obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków. Wśród nich wyróżnia się kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Krzczonowie, którego architektoniczna dominanta w postaci wieży zaznacza się w panoramie wsi. Niestety nie zachowała tradycyjna drewniana zabudowa wiejska,

która podlega szybkim przekształceniom i wymianie a której materialne pozostałości obecnie można obejrzeć jedynie w Muzeum Wsi Lubelskiej, gdzie na stałej ekspozycji dotyczącej Wyżyny Lubelskiej znajduje się zagroda z Żukowa.

Kolejną grupą obiektów zabytkowych wyróżniających się w krajobrazie jako zieleń urządzona są cmentarze, wśród których należy wymienić cmentarze przykościelne, funkcjonujące do połowy XIX w., kiedy to z przyczyn sanitarnych zabroniono pochówków wokół świątyń zlokalizowanych najczęściej w środku wsi. W niektórych gminach czy parafiach długo jeszcze cmentarze przykościelne pozostawały czynne. W większości jednak powstawały nekropolie, lokalizowane w myśl nowych przepisów, poza obrębem działki kościelnej. Na wsiach cmentarze katolickie powstawały w obrębie wsi parafialnej, najczęściej na skraju miejscowości, chociaż zdarzało się i takie które zakładano w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła. Zgodnie z XIX-wiecznymi trendami, te zakładane w krajobrazie otwartym wyróżniały się starannym doborem miejsca, o znacznych walorach widokowych. Na cmentarzach katolickich występowały następujące formy pochówków: mogiły ziemne, obramienia nagrobków, krzyże i ogrodzenia kwater grobowych oraz gatunki roślin, jak klony, lipy, lilaki, barwinki. Indywidualną formą artystyczną mogły odznaczać się kaplice i nagrobki na cmentarzach właścicieli ziemskich, z uwagi na wysoką pozycje społeczną oraz status majątkowy.

Na przełomie XIX i XX w. na terenie gminy funkcjonowały zespoły dworsko-parkowe w: Policzyźnie, Sobieskiej Woli Pierwszej, Żukowie Kolonii.

Niewiele na terenie gminy zachowało się obiektów przemysłowych. Wśród zabudowy pofolwarczej należy wymienić pozostałości zabudowy w Żukowie Kolonii.

Krzzonów-Sołtysy, cmentarzisko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza, wpis do rejestru zabytków województwa lubelskiego C/19 (poniższy opis Ewa Prusicka, OT NID Lublin, za: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/g-287912>).

Cmentarzisko kurhanowe, o lokalnych nazwach „Górki Prebentowskie” lub „Szwedzkie Mogiły”, znajduje się w części wsi o nazwie Krzczonów-Sołtysy, około 500 m w linii prostej na północny wschód od Rynku w Krzczonowie, w niewielkim zagajniku położonym wśród pól uprawnych po wschodniej stronie drogi do Olszanki. Jest usytuowane na kulminacji wzniesienia, w strefie poza dolinami rzecznyymi. Cmentarzisko o powierzchni 2900 m² składa się z czterech równoleżnikowo usytuowanych kurhanów. Trzy kopce mają dość dobry stan zachowania, ich wysokość względna wynosi około 1,5 m, średnica od 10 do 15 m. Czwarty kopiec jest zachowany słabo, do wysokości około 0,3 m. Teren cmentarzyska jest nieużytkiem, porośniętym drzewami liściastymi. Na powierzchni cmentarzyska nie zarejestrowano zabytków ruchomych.

Na cmentarzysku nie prowadzono archeologicznych badań wykopaliskowych. Badania powierzchniowe w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski zostały wykonane na stanowisku w 1984 roku. Ich wiek i przeznaczenie możemy jedynie określić na zasadzie analogii z wieloma innymi obiektami objętymi wykopaliskami archeologicznymi.

Zabytek jest dostępny. Na cmentarzisko prowadzi ścieżka pieszka z drogowskazem „Kurhany słowiańskie”.

Krzczonów, kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP, wpis do rejestru zabytków województwa lubelskiego nr A/191 *(kościół z wyposażeniem w zabytki ruchome, cmentarz kościelny z drzewostanem w gran. ogrodzenia oraz dzwonnica z kaplicą w przyziemiu, budynek bramny, kryte schody z kapliczką procesyjną, ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi)*

Zespół kościelny zlokalizowany w środkowo-wschodniej części Krzczonowa, pomiędzy ulicą a doliną niewielkiego cieku, dopływu Giełczwi. Kościół orientowany, usytuowany w centrum ogrodzonego placu placu kościelnego z cmentarzem przykościelnym, krytymi schodami procesyjnymi, ogrodzenie z dwoma kapliczkami procesyjnymi.

Najstarsza wzmianka o pierwszym drewnianym kościele pochodzi z 1429 r., który spłonął w 1633 r. Obecny kościół wzniesiony ofiarnością parafian w latach 1633-1653 pierwotnie miała cechy późnorenansowych kościołów, jednak w latach 1685 i 1776 został poważnie zniszczony w trakcie pożarów. W trakcie remontu dobudowano zakrystię, wzniesion wieżyczkę na sygnaturkę, dach pokryto gontem. Odbudowy spowodowały daleko idące zmiany, w wyniku których zatraciła swe pierwotne cechy stylowe na rzecz późnobarokowych. Przeobrażeń dopełnił remont w latach 1847-1874, podczas którego dobudowano kruchtę oraz podwyższono dach. Dzwonnica wybudowana w 1892 r. kosztem parafian, na pamiątkę „cudownego ocalenia Najjaśniejszego Pana Aleksandra III”. Kolejny remont świątyni w 1923 r., podczas którego wzniesiono nowy chór muzyczny, odnowiono tynki oraz zainstalowano witraże, wykonane w Zakładach Przemysłu Szklanego SA w Krakowie. Po 1995 r. remontowano więźbę dachową i wymieniono pokrycie dachowe. W 2000 r. spłonął dach dzwonnicy. Brama wzniesiona po 1884 r. (do 1892 r.) oraz nowe ogrodzenie (do 1894 r.). Kostnica wybudowana przed 1914 r. Kryte schody wybudowane w 1925 r.

Budynek kościoła murowany, fundamenty z cegły i kamienia, mur z opoki wapiennej i cegły, tynkowany obustronnie. Kościół jednonawowy, z węższym prezbiterium zamkniętym pięciobocznie – zbliżonym do półkola, po bokach prezbiterium skarbiec i zakrystia na rzucie prostokąta, kruchta na rzucie kwadratu. Bryła kościoła zwarta, nawa główna prostopadłościenna nakryta dachem dwuspadowym, prezbiterium zamknięte dachem dwuspadowym, przechodzącym nad absydą w stożkowy. Skarbiec, zakrystia oraz kruchta dwukondygnacyjne zamknięte dachami dwuspadowymi. Na kalenicy dachu korpusu nawowego ośmioboczna, dwukondygnacyjna sygnaturka z arkadową galeryjką, zwieńczona hełmem i krzyżem. Dachy kryte blachą. Elewacje gładko otynkowane. Fasada prostokątna zwieńczona trójkątnym szczytem, poprzedzona dwukondygnacyjną kruchtą, jednoosiowa, ujęta w narożach i rozczłonkowana lizenami na trzy przeszły. Lizeny narożne ustawione na wysokim cokole oraz z bazą o profilu jońskim. Na osi szczytu okulus w profilowanej opasce. Elewacje kruchty o zaokrąglonych i cofniętych narożach, podzielone i zwieńczone gzymsem, jednoosiowe z prostokątnym, zamkniętym półkoliście otwór drzwiowym ujęte opaską, w drugiej kondygnacji prostokątne, zamknięte półkoliście okno ujęte analogiczną opaską jak wejście. Pod oknem gzymś podokienny. W szczycie płycina o formie tonda ujętego opaską. W elewacjach bocznych kruchty w drugiej kondygnacji płyciny o formie i opracowane jak okno od frontu. Elewacje boczne korpusu na cokole nakrytym daszkiem parapetowym i zwieńczone uproszczonym belkowaniem. Rozczłonkowane lizenami o jońskich bazach. Elewacje korpusu pięcioprzesłowe, trójosiowe. Na osiach rozglifione okna, prostokątne zamknięte półkoliście, z parapetami krytymi dachówką. W elewacji południowej na osi środkowej, w przyziemiu prostokątny otwór drzwiowy.

W północno-zachodnim narożu placu kościelnego neogotycki budynek kaplicy przedpogrzebowej z dzwonnica. Budynek murowany, otynkowany, orientowany, na planie

prostokąta, prostopadłościenny. Korpus dwukondygnacyjny, zamknięta dachem dwuspadowym, kruchta i prezbiterium jednokondygnacyjne zamknięte dachami dwuspadowym. Ściany ujęte uskokowymi szkarpami, przeprute otworami o ostrołukowych zamknięciach.

W północno-zachodniej części zespołu, w biegu muru ogrodzeniowego kryte schody. Na fundamencie z cegły, ściany murowane z ciosanej opoki kamiennej oraz cegły ceramicznej, otynkowane. Dach pokryty dachówką ceramiczną. Do naroża południowo-zachodniego dostawiony ołtarz procesyjny.

Sobieska Wola, zespół dworsko-parkowy: dwór, park, wpis do rejestru zabytków województwa lubelskiego A/882

Na przełomie XVI i XVII wieku Sobiescy postawili w Woli Sobieskiej, okazały dwór i otoczyli go parkiem krajobrazowym z pięknym drzewostanem. W latach 1668–1673 Wola Sobieska stała się oficjalną nazwą dóbr i wsi. Obecny dwór wzniesiono w pierwszej połowie XIX wieku. Zamieszkała w nim Regina Stryjeńska w całym regionie prowadząca ożywioną działalność kulturalną i towarzyską. W latach 1831–1845 na stałe mieszkał tu Piotr Stryjeński, głowa rodu z linii lubelskiej. W latach 1867–1886 właścicielem zespołu dworskiego był Konstanty Goniewski, kolejnym Władysław Lewiński, od którego w 1896 roku majątek zakupił Bogdan Rzewuski. Spadkobierca Bogdana, Fabian Rzewuski sprzedał część dóbr w 1900 roku Moszkowi Wolfowi Pelcowi i odsprzedał w częściach Katarzynie Basik i Janowi Podgórskiemu. Kolejnym właścicielem został Faustyn Płachecki. W 1911 roku dobra zakupił Tomasz Watson i w 1912 roku gruntownie wyremontował świeżo nabyty dwór i obiekty gospodarcze. W 1927 roku dobra w Woli Sobieskiej otrzymała w spadku Janina Watson. Od 1931 roku Stachowiczowa, która gospodarzyła tutaj do lata 1944 roku. W okresie międzywojennym prowadzono tu hodowlę zarodową koni czystej krwi arabskiej i hodowlę ryb.

W wyniku dewastacji budynków gospodarczych, dworu i parku pierwotna kompozycja uległa zatarciu. Ma ona kształt zbliżony do prostokąta, w której trudno dziś wydzielić poszczególne elementy tworzące niegdyś cały zespół. Zachowany układ przestrzenny parku, ze starymi alejami dojazdowymi obsadzonymi wiekowymi lipami sugeruje, iż tworzyły one regularne kwatery ogrodowe. Przepuszczalnie w XIX wieku przekształcono go w park krajobrazowy. Dojazd do majątku możliwy był od południa aleją obsadzoną lipami i kasztanowcami, rozdzielającą się przy stajniach wierzchowych na odnogę prowadzącą na północ obok zabudowań gospodarczych do dworu, i drugą biegnącą na wschód i skręcającą na północ, do wjazdu od strony wschodniej. Drugi dojazd prowadził wzdłuż północnego brzegu rzeki Giełczwi i stawów rybnych, przekraczał rzeczkę i obok młyna kierował się na zachód do dworu. Centralną częścią zespołu był dwór usytuowany w parku krajobrazowym. Od południa i wschodu do parku przylegał sad owocowy i warzywniak. Folwark z budynkami gospodarczymi, usytuowanymi w kształcie podkowy (spichlerz, stajnia, obora, stodoła), przylegał prawie bezpośrednio do parku od zachodu. Czworaki znajdowały się na północny zachód od dworu, przy stawach rybnych i Giełczwi, stanowiąc granicę parku od północy.

Stary, drewniany dwór należący do Sobieskich, w 1939 roku rozebrano ze względu na zły stan techniczny, a stojącą przy nim część murowaną gruntownie wyremontowano. W 1944 roku majątek rozparcelowano. W latach 50. XX wieku dwór, park i całe jego otoczenie podupadło. Rozebrano walące się obiekty gospodarcze i czworaki. Do czasów współczesnych zachował się zarys alei grabowej i starych lip. Zniknęły sad owocowy i warzywnik dworski za parkiem, a także

stare spichlerze, stajnie, obory i stodoły przylegające do parku. W 2003 roku dwór trafił w ręce prywatne.

Budynek dworu murowany z cegły z zastosowanym częściowo białym kamieniem na zaprawie wapiennej, otynkowany. Budynek założony na planie prostokąta z trzema przybudówkami na planie kwadratu, niepodpiwniczony, jednokondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem, zamknięty dachem dwuspadowym pokrytym blachą. Elewacja frontowa (południowa) niesymetryczna, Część zachodnia jednokondygnacyjowa, jednoosiowa, część wschodnia jednokondygnacyjowa z wykorzystywanym mieszkalnym poddaszem, trójosiowa, w poddaszu na osi otwór balkonowy po bokach którego i ponad nim zamurowane otwory przypominające oculus, Naroża ujęte lizenami, otwory okienne ujęte cementowymi opaskami. Elewacja wschodnia trójosiowa, bez podziałów, elewacja północna niesymetryczna, elewacja zachodnia trójosiowa, jednokondygnacyjowa z dwoma otworami okiennymi doświetlającymi poddasze. Wejście do budynku poprzedzone gankiem z dwoma półkolumnami, podtrzymującymi przyczółek.

Oprócz wymienionych wyżej wpisanych do rejestru zabytków województwa lubelskiego obiektów zabytkowych, na terenie zachowały się pozostałości dawnych założeń dworskich, dworko-folwarcznych w Policzyźnie oraz Żukowie Kolonii. Obecnie zabytki te objęte są wpisami do gminnej ewidencji zabytków gminy Krzczonów.

Policzyzna: zespół dworski z końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., – zespół i poszczególne jego elementy ujęte w gminnej ewidencji zabytków gminy Krzczonów.

W którego skład wchodzi dwór z 1 połowy XIX w., przebudowany po 1926 r., w 1968 (obniżenie dachu) oraz kaplica z końca XVIII w., zamieniona na lamus a następnie na oborę. Wokół założenia znajdował się park z początków XIX w., obecnie ślady założenia nieczytelne.

Policzyzna była siedzibą rodziny Polickich. W 1559 r. Jan Policki otrzymał od króla Zygmunta Augusta przywilej dotyczący spornych lasów między Policzyzną a Krzczonowem. Pod koniec XVIII w., w 1797 r. jako dziedzic części Żukowa zwanej Policzyzna wymieniony jest Karol Lipski, w okresie tym wzniesiono kaplicę, zamienioną przez Michała Zgliszczyńskiego (właściciel w 1882 r.) na lamus. Obecnie jest to budynek gospodarczy.

Dawne założenie dworskie, skromnych rozmiarów składało się z kilku części rozmieszczonych na osi N-S. Część reprezentacyjna w kształcie wydłużonego prostokąta z ustawionym szczytowo budynkami dworu i lamusa, do których dojazd był od strony południowej wąską alejką. Na północ od części reprezentacyjnej znajdowała się zabudowa folwarczna, którą od północy ograniczał wawóz. Poszczególne części założenia przedzielone były alejami wysadzonymi różnicowanym drzewostanem.

Żuków Kolonia: zespół dworsko folwarczny z pierwszej połowy XIX w., – w gminnej ewidencji zabytków znajduje się zarówno zespół dworski jak i poszczególne jego elementy: dwór z lat 1833-1840 r., także stodoła z oborą z 1. poł. XIX wieku, obora i chlewnia z 1 poł. XIX w., dwa budynki gospodarcze 1 poł. XIX w., dom mieszkalny (dawniej spichlerz) z 1 poł. XIX w., ogrodzenie z bramą i furtką z 1 poł. XIX w., czworak z 1. poł. XIX w. (Tabela numer 2) a także remiza strażacka wybudowana w 1932 r. w miejscu rozebranej kuźni dworskiej.

W 1 połowie XVI w. Żuków był dużą wsią z folwarkiem, których kolejnymi właścicielami byli: Jan Milanowski, Jakub Morawiec i Jan z Piczy. W 1564 r. w folwarku był dom folwarczny, dwie szopy, ogród warzywny, sad i dwa ogrody oraz staw, określany jako „stary”. W połowie XVII w. folwark został spalony. W dokumentach z 1774 r. wymieniane są dwa folwarki. W 1826

r. dobra w Żukowie przeszły na rzecz Skarbu Publicznego Królestwa Polskiego a następnie w 1833 r. w drodze licytacji przeszły na własność Franciszka Suchodolskiego, który w latach 1833-1837 wybudował dwór. Po śmierci Franciszka Suchodolskiego w 1837 r. majątek odziedziczyły jego dzieci: Kamila, Julian, Władysław i Maurycy oraz wdowa Marianna z Żytkiewiczów Suchodolska. Całe założenie nabył (na licytacji) Walenty Żaczkowski. Późniejsi właściciele to: 1874 r. Stanisław Boczkowski i Ignacy Łęczycki, 1876 Felicja z Rzewuskich, 1900 r. Abram Szternfeld, Balija Szternfeld i Markus Braff. Po parcelacji majątku w latach 1911-1912 ziemię wykupiło 22 gospodarzy, zabudowania folwarczne trafiły do 9 gospodarzy. Od 1945 zaczęto posługiwać się nazwami „Kolonja Żuków” i „Żuków Dworski”. Po 1942 r. na rozkaz Niemców rozebrano gorzelnię, która funkcjonowała przed 1877 r., przed 1932 r. rozebrano drewnianą kuźnię dworską a na jej miejscu wybudowano remizę strażacką.

Założenie dworsko folwarczne położone po północnej stronie obecnej szosy, na niewielkim wzniesieniu, na południe od dawnego głównego traktu, biegnącego ze wschodu na zachód. W jego skład wchodziło kilkanaście budynków murowanych z kamienia wapiennego (opoki), wśród których można wyróżnić dwie części: dworską z zabudowaniami gospodarczymi oraz część mieszkalną dla służby folwarcznej. Kompozycyjnie obiekty założenia rozmieszczone są na dużym obszarze około 5 hektarów, w kształcie prostokąta. W jego wschodniej części znajduje się dwór, frontem zwrócony w kierunku zachodnim, na północ od dworu znajdował się ogród dworski i część gospodarza z zachowanymi obecnie zabudowaniami folwarcznymi: obora z chlewnią, obora i stajnia z częścią mieszkalną, budynkiem inwentarskich przebudowany w części na młyn (obecnie ruina). Po zachodniej stronie drogi znajdowało się wewnątrz przemysłowo-gospodarcze, w którego skład wchodziła gorzelnia (ruina), piwnica ziemna, kuźnia (w jej miejsce obecnie remiza strażacka), w kierunku na północ znajdował się spichlerz przekształcony na dom mieszkalny oraz duże stodoły (ruiny). Na południe od szosy znajdowała się kolonia mieszkalna dla pracowników folwarcznych, którą stanowiły dwa budynki mieszkalne.

Zespół w Żukowie Kolonii stanowi bardzo ciekawy przykład dużego założenia dworsko-parkowego, który powstał w krótkim okresie czasu w 1 połowie XIX w. w jednolitej formie i stylistyce, z użyciem lokalnego budulca – kamienia wapiennego (opoki). W 2008 r. władze konserwatorskie wyłączyły z wojewódzkiej ewidencji zabytków budynek dawnej gorzelnii.

Zespół dworsko - folwarczny w Żukowie Kolonii znajduje się w złym stanie technicznym. Prawie wszystkie obiekty wchodzące w skład dawnego zespołu dworsko-folwarcznego znajdują się w rękach prywatnych i wskutek braku wystarczających środków finansowych ulegają postępującej degradacji, niezależnie od faktu, że są prawnie chronione wskutek ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków i w konsekwencji tego faktu w gminnej ewidencji zabytków. Wydaje się, że bez kompleksowego planu rewitalizacji, który mógłby powstać dzięki inicjatywie i wsparciu zarówno finansowemu i prawnemu Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz władz samorządowych zespół ulegnie bezpowrotnemu zniszczeniu.

Cmentarze z I wojny światowej

W 1914 i 1915 r. w okolicach Krzczonowa toczyły się walki pomiędzy wojskami armii austro-węgierskiej i rosyjskiej w czasie dwóch kampanii: w początkowym okresie wojny – w sierpniu 1914 r., kiedy to IV armia austriacka gen. Auffenberga toczyła walki z IV i V armią rosyjską, oraz w końcu lipca 1915 r., kiedy to po zdobyciu Lwowa i Przemyśla miała miejsce ofensywa wojsk austriackich i niemieckich w kierunku Lublina i Chełma. Odpowiedzią na

austriacko-niemiecką ofensywę była rosyjska kontrofensywa gen. Iwanowa, który 5 lipca 1915 r. uderzył na linii Józefów – Bychawa – Izbica. Kontrofensywa gen. Iwanowa załamała się i doszło do trwałego wyparcia Rosjan z terenów polskich. Zachowanym śladem są dwa cmentarze wojenne założone w 1914-1915 r. na gruntach Krzczonowa.

1. Cmentarz usytuowany na północ od Krzczonowa, na wzniesieniu przy lokalnej drodze Krzczonów-Olszanka. Założony na planie prostokąta o wymiarach 44 na 32 m. Otoczony był wałem. Obecnie układ mogił zatarty. Pochowano tu około 200 żołnierzy rosyjskich i około 100 austro-węgierskich, poległych w 1914 i 1915r., w większości w 1914 r.
2. Cmentarz usytuowany ok. 1 km na południe od centrum Krzczonowa, 200 m na wschód od drogi Krzczonów-Żółkiewka, na wzniesieniu wśród pól, w kształcie nieregularnym o wymiarach ok. 30x6 m wskutek podorywania pierwotnych granic cmentarza. Założony w 2 połowie 1915 r. po walkach toczonych w lipcu 1915 r. pomiędzy oddziałami II armii austriackiej oraz armii rosyjskiej gen. Iwanowa. W Krzczonowie stacjonował oddział węgierski armii austriackiej, który został zaskoczony w kwaterach i zdziętkowany przez szwadron Kozaków. Miało zginąć około 20 Węgrów, których zwłoki miejscowa ludność przemieściła w jedno miejsce usypując zbiorą mogiłę.

Kapliczki przydrożne

Liczne na terenie Polski kapliczki i krzyże przydrożne są materialnym świadectwem wierzeń, zwyczajów ale także wydarzeń historycznych, które upamiętniały, bardzo często o wymiarze jednostkowym, odnoszącym się do konkretnej rodziny czy postaci. Miejsce, w którym postawiono kapliczkę bądź krzyż nigdy nie był przypadkowy i zawsze miał swoje uzasadnienie. Kapliczki najczęściej mają charakter dziękczynny oraz błagalny. Ich fundatorami najczęściej byli mieszkańcy danej wsi, często pojedyncze osoby czy też rodziny ale także właściciele okolicznych ziem. W gminnej ewidencji zabytków Gminy Krzczonów ujętych zostało 9 kapliczek.

Gminna Ewidencja Zabytków jest zbiorem otwartym i w porozumieniu z Lubelskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Wójt Gminy Krzczonów może ująć w gminnej ewidencji zabytków obiekty tak zwanej małej architektury, jak na przykład kapliczki.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Krzczonów oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (Strength – siła, Weakness - słabość, Opportunity - szansa, Threat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze strony aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

<p>MOCNE STRONY gminy Krzczonów</p>	<p>SŁABE STRONY gminy Krzczonów</p>
<ul style="list-style-type: none"> • korzystna lokalizacja komunikacyjna bliskiej odległości od stolicy województwa oraz miasta Bychawa • bliskość Lublina, dużego ośrodka kulturalnego i niezwykle atrakcyjnego pod względem turystycznym i jego bezpośrednie oddziaływanie na obszar Gminy • tradycje wielokulturowości terenów Lubelszczyzny: kultury polskiej, żydowskiej • niezwykle bogate dziedzictwo kultury niematerialnej: charakterystyczne pisankarstwo, haft krzczonowski, wyrabianie palm wielkanocnych, strój krzczonowski utożsamiany jako strój lubelski • obecność na terenie gminy atrakcyjnych pod względem turystycznym zabytków nieruchomych: zabytków sakralnych: zespół kościelny w Krzczonowie; zabytkowych zespołów dworsko-parkowych (Sobieska Wola, Policzyzna), dworsko-folwarcznych (Żuków Kolonia), cmentarzy wojennych w Krzczonowie, daje możliwość wytyczenia ścieżek historyczno-edukacyjnych a także włączenia tych zabytków w pasma kulturowe – na przykład poprzez utworzenie wspólnych z sąsiadującymi gminami szlaków architektury kościelnej, szlaku dawnej architektury dworsko-parkowo-folwarcznej, Lubelszczyzny • obecność na terenie gminy licznych cmentarzy kurhanowych oraz pojedynczych kurhanów (kopców), których obecność umożliwia wytyczenie ścieżek edukacyjnych a także włączenia tych zabytków w tworzone pasma kulturowe, mogą także służyć za oprawę dla grup rekonstrukcyjnych, stanowiąc atrakcję turystyczną o znaczeniu ponadregionalnym • bardzo wysokie walory turystyczne gminy leżącej prawie w całości na obszarze Krzczonowskiego Parku Krajobrazowego oraz w jego otulinie z rezerwatem przyrody „Las Królewski” 	<ul style="list-style-type: none"> • brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego • niewystarczająca promocja gminy na zewnątrz, • niedostatecznie rozwinięta infrastruktura turystyczna: ścieżki rowerowe, ciągi komunikacyjne, wiaty, altany dla weekendowej turystyki pieszej, rowerowej a także usług do obsługi ruchu turystycznego • niewystarczająca promocja zasobów dziedzictwa kulturowego, brak tablic informacyjnych przy zabytkach, • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych gminy • zły stan zabytkowych zespołów dworsko-parkowych i folwarcznych, które pozostają w rękach prywatnych • wysoki koszt rewitalizacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych • niewłaściwe materiały budowlane stosowane przy pracach remontowo-budowlanych przy zabytkach powodujące ich dewaloryzację, • niewystarczające wykorzystanie zasobów środowiska kulturowego gminy • niska lesistość gminy • brak sieciowych, kompleksowych, całorocznych produktów turystycznych, • brak nowoczesnej informacji turystycznej – nieatrakcyjna oferta edukacyjna dla młodzieży i dorosłych: brak folderów, ulotek, „gadżetów” promujących dziedzictwo kulturowe gminy • brak skutecznego systemu zachęt ze strony państwa do podejmowania prac adaptacyjnych, konserwatorskich w obiektach zabytkowych • niewiedza właścicieli obiektów zabytkowych o obowiązkach wynikających z figurowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków, • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację

<ul style="list-style-type: none"> • walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe do rozwoju turystyki weekendowej, wypoczynkowej i poznawczej, sprzyjające rozwojowi agroturystyki, turystyki weekendowej • przyrodnicze ścieżki edukacyjne stanowiące atrakcję generujący ruch turystyczny • gmina posiada bardzo wysoki potencjał produkcji rolnej – jeden z najwyższych w województwie lubelskim • LGD „Kraina Wokół Lublina” jako animator i organizator pasm turystycznych na terenie gminy Krzczonów i gmin sąsiadujących • prężnie działająca i rozpoznawana w całym kraju samorządowa instytucja kultury: Regionalny Ośrodek Kultury i Sportu w Krzczonowie • niezwykle żywe tradycje kultury ludowej, wyróżniające gminę Krzczonów w województwie lubelskim a także w skali kraju, • własne wydawnictwo „Krzczonowski Gościniec” wydawany przez ROKiS Krzczonów i Krzczonowskie Stowarzyszenie Regionalne • przywiązanie miejscowej ludności do tradycji przejawiające się w dekorowaniu przydrożnych kapliczek i krzyży • aktywność i zaangażowanie mieszkańców udzielających się w organizacjach pozarządowych w kształtowaniu i pielęgnowaniu regionalnej świadomości kulturowej • wysokie walory krajobrazowo-przyrodnicze Gminy przyciągającymi weekendowy ruch turystyczny • walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe do rozwoju weekendowej turystyki wypoczynkowej i poznawczej z istniejącą infrastrukturą szlaków pieszych, rowerowych • ciekawe najdawniejsze dzieje terenów Gminy z materialnym pozostałościami z różnych okresów, • potencjał do organizacji imprez plenerowych z udziałem grup rekonstrukcyjnych w oparciu 	<ul style="list-style-type: none"> • niewystarczające działania związane z promocją gminy: brak zintegrowanego podejścia do turystyki, to jest kompleksowej oferty turystycznej np.: regionu, w tworzeniu której uczestniczą podmioty gospodarki turystycznej, instytucje społeczne i instytucje publiczne • niewystarczająca promocja atrakcji turystycznych i brak sieciowania usług – brak organizatora turystyki • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak zainteresowania wśród młodego pokolenia tradycją i folklorem ze strony młodzieży, • niekorzystne uwarunkowania demograficzne: spadająca liczba ludności, niski wskaźnik przyrostu naturalnego, ujemne saldo migracji, starzenie się społeczeństwa • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej wskutek braku odpowiednich zapisów ochronnych w dokumentach planistycznych • kształtowanie nowej zabudowy mieszkalnej na terenie gminy, bez uwzględnienia tradycji budowlanej terenów Gminy; • niebezpieczeństwo zniszczenia układów ruralistycznych wskutek nieuporządkowanego ruchu budowlanego - brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli
---	---

<p>o miejsca upamiętniające: bitew, miejsc związanych z najnowszą historią Polski, w tym tradycje antykomunistycznego podziemia</p> <ul style="list-style-type: none"> • dobra baza oświatowa z rozwiniętą infrastrukturą sportową, • potencjał wytyczenia nowych szlaków pieszych, rowerowych w oparciu o tereny przyrodnicze, zabytki gminy oraz miejsca historycznych wydarzeń • aktualna gminna ewidencja zabytków nieruchomości • korzystna struktura własności obiektów zabytkowych: zabytki najcenniejsze we władaniu władz samorządowych oraz kościoła katolickiego dbających o swoją własność • ciekawa historia terenów gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy • obiekty w Gminnej Ewidencji Zabytków których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej • kalendarz imprez cyklicznych organizowanych i współorganizowanych przez Gminę Krzczonów i jej organizacje, rozpoznawany w regionie, 	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • konieczność wprowadzenia do końca 2025 r. planu ogólnego, nowego aktu planowania przestrzennego, który umożliwi planowanie zrównoważonego i harmonijnego rozwoju i zagospodarowania przestrzennego • wypromowanie produktu turystycznego opartego na dziedzictwie niematerialnym gminy (pisanka krzczonowska, haft krzczonowski, lokalne potrawy) • bliskość Bychawy, miasta o charakterze ponadregionalnym, którego mieszkańcy chętnie korzystają z zasobów dziedzictwa kulturalnego gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • skomplikowane procedury ubiegania się o środki unijne • zacieranie historycznych układów i ruralistycznych • zanikanie tradycyjnych form budownictwa, • zły stan zespołów dworsko-parkowych, zabudowań pofolwarczych • brak środków finansowych na wkład własny przy korzystaniu ze środków pomocowych • ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • spadek dochodów gmin i niedoinwestowanie instytucji kultury • niszczenie stanowisk archeologicznych wskutek działalności inwestycyjnej (inwestycje drogowe, wodno-kanalizacyjne, gazownicze, budownictwo)

<ul style="list-style-type: none"> • rozwój agroturystyki na bazie istniejących gospodarstw rolnych • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe • możliwość odpisu podatkowego na zakup i remont obiektu zabytkowego wprowadzony w Polskim Ładzie • potencjał rozwoju weekendowej turystyki rowerowej dla mieszkańców Lublina, Bychawy • wzrost zainteresowania w społeczeństwie dziedzictwem kulturowym, tradycjami kulinarnymi, zwyczajami i obrzędami i udział organizacji NGO w promowaniu i poszerzaniu oferty kulturalnej, inicjatyw służących zachowaniu dziedzictwa kulturalnego • łatwość i dostępność informacji o zasobie kulturowym poprzez internet • moda na turystykę „Blisko Natury” oraz turystykę weekendową oraz moda na zdrowy i ekologiczny styl życia • atrakcyjna historia terenów gminy umożliwia wytyczenie ścieżek edukacyjnych po atrakcjach przyrodniczych i historycznych gminy • wykorzystanie miejsc historycznych do organizacji uroczystości o charakterze lokalnym jak i ponadregionalnym – na przykład szlak sakralnej architektury lubelskiego renesansu • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • wzrost atrakcyjności turystycznej i idący za tym rozwój turystyki na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana: rowerowa, nordic-walking, wypoczynek sobotnio-niedzielny dla mieszkańców miast • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego ułatwiająca 	<ul style="list-style-type: none"> • tereny gminy zagrożone erozją powierzchniową i wodną: dolina rzeki Giełczwi została zaliczona do zagrożonych osuwiskami • rozluźnienie się więzi rodzinnych i brak przywiązania do miejsca zamieszkania • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury ubiegania się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • zasoby kruszyw mineralnych zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych
--	--

<p>budowanie narracji wokół miejsc proponowanych do odwiedzenia</p> <ul style="list-style-type: none"> • powszechny dostęp do informacji i zasobów sieciowych dzięki sieci internet 	
--	--

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami gminy Krzczonów wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2022-2025, Programem opieki nad zabytkami w województwie lubelskiego na lata 2019–2022 oraz Programem opieki nad zabytkami powiatu lubelskiego na lata 2021-2024.

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Krzczonów został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Krzczonów na lata 2024-2027:

„Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Krzczonów w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy”

W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;

Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;

Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;

Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;

Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.

<http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf>

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi	
<i>Kierunki działań:</i>	<i>Działania:</i>
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	Aktualizowanie wykazu zabytków nieruchomych w dokumentach planistycznych gminy Krzczonów (w planie ogólnym, który musi powstać do końca 2025 r.) pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków
	zapewnienie, że w części graficznej uzasadnienia planu ogólnego gminy Krzczonów zostanie zawarta aktualna lokalizacji wszystkich stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków gminy Krzczonów
	wykonanie „Planu ochrony zabytków gminy Krzczonów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz coroczna aktualizacja Planu
	Bieżące utrzymanie obiektów zabytkowych, stanowiących własność gminy Krzczonów we właściwym stanie technicznym i estetycznym
	Opieka nad cmentarzami i grobami wojennym na terenie gminy, zachowanie ich w nienaruszonym stanie
	Wsparcie działań mających na celu zabezpieczenie obiektów zabytkowych w zakresie montażu instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom
	zainicjowanie opracowania koncepcji rewitalizacji zabytkowego zespołu dworsko-folwarcznego w Żukowie Kolonii
	poinformowanie właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków o wymogach prawa związanych z posiadaniem obiektów zabytkowych
	ochrona tradycyjnej zabudowy i architektury regionalnej poprzez odpowiednie zapisy w mającym powstać planie ogólnym gminy Krzczonów, obejmującego opracowane wzornika i katalogu tradycyjnego budownictwa obejmującego również detal architektoniczny jako instrumentu pomocniczego dla lokalnych architektów i inżynierów w projektowaniu nowej zabudowy nawiązującej do lokalnych tradycji
	w porozumieniu ze Starostą powiatu lubelskiego czytelne oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków. W miarę możliwości usytuowanie tablic kierujących do obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz tablic kierujących do cmentarzysk kurhanowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz tablic informacyjnych na tych obiektach.

	pozyskiwanie informacji na temat obiektów wpisanych do rejestru oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.
2. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Krzczonów na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnienie zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
3. Ochrona zabytków archeologicznych	Nadzór nad właściwym prowadzeniem planowanych inwestycji związanych z pracami ziemnymi – zadbanie o zgłoszeniu prac do WUOZ w Lublinie i uzyskanie stosownych zezwoleń i warunków prowadzenia prac
	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek gospodarczej i budowlanej działalności oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;
	Zamieszczenie na stronie internetowej gminy w zakładce planowanie przestrzenne informacji skierowanej do inwestorów prowadzących prace budowlane i ziemne o prawnym wymogu poinformowania WKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac budowlanych;
	upublicznianie w lokalnych publikatorach, na stronach internetowych informacji o odkryciach archeologicznych w celu kreowania właściwych wzorów zachowań wobec materialnych pozostałości dziedzictwa kulturowego
	we współpracy w Katedrą Archeologii UMCS zamieszczenie na stronie internetowej gminy informacji dotyczącej nowoczesnej metody skaningu laserowego LIDAR, dzięki której możliwe jest odkrywanie nowych cmentarzysk kurhanowych i pojedynczych kopców w lasach.
4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, zachowanych na terenie Gminy
	dokumentowanie występów zespołów folklorystycznych – nawiązanie kontaktu z Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie w celu opracowania optymalnych działań mających na celu udokumentowanie ginących zwyczajów, obrzędów itp.,
	wyznaczenie szlaków pieszych, rowerowych, konnych popularyzujących dziedzictwo kulturalne i przyrodnicze gminy , na przykład szlaku dawnych zespołów dworsko-parkowych w Sobieskiej Woli i Policzyźnie oraz zespołu dworsko-folwarcznego w Żukowie Kolonii, szlaku z zabytkowymi kapliczkami, szlaku cmentarzysk kurhanowych oraz pojedynczych kopców i mogił („mogiły szwedzkie”)

	<p>stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych</p> <p>digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego gminy – w miarę możliwości zainicjowanie przez Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Krzczonowie programu skanowania zdjęć pozyskanych na przykład w konkursie „Historia Starej Fotografii”, zdjęć z archiwów rodzinnych, przedstawiających miejscowości gminy, a także mieszkańców gminy przy ich zajęciach codziennych, obchodzonych uroczystościach, świętach itp., oraz organizowanie wystaw (konkursów?) o charakterze tematycznym w szkołach i ośrodkach życia kulturalnego,</p>
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	<p>wspieranie dokumentowania w postaci rejestracji występów zespołów folklorystycznych, śpiewaczych z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, zbieranie relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”,</p> <p>promocja i wspieranie twórczości tradycyjnej, ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyspiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne i ich promowanie na stronach internetowych Gminy,</p>
<p>Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej</p>	
1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	<p>Inicjowanie organizowania lekcji, na przykład muzealnych poświęconych tradycji kulturalnej gminy, regionu z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach: dorocznych, świątecznych itp, skanowanie zdjęć z przeszłości dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi itp),</p> <p>inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym (na przykład w szkołach) - wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć pozyskanych na przykład w konkursie „Historia Starej Fotografii”, organizowanie wystaw tematycznych (np. pory roku w gospodarstwie, wydarzenia z przeszłości, które przybliżyłyby młodemu pokoleniu ginące zwyczaje i tradycje)</p> <p>wspieranie lokalnych inicjatyw w organizowaniu w obiektach zabytkowych ogólnodostępnych ekspozycji związanych z osobami, wydarzeniami historycznymi, tradycją miejsca – na przykład zainicjowanie powstania tablic informacyjnych z opisaniem historii zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych w Sobieskiej Woli, Policzyźnie, Żukowie Kolonii</p>
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne,	<p>inicjowanie i współuczestniczenie w organizowaniu imprez plenerowych upamiętniających wydarzenia historyczne związane z gminą Krzczonów, na przykład zwycięska potyczka podczas</p>

tradycje, znane postaci z regionu Krzczonowa	Potopu Szwedzkiego w pobliżu Śmierdzącego źródła w lutym 1656 r.
	Upowszechnienie twórczości lokalnych, krzczonowskich twórców, jak na przykład Józef Małek, poeta ludowy z Bożego Daru, Tomasz Małek, malarz ludowy z Olszanki; i pasjonatów, jak Kazimierz Dadej, etnograf-samouk, którego prace oraz zbiory związane z regionem Krzczonowa – „Strój krzczonowski”, „Wesele krzczonowskie”, były wykorzystywane przez naukowców.
	Udostępnienie na stronach internetowych Urzędu Gminy Krzczonów archiwalnych numerów „Kzczonowskiego Gościńca”, które zawierają bardzo wiele informacji o przeszłości i spuściźnie kulturalnej gminy Krzczonów a także relacji mieszkańców z wydarzeń historycznych oraz historii regionu
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	Dalsze wspieranie twórczości ludowej poprzez organizowanie, współorganizowanie warsztatów i kursów związanych z regionalnymi tradycjami: pisanie pisanek, krzczonowski strój ludowy
	Wspieranie turystyki militarnej w oparciu o miejsce bitwy z okresu Potopu Szwedzkiego w lutym 1656 r.
	W przypadku pojawienia się takich inicjatyw – włączenie się i współorganizowanie wydarzeń plenerowych jak na przykład festiwale, pikniki archeologiczne na cmentarzysku kurhanowym w Krzczonowie Sołtysach
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy	
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,
	Udostępnianie stron internetowych Urzędu Gminy publikacjom poświęconym kulturze i tradycjom na terenie gminy Krzczonów. Udostępnienie na stronach internetowych Urzędu Gminy Krzczonów archiwalnych numerów „Kzczonowskiego Gościńca”,
2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich.
3. Zaangażowanie mieszkańców w działania na rzecz kultury	wspieranie i promowanie działalności artystycznej, w tym amatorskiej: na przykład poprzez inicjowanie inscenizacji ważnych wydarzeń z historii gminy, odtwarzanie dawnych obrzędów, życia codziennego i tradycyjnych prac rzemieślniczych z użyciem tradycyjnych narzędzi i organizacji pracy.
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	

<p>1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe</p>	<p>Zamieszczanie na stronie internetowej Urzędu Gminy informacji na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,</p>
<p>2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego</p>	<p>wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. powstanie szlaku drewnianej architektury sakralnej wspólnie z gminami sąsiadującymi, szlakiem kapliczek przydrożnych – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;</p> <p>współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy,</p>
<p>3. Propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju lokalnego</p>	<p>propagowanie tradycyjnych zajęć mieszkańców gminy: pisankarstwa, wyrobu palm wielkanocnych, tkactwa, zdobienia pomieszczeń mieszkalnych,</p> <p>wspieranie rozwoju turystyki (w tym agroturystyki), propagowanie szlaków turystycznych pieszych, rowerowych, konnych, wodnych</p> <p>promocja i kultywowanie lokalnych i regionalnych tradycji i budowanie wokół nich tożsamości lokalnej, na przykład tradycji kulinarnych, tradycji związanych z obchodzeniem świąt,</p> <p>pomoc w realizacji projektów promocyjnych budujących atrakcyjny wizerunek gminy,</p>
<p>4. Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych</p>	<p>promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej i ciągów wydarzeń w oparciu o atrakcje gminy: zespoły dworsko-parkowe w Sobieskiej Woli i Policzyźnie, zespół dworsko-folwarczny w Żukowie Kolonii; szlak kapliczek przydrożnych</p> <p>publikacja map i planów z umiejscowieniem obiektów oraz wydarzeń historycznych włączonych do pasma turystyki kulturowej (np. zaczynając od publikacji na stronach internetowych gminy).</p> <p>Włączenie cmentarzysk kurhanowych oraz pojedynczych kurhanów (kopców) w Krzczonowie Sołtysach, Krzczonowie Wójtostwie oraz Żukowie do tworzonych pasm kulturowych i ich propagowanie na stronie internetowej Urzędu Gminy Krzczonów</p>
<p>5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych</p>	<p>Opublikowanie na stronie internetowej Gminy map ze szlakami turystycznymi i opisami atrakcji przyrodniczych i historycznych na trasie ich przebiegu</p>
<p>Cel 5:</p>	
<p>Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy</p>	
<p>1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu</p>	<p>zainicjowanie współpracy z Muzeum Wsi Lubelskiej, w celu możliwości prowadzenia lekcji muzealnych przez pracowników Muzeum w oparciu o zgromadzone eksponaty z terenu gminy Krzczonów (na przykład Zagroda z Żukowa),</p>

nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	zainicjowanie wśród młodzieży szkolnej akcji prezentującej na przykładzie bezpłatnych danych geoprzestrzennych pozyskanych ze skanowania laserowego LIDAR zamieszczanych na www.geoportal.pl możliwości prospekcji archeologicznej w lasach i odnajdywania nieznanymi obiektów tworzących własne formy terenowe, jak grodziska, wały, kopce, grupy kopców
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	prezentacja tradycji i spuścizny kulturowej regionu na przykład poprzez publikowanie treści pieśni, gwary na stronach internetowych gminy; prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych.
3. Wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów niematerialnych dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza zagrożonego	<p>Wspieranie wydawnictw z zakresu historii, dziedzictwa kulturowego gminy: zabytków, pomników, miejsc pamięci, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, historii miejscowości gminy, literatury pamiętnikarskiej.</p> <p>wsparcie młodzieży studiującej kierunku historyczne do włączenia się do programów badawczych i dokumentacyjnych, np. poprzez umożliwienie publikacji na stronach internetowych gminy – poinformowanie o takiej możliwości na stronie internetowej gminy.</p>
Cel 6:	
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	
1. Rozwijanie nowoczesnych form promocji gminy wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy	W przypadku pojawienia się takich inicjatyw wspieranie wydawania opracowań monograficznych miejscowości gminy.
2. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych, o ich ewentualnej dostępności dla osób niepełnosprawnych.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Krzczonów stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że określone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych

- aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
- tworzenie parków kulturowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;

2) instrumentów finansowych

- m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
- finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,

- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

3) instrumentów koordynacji

- m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
- współpraca z Austriackim Czarnym Krzyżem, Rosyjskim Czerwonym Krzyżem w sprawowaniu opieki nad cmentarzami wojennym w Krzczonowie;
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi, muzeami;

4) instrumentów społecznych

- działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi,

5) instrumentów kontrolnych

- aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
- monitorowanie prowadzonych inwestycji: remontów obiektów w gminnej ewidencji zabytków, prowadzonych inwestycji drogowych, kanalizacyjnych, związanych z pracami ziemnymi, które mogą stanowić zagrożenie dla stanowisk archeologicznych;
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Krzczonów.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2028-2031.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nim	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy zaktualizowano wykazy zabytków w planie ogólnym (dokumentach planistycznych) pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków? 2. Czy w części graficznej uzasadnienia planu ogólnego gminy Krzczonów została zawarta aktualna lokalizacji wszystkich stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków gminy Krzczonów?

	<ol style="list-style-type: none"> 3. czy przystąpiono do sporządzenia planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych gminy Krzczonów i czy uwzględniono w nim ochronę zabytków nieruchomości? 4. Czy uchwalono zasady dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy zabytkach ? 5. Czy prowadzono prace porządkowe i pielęgnacyjne na zabytkowej zieleni, we władaniu Gminy? 6. Czy oznakowano zabytki wpisane do rejestru zabytków? 7. Czy pozyskiwano informacje na temat stanu obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz prowadzonych na nich pracach? 8. Czy prowadzono akcje informacyjne skierowane do inwestorów o możliwości wystąpienia zabytków archeologicznych i w jaki sposób należy postępować w przypadku ich stwierdzenia? 9. Czy poinformowano właścicieli i użytkowników obiektów wpisanych do rejestru o konieczności przekazania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków informacji o ewentualnym zbyciu nieruchomości? 10. Czy na stronie internetowej gminy znalazła się informacja dotycząca zagrożenia niszczenia stanowisk archeologicznych przez tzw. detektorystów? 11. Czy dokonano nowych wpisów obiektów do gminnej ewidencji zabytków i czy wykonano dla nich karty adresowe? 12. Czy przystąpiono do akcji digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego: <ul style="list-style-type: none"> - skanowania zdjęć udostępnionych z archiwów rodzinnych; - publikowania zeskanowanych zdjęć - dokumentowano występy zespołów folklorystycznych?
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (lekcje muzealne, warsztaty, konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. Czy organizowano konkursy fotograficzne popularyzujące miejscowości gminy?
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy opublikowano na stronie internetowej gminy Gminny Program Opieki nad Zabytkami? 2. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego
Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy poinformowano właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania środków na prace remontowe 2. Liczba publikacji map i planów atrakcji turystycznych Gminy? 3. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy
Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Liczba artykułów, publikacji dotyczących dziedzictwa kulturowego zainicjowanych przez władze samorządowe; 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz dziedzictwa kulturowego; 3. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czy w ramach portalu internetowego Gminy prowadzone są zakładki sprofilowane dotyczące dziedzictwa kulturowego? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym

	4. Liczba współorganizowanych przez Urząd Gminy wydarzeń kulturalnych.
--	--

Obowiązek sprawozdawczy z wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2022 r. poz. 840*):

Art. 87:

5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Ochrona i opieka nad zabytkami jest ustawowym obowiązkiem państwa, samorządów oraz właścicieli zabytków, którzy są zobowiązani do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku (art. 71 i 72 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W rozdziale niniejszym wskazuje się jedynie przykładowe źródła pozyskiwania środków, głównie zewnętrznych, służących do finansowania działań na rzecz ochrony i utrzymania dziedzictwa kulturowego. Należy podkreślić, że zasadą udzielania dotacji, subwencji oraz korzystania ze środków zewnętrznych jest partycypacja właścicieli obiektów w kosztach poprzez obowiązkowe wniesienie wkładu własnego. Istotne jest także ograniczenie z możliwości korzystania ze środków zewnętrznych do zabytków wpisanych do rejestru zabytków, pozostawiając na uboczu olbrzymią liczbę zabytków ujętych w ewidencji zabytków. Na tym tle korzystnie wyróżniają się wprowadzone w 2021 r., w tak zwanym Polskim Ładzie, korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych, przede wszystkim także obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, a więc dotyczących największej grupy właścicieli obiektów zabytkowych. Ulga podatkowa wprowadzona w Polskim Ładzie jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi mogą skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomości, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z wymienionej ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone.

Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami można ogólnie podzielić na źródła krajowe oraz źródła zagraniczne.

- **Źródła krajowe, dotacje takie jak:**

- a) dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN),
- b) dotacje Samorządu Województwa Lubelskiego - dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ)
- c) dotacje Samorządu Gmin - dotacje gminne,
- d) fundusz kościelny,
- **Źródła zagraniczne Unii Europejskiej, programy takie jak:**
  - a) Program Operacyjny Infrastruktura i środowisko 2021-2027,
  - b) Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy,
  - c) Kreatywna Europa 2021-2027

Źródła krajowe.

A. Dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN)

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomości) do rejestru zabytków województwa lubelskiego. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:

1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
17. zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe” priorytet „Ochrona zabytków”.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:

Program „Dziedzictwo kulturowe”:

- **priorytet „Ochrona zabytków”**, w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
- **priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”**, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:
  - rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
  - rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
  - dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
  - publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
  - upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
  - pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.
- **priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego**, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:
  - digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
  - udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urzędów multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
  - przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.
- **priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych**, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:
  - ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
  - nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
  - opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja

pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

B. Dotacje Samorządu Województwa Lubelskiego - dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (WKZ)

Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę Lubelskiego.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

C. Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2023 poz. 40) opieka

nad zabytkiem oraz finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy.

Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy.

Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

D. Fundusz Kościelny (dla prac przy obiektach sakralnych, nie obejmujących konserwacji ruchomego wyposażenia kościołów)

Fundusz Kościelny został powołany jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie. Fundusz ten, stosownie do zasady równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyrażonej w art. 25 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., działa na rzecz kościołów i innych związków wyznaniowych, posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej. Dysponentem Funduszu Kościelnego jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych – obecnie Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji. W projekcie ustawy budżetowej na rok 2024 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji informuję, iż maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2024 będzie wynosić 200.000,00 zł. W uzasadnionych przypadkach, uwzględniających ważny interes społeczny, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji może udzielić wyższej dotacji niż 200.000,00 zł.

O dotacje z Funduszu kościelnego mogą ubiegać się osoby prawne między innymi na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej – w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo: ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 682); ustawę z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2022 poz. 840).

Źródła zagraniczne Unii Europejskiej, programy takie jak:

- **Program Operacyjny Infrastruktura i środowisko 2021-2027**

Finansowanie ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej, wśród których należy wymienić:

- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2021-2027 - Priorytet VIII „Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury”, w ramach którego możliwe jest pozyskanie środków na ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. W ramach priorytetu możliwe są między innymi działania:

- działanie 8.1 Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury,
- działanie 8.2 Ochrona zabytków.

Wsparcie będzie dotyczyło prac związanych z renowacją, konserwacją, rewaloryzacją i restauracją obiektów zabytkowych (i ich zespołów), jak również przebudowy i rozbudowy

obiektów zabytkowych. Możliwy będzie również m.in. zakup urządzeń chroniących obiekt przed kradzieżą i zniszczeniem, a także zakup wyposażenia do prowadzenia działalności kulturalnej.

- **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy**

Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) - jest następcą programu Polska Cyfrowa (POPC), który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług pozwalających w pełni na elektroniczne załatwienie spraw obywateli i przedsiębiorców, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa w ramach nowego dedykowanego obszaru interwencji, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, wsparciu rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych, w tym również w obszarze cyberbezpieczeństwa dla jednostek samorządu terytorialnego (jst) i przedsiębiorców.

W ramach Priorytetu II – Zaawansowane usługi cyfrowe, realizowane jest zadanie 2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji, w ramach którego przewidziano działania związane z digitalizacją zasobów kultury, budowę i rozbudowę infrastruktury do przechowywania i udostępniania danych.

Wśród beneficjentów programu przewidziane są między innymi instytucje kultury, obywatele, organizacje pozarządowe oraz przedsiębiorcy.

- **Kreatywna Europa 2021-2027**

W latach 2021-2027 w ramach programu Kreatywna Europa przeznaczonych zostanie 2,44 mld € na wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, rozwoju publiczności poprzez zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwoju współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystania technologii i wdrażania innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji programu Kreatywna Europa 2021-2027 istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program Kreatywna Europa 2021-2027 będzie wdrażany poprzez komponenty:

- komponent MEDIA — wspierający działania sektora audiowizualnego,
- komponent Kultura — wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
- komponent międzysektorowy — wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

Program Fundusze Europejskie dla Lubelskiego na lata 2021-2027

Fundusze Europejskie dla Lubelskiego to nowa nazwa programu regionalnego, która zastąpi wcześniejszy Regionalny Program Operacyjny. Jest on przygotowany w oparciu o „Strategię Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku”. Informacje szczegółowe na stronie internetowej: <https://funduszeue.lubelskie.pl/>.

11. Bibliografia

1. **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78 poz. 483 z późniejszymi zmianami)**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>
2. **Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej** (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2512)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971410943>
3. **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20031621568>
4. **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19900160095>
5. **Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2023 r. poz. 977)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030800717>
6. **Ustawa z 7 lipca 2023 r. o zmianie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz niektórych innych ustaw.** (Dz. U. z 2023 r. poz. 1668)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230001688>
7. **Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane** (Dz. U. z 2021 r. poz. 2351)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19940890414>
8. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2022 r. poz. 2553)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20010620627>
9. **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2022 r. poz. 916)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20040920880>
10. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2023 r. poz. 344)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19971150741>
11. **Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji** (Dz. U. 2021 r. poz. 485).
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150001777>
12. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu** (Dz. U. poz. 774 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150000774>
13. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20010130123/U/D20010123Lj.pdf>
14. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**

- (Dz. U. z 2022 r. poz. 385)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970050024>
- 15. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
 (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970850539>
- 16. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
 (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19330390311>
- 17. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
 (Dz. U. z 2023 r. poz. 571)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873>
- 18. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**
 (Dz. U. 2023 r. poz. 70)
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031>
- 19. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023–2026**
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20230001470>
- 20. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 z perspektywą do 2030 r.**
<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju>
- 21. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”**
http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
- 22. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.**
<https://www.gov.pl/web/ia/strategia-rozwoju-kapitalu-spolecznego-2030-srks>
- 23. Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego**
https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
- 24. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku**
<https://www.lubelskie.pl/aktualnosci/strategia-rozwoju-województwa-lubelskiego-do-2030-roku-przyjeta-przez-sejmik-województwa-lubelskiego/>
- 25. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego**
<https://umwl.bip.lubelskie.pl/index.php?id=935>
- 26. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2023–2026**
<https://edziennik.lublin.uw.gov.pl/legalact/2024/2055/>
- 27. Lokalna Grupa Działania „Kraina wokół Lublina”**
<https://www.krainawokollublina.pl/>
- 28. Strona internetowa gminy Krzczonów**
<https://krzczonow.pl/>